

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Mihael Sučić

Između mogućnosti i realnosti –
okoliš i gospodarstvo vlastelinstva Valpovo u prvoj polovici 18. stoljeća

Diplomski rad

Tiborjanci, rujan 2016. godine

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Između mogućnosti i realnosti –
okoliš i gospodarstvo vlastelinstva Valpovo u prvoj polovici 18. stoljeća

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Hrvoje Petrić

Student: Mihael Sučić

Tiborjanci, rujan 2016. godine

Sadržaj

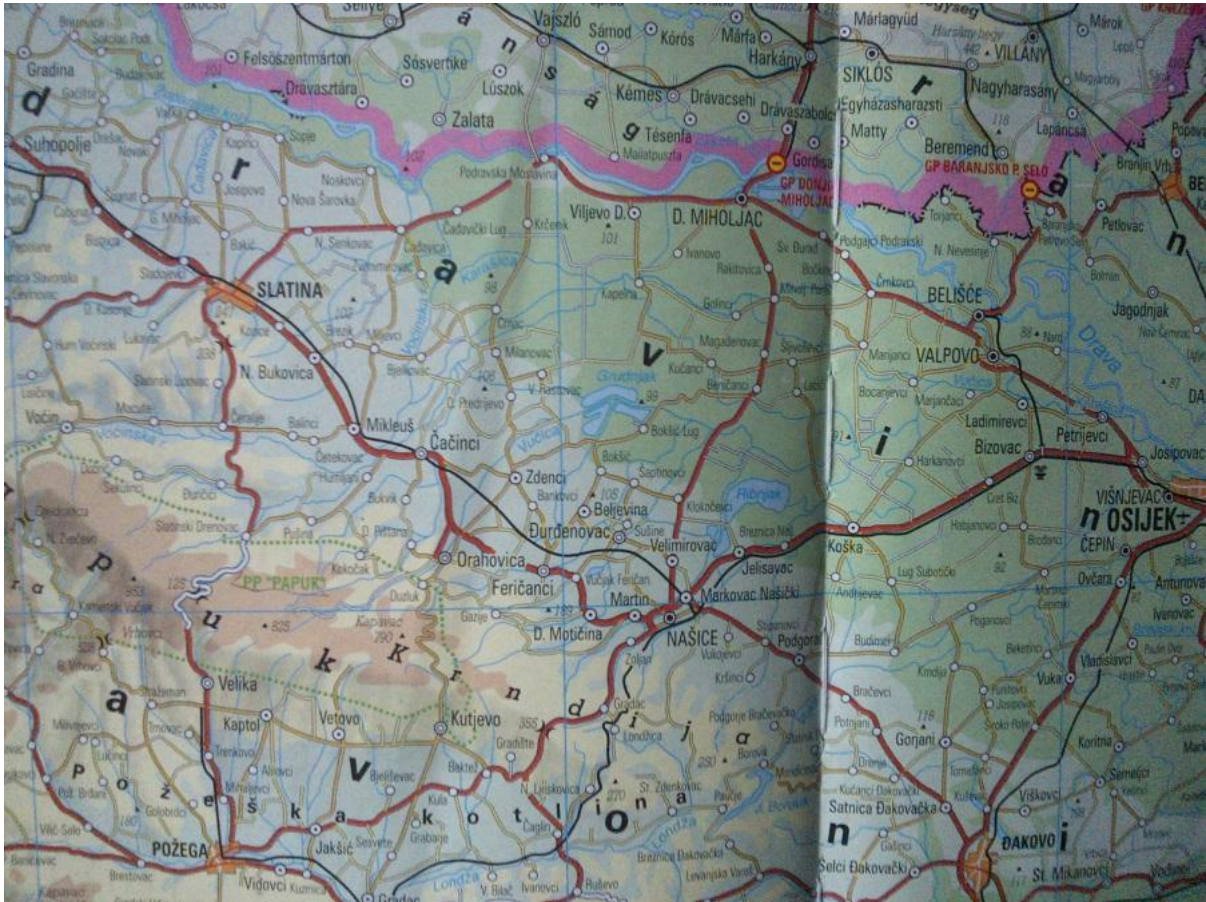
1. Uvod	1
2. Obrazloženje teme i metodologija rada	5
2.1. Izvori i literatura o povijesti područja Valpovštine i Miholjštine.....	8
2.2. Definicija područja i razdoblja.....	12
3. Klima na području Valpovštine i Miholjštine.....	20
4. Valpovština i Miholjština prije 18. stoljeća.....	23
4.1. Valpovština i Miholjština tijekom srednjega vijeka i osmanske vlasti.....	23
4.2. Razdoblje ratnih sukoba s kraja 17. stoljeća.....	31
4.3. Zaključna promišljanja.....	34
5. Valpovština i Miholjština tijekom habsburške vlasti u prvoj polovici 18. stoljeća.....	35
5.1. Kondominij Dvorske komore i vojne vlasti.....	35
5.2. Vlastelinstvo Valpovo u širem slavonskom kontekstu od 1721. do sredine 18. stoljeća.....	39
5.3. Zaključna promišljanja.....	49
6. Rijeka Drava kao žila kucavica.....	51
6.1. Drava kao prometnica.....	51
6.2. Poplave i močvare.....	62
6.3. Zaključna promišljanja	74
7. Dravski pritoci – Karašica, Vučica.....	75
7.1. Dravski pritoci kao prometnice.....	75
7.2. Poplave i močvare.....	80
7.3. Zaključna promišljanja.....	89
8. Mlinarstvo	90
8.1. Zaključna promišljanja.....	98

9. Šume.....	100
9.1. Iskorištavanje šuma.....	100
9.2. Utjecaj na migracije – kopneni putovi.....	110
9.3. Zaključna promišljanja.....	115
10. Životinjski svijet.....	116
10.1. Zaključna promišljanja.....	123
11. Obradive i neobradive površine.....	124
12. Zaključak.....	134
13. Sažetak.....	139
14. Summary.....	140
15. Bibliografija.....	141
16. Popis priloga.....	149

1. Uvod

Prostor koji se danas popularno naziva Valpovština i Miholjština rasprostire se između područja grada Osijeka na istoku, Đakovštine na jugu, područja grada Našica i obronaka Papuka i Drave na sjeveru u slavonskoj ravnici. Na opisanom dijelu Osječko-baranjske županije trenutno živi oko 50 000 stanovnika, od čega oko 20 000 živi u gradovima Valpovo, Donji Miholjac i Belišće. Prva su dva spomenuta, kako ćemo vidjeti u radu, bila središta cijelog područja u ranom novom vijeku pa tako i vlastelinstva Valpovo. Za razliku od njih, Belišće je nastalo krajem 19. stoljeća kao središte drvnoprerađivačke industrije obitelji Gutmann, i od tada se s vremenom sve više razvijalo i dostizalo gospodarsku, prometnu i upravno-administrativnu važnost Valpova i Donjeg Miholjca. Dokaz te nekadašnje, ali i novije važnosti gradova dvorci su koji se nalaze u Donjem Miholjcu i Valpovu, ali i palača koja se nalazi u Belišću. Sva tri grada sa svojim prigradskim naseljima imaju više od 30 000 stanovnika, iz čega se zaključuje da ostalih nešto manje od 20 000 stanovnika živi u općinama Podravska Moslavina, Viljevo, Magadenovac, Marijanci, Koška, Bizovac i Petrijevci.¹ Zadnje spomenuto naselje najbliže je najvažnijem i najvećem slavonskom gradu – Osijeku, zbog čega je imalo gospodarsku i prometnu važnost za područja današnje Valpovštine i Miholjštine tijekom ranog novog vijeka. U današnje vrijeme u pravcu istok-zapad prolaze dvije državne ceste, koje se popularno zovu Podravska magistrala, i željeznička pruga koja spaja Osijek s Viroviticom i Koprivnicom, a poznata je po vlaku Podravka. Kako su prometna povezanost, ali i drugi aspekti života ovoga područja izgledali prije tri, četiri stoljeća pokušat ćemo interpretirati u nastavku rada.

¹ Državni zavod za statistiku, pristup 2. rujna 2016., <http://www.dzs.hr/>

Slika 1. Područje Valpovštine i Miholjštine u 21. stoljeću²

Povijest Valpova, Miholjca i Petrijevaca s okolnim područjem kroz koje prolaze rijeke Drava, Karašica i Vučica tijekom ranoga novoga vijeka obilježena je političkim, ali ne i gospodarskim i prometnim diskontinuitetom. Do sredine 16. stoljeća cijelo je područje bilo u sklopu zemalja Krune svetog Stjepana, da bi nakon prodora osmanske vojske došlo pod osmansku vlast. Pri tome je nestala srednjovjekovna feudalna društvena struktura koja se temeljila na plemstvu koje je bilo politički čimbenik ugarsko-hrvatskih kraljeva, koji su većinu vremena provodili u gradovima uz Dunav. U suštini je svakako važno spomenuti da su se, za razliku od uobičajenog govora o diskontinuitetu u svim životnim sferama, prometna povezanost i gospodarski život nastavili odvijati između stanovništva područja današnje Valpovštine i Miholjštine i drugih dijelova Slavonije, pa i ostatka Panonske nizine sjeverno od Drave, o čemu će više govora biti u nastavku rada. Krajem 17. stoljeća dolazi do novih sukoba koji su, za razliku od mnogobrojnih vojni u posljednjih sto pedeset godina, dugoročno utjecali na političko-upravnu budućnost promatranog područja, ali i Slavonije i velikog dijela Ugarske. Osmansku je vlast zamijenila habsburška, s kojom je došlo nekoliko oblika vlasti

² Tomislav Jelić, ur., *Školski atlas*, 2. izd. (Zagreb: Alfa, 2003), 34-35.

čiji su predstavnici i službenici, kao i podložničko stanovništvo, glavni akteri i tema ovoga rada za razdoblje prve polovice 18. stoljeća. Budući da se iz perspektive dvadeset prvog stoljeća sve više interpretira kako je u vrijeme ranoga novoga vijeka, pa samim time i tijekom 18. stoljeća, bio izraženiji međuodnos ljudi i drugih okolišnih faktora, u radu će se svakako pokušati taj međuodnos i objasniti.

Prije nekoliko mjeseci tijekom razmišljanja o mogućoj temi rada, vodio sam se mišlju u čemu bih mogao skromno doprinijeti povijesti Valpovštine i Miholjštine pa i Slavonije. Uvaživši prijedloge mentora, ali i imajući na umu svjesnost o vlastitim mogućnostima, odlučio sam istraživati povijest okoliša i gospodarstva koristeći objavljene pisane povijesne izvore, izuzetno mali dio arhivske građe, koji će biti spomenuti u poglavlju o izvorima i literaturi i, naravno, dostupnu literaturu o Valpovu i Miholjcu s okolicom, o Slavoniji, ali i općenito, o povijesti okoliša. Naslov rada *Između mogućnosti i realnosti – okoliš i gospodarstvo vlastelinstva Valpovo u prvoj polovici 18. stoljeća* u prvom je redu zamišljen tako da zainteresira čitatelja, točnije, takav je njegov prvi dio, dok ostatak govori o onome o čemu će biti riječi u radu s vremenskim i prostornim okvirom koji je, ovisno o problematici, tijekom cijeloga rada bio dosta fluidan. Razlog tomu je želja za pokazivanjem da ne postoji ni jedan dio prostora ili razdoblja koji se može zasebno promatrati bez utjecaja iz drugih razdoblja ili prostora, to jest, ljudi i drugih okolišnih faktora koji u njemu obitavaju. Sve u svemu, rad je zapravo tek „kap u moru“ proučavanja okoliša na promatranom području i u promatranom razdoblju zbog već spomenutih mogućnosti, pri čemu je i pokušaj stvaranja priloga za daljnja detaljnija i kvalitetnija istraživanja.

Svakako bih ovom prilikom htio zahvaliti ljudima koji su mi tijekom mojega školovanja, ali i života, pomogli u nastanku ovoga rada, a tome bih pothvatu htio kronološki pristupiti. U prvom bih redu htio zahvaliti svojim roditeljima, Franji i Klari Sučić, koji su mi velika životna potpora, pa samim time, i potpora u mome stručnom radu. Također, htio bih zahvaliti i pokojnome stricu Josipu (Jozi) Sučiću, koji je još od mojega djetinjstva, u suradnji s ocem Franjom, usmjerio moj život prema povijesti. Iz perspektive studenta diplomskog studija povijesti ranoga novoga vijeka, zahvalio bih i nastavnici povijesti Jelici (Jelki) Čakarun, koja mi je tijekom srednjoškolskog razdoblja pokazala sve prednosti, ali i mane, proučavanja zavičajne povijesti. Svakako bih zahvalio i mentoru Hrvoju Petriću koji je prihvatio mentorstvo i usmjeravao me tijekom istraživanja dajući mi mnogobrojne savjete, naslove relevantne literature i predlažući mi pisanje radova izvan nastave. Htio bih izraziti zahvalu i svim profesorima i profesoricama s modula ranonovovjekovne povijesti na Odsjeku

za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu koji su mi kroz veliki broj kolegija i konzultacija pomogli u svladavanju gradiva i skupljanju znanja. Ovom prilikom spomenuo bih i veliki trud profesora Drage Roksandića u organizaciji mnogobrojnih seminara i radionica. Još bih se od profesora htio zahvaliti profesoru Marku Šariću, koji mi je pomogao savjetima oko radova izvan nastave povijesti, a koji su mi koristili i za izradu ovoga rada. Na potpori tijekom istraživanja i pisanja rada želim izraziti zahvalu i kustosima Muzeja likovnih umjetnosti Osijek, Muzeja Valpovštine, kao i djelatnicima Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu i Državnog arhiva u Osijeku.

2. Obrazloženje teme i metodologija

Tijekom istraživanja teži se interpretaciji općih trendova međuodnosa ljudi i okoliša u prvoj polovici 18. stoljeća, ali i u razdobljima koja su prethodila potonjemu. Pod pojmom ljudi, u prvom se redu podrazumijevaju stanovnici koji su živjeli na područjima današnje Valpovštine i Miholjštine, ali i na vojnike, majstore, trgovce i putnike koji su se pojavljivali tijekom promatranog razdoblja. Istražujući pojam okoliša, možemo doći do problema pri definiranju istoga. U prilog napisanome ide istraživanje provedeno 1980-ih godina kojim se došlo do sedamsto i pedeset različitih riječi koje obilježavaju okoliš. Usprkos tome, možemo, u svrhu lakšega istraživanja, koristiti definiciju koju su iznijeli autori Robert Delort i François Walter. Oni su smatrali da je okoliš „skup elemenata koji, svojim složenim vezama, tvore okvir, okolinu i životne uvjete čovjeka i društva.“ Također se može dijelom okoliša promatrati i sve ono što podrazumijevamo pojmom priroda, odnosno, prema definiciji, sve ono što ostaje izvan ljudskog djelovanja, ali i sve ono što čovjek opaža. Ovdje je važno napomenuti i da se u posljednje vrijeme u prirodu ubraja i prostor koji je „antropizirana“ priroda, to jest, sve ono što je pod čovjekovim djelovanjem i utjecajem. Kao primjere možemo spomenuti rijeke, šume, putove i druge okolišne faktore, koji su dijelovi okoliša, kao i čovjek, i obostrano utječu jedni na druge tijekom povijesti.³ Prema tome, na promatranom području osamnaestoljetnog vlastelinstva Valpovo, dio su okoliša i podložničko stanovništvo i pripadnici pojedinih oblika vlasti, pa i sam barun Hilleprand von Prandau. Također su okoliš i sve vodene površine, neovisno radi li se o stajaćicama ili tekućicama, kao i mnogobrojni prostori pod šumama uz rijeku Dravu, ali i one u središnjim i južnijim dijelovima vlastelinstva. U okoliš možemo ubrojati i antropizirane oranice, livade, voćnjak i poneki vinograd čiji se broj tijekom promatranog razdoblja sve više smanjivao, pa i životinje, bile one domaće s pomoću kojih su ljudi obrađivali površine ili divlje koje su svojim djelovanjem znale utjecati na gospodarski razvoj. Nikako se ne smije zaboraviti navesti da je dio okoliša valpovačkog vlastelinstva i nastala prometna infrastruktura kopnenih putova, kao i infrastruktura vezana uz vodu kao što su mlinovi, skele i mostovi, ali i prostori kao što su kuće, crkve, kapelice i valpovačka utvrda, odnosno dvorac. Sve u svemu, okoliš je vlastelinstva Valpovo sve ono za što možemo uočiti da se nalazilo i djelovalo na spomenutom području, međusobno utječući jedno na drugo u ranome novome vijeku, ali i ono što uočavamo danas kao ostatke ili ponosne građevine, poput

³ *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Okoliš“; Johnson Donald Hughes, *Što je povijest okoliša*, prev. Damjan Lalović (Zagreb: Disput d. o. o., 2011), 10; Robert Delort i François Walter, *Povijest europskog okoliša*, prev. Vesna Pavković (Zagreb: Barbat, 2002), 3-5; Drago Roksandić, „Pogovor – Ekohistorija: nova historiografska disciplina ili nova historijska znanost?“, u: *Povijest europskog okoliša*, 269; Jacques Le Goff, „Predgovor“, u: *Povijest europskog okoliša*, XIII.

dvorca Prandau-Normann u Valpovu. Zbog spomenutog međuodnosa, sve u okolišu možemo okarakterizirati kao okolišne faktore, pri čemu možemo zaključiti da je okoliš zapravo povijesno-društveni faktor. Nazivajući sve okolišnim faktorima težimo ka deantropiziranosti koja je zapravo nemoguća jer sve promatramo iz ljudske perspektive. Pri tome možemo uočiti i da se svi okolišni faktori mijenjaju, utječu jedni na druge i zavise jedni o drugima, i to možemo okarakterizirati dugotrajnim promjenama koje se kod nekih faktora kao što su rijeke, kako ćemo vidjeti u radu, ciklički ponavljaju, pri čemu se i odgovor ljudske zajednice i životinja ponavlja. Sve se navedeno može nazvati jednom riječju, a to je prilagođavanje. Opisani su međuodnosi zavisili, odnosno, i danas zavise, o mnogobrojnim uvjetima koji su imali pozitivne i negativne posljedice na različite okolišne faktore. One se poglavito mogu primijetiti u gospodarstvu. Na osnovi toga trebamo utvrditi kako su službenici pojedinih oblika vlasti, kao što su Dvorska komora, vojna vlast, vlastelin sa svojom vlastelinskom upravom ili podložničko stanovništvo, doživljavali druge okolišne faktore. Također, i na koje su sve načine ovisili o njima, što su pojedinac sa svojom obitelji ili skupina koristili od blagodati šuma, rijeka, livada, ali i kako su potonji utjecali na razmišljanje i ponašanje ljudskih zajednica. Isto je tako važno ispitati i gdje su se nalazili tokovi rijeka, kopneni putovi, gdje su bila šumska područja, livade, pašnjaci i koje su bile temeljne osobine istih.

Sve se do sada navedeno može uklopiti u politiku održivog razvoja koji se sve više propagira mnogobrojnim društvenim organizacijama i često je prisutan u javnom diskursu. Glavni motiv te politike možemo objasniti definicijom koja kaže da je održivi razvoj onaj razvoj koji zadovoljava trenutačne potrebe okolišnih faktora, ali i da se omogući zadovoljavanje potreba faktora tijekom budućih razdoblja.⁴ Iz toga je razloga važno proučavanje međuodnosa spomenutih aktera tijekom povijesti, odnosno svojevrsna povijest održivog razvoja, čemu zacijelo može pridonijeti povijest okoliša. Navedenome ide u prilog i pristupanje opisanoj tematici uzevši u obzir svojevrsan mit o tome da su ljudi u prošlosti više živjeli s okolišem, za razliku od sadašnjosti kada se pokušava predstaviti javnosti da se konstantno ograđujemo od ostalih okolišnih faktora, to jest okoliša.⁵ Uzimajući u obzir sve spomenuto, ne bježimo od trenutačnoga društvenoga okvira pa ćemo navesti da je korisno proučavati međuodnos okolišnih faktora tijekom povijesti radi mogućnosti nalaženja korisnih saznanja koja nam mogu pomoći u sadašnjosti i budućnosti potonjih međuodnosa. U takvim

⁴ Desta Mebratu, „Sustainability and sustainable development: Historical and conceptual review,“ *Environmental Impact Assessment Review* 18 (1998), 501.

⁵ Delort 2002, 2 i 4; Jeremy L. Caradonna, „The Historiography of Sustainability: An Emergent Subfield,“ *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 11 (2015), 7 i 9.

okolnostima istraživanja, kao što je već navedeno, ovaj rad može doprinijeti stvaranjem skromnih temelja za daljnja istraživanja povijesti okoliša Valpovštine, Miholjštine pa i općenito Slavonije.

U suštini rada vidljiva je sva kompleksnost međuodnosa pa i izražene međuovisnosti svih okolišnih faktora, neovisno jesu li to ljudi, šume, rijeke ili životinje. Tako, recimo, možemo iznijeti tezu da svi faktori zapravo čine jedan živi organizam u kojemu je svaki faktor jedan organ bez kojega organizam ne može normalno funkcionirati i biva na određeni način bolestan. Ipak, zbog važnosti, odnosno nastanka i razvoja ljudskoga roda, provodila se antropizacija prirode, što se može interpretirati i kao vječita borba između ljudi i ostatka okoliša.⁶ Istraživanje se navedenih procesa ostvaruje kroz metode povijesti okoliša. Tu je novu historiografsku disciplinu, ili možda čak novu historijsku znanost, objasnio Johnson Donald Hughes riječima: „To je vrsta povijesti koja teži razumijevanju života, rada i mišljenja ljudskih bića u odnosu na ostalu prirodu kroz promjene koje donosi vrijeme. Ljudska je vrsta dio prirode, ali za razliku od većine drugih vrsta, uzrokovali smo dalekosežne promjene uvjeta na kopnu, u moru i u zraku, te u pogledu živih biljaka i drugih životinja koje s nama nastanjuju Zemlju“.⁷ Na osnovi navedenoga, istraživanje povijesti okoliša možemo shvatiti kao istraživanje samih sebe, ali i naših predaka, pri čemu moramo biti svjesni da smo dio okoliša bez kojega ne možemo kao što i ostali dijelovi okoliša ne mogu bez nas. Naravno, unatoč sve češćim prikazivanjima da ljudsko biće nije u središtu svijeta (budući da smo mi pripadnici ljudske zajednice, (ne)svjesno sebe pozicioniramo u središte, u čemu zapravo nema ničega lošega ako to ne koristimo u svrhu uništavanja drugih faktora). Na kraju je još važno napomenuti da je za shvaćanje okoliša, odnosno okolišnih faktora kao što su čovjek, rijeka, oranica, pojedina životinjska vrsta ili šuma, potrebno interdisciplinarno pristupiti. Možda je povijest okoliša najbolje objasnio još John McNeill riječima „po svoj prilici, toliko interdisciplinarna koliko intelektualno istraživanje uopće može biti“. Znači, važno je donekle biti upoznat s povijesnom demografijom, ekonomijom, antropologijom, geografijom i mnogim drugim znanstvenim disciplinama radi lakšeg provođenja istraživanja koje može doprinijeti razvoju ljudske misli, naravno ako ljudska zajednica to i dopusti.⁸

⁶ Delort 2002, 169; Hughes 2011, 10-11.

⁷ Hughes 2011, 9; Borna Fürst-Bjeliš, Marin Cvitanović, Hrvoje Petrić, „Što je povijest okoliša u Hrvatskoj? (pogovor)“, u: Što je povijest okoliša?, 176; Hrvatska enciklopedija, s. v. „Ekohistorija“.

⁸ Hughes 2011, 15; Fürst-Bjeliš 2011, 176; Roksandić 2002, 269.

2.1. Izvori i literatura o povijesti područja Valpovštine i Miholjštine

Budući da povijest okoliša uključuje sve navedene, ali i navedene znanstvene discipline, radi što kvalitetnijeg istraživanja, moramo biti usmjereni na čitanje različitih vrsta povijesnih izvora, ali i literature. Prvenstveno se u ovome radu koriste različiti pisani povijesni izvori, od objavljenih do neobjavljene arhivske građe. Od potonjih se, u prvom redu, ističu zemljovidi iz 1730-ih godina, koje je napravio tadašnji vlastelinski upravitelj Sebastijan Freudhofer. Originali se nalaze u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu i do sada nisu korišteni u studijama povijesti Valpovštine i Miholjštine.⁹ Iz toga je razloga njihovo korištenje jedan od važnijih doprinosa ovoga rada, gdje će i pojedini dijelovi zemljovida biti i prikazani. Promatrajući arhivsku građu vezanu uz vlastelinstvo Valpovo iz Državnog arhiva u Osijeku, možemo uočiti stotine knjiga i kutija s građom koju možemo nazvati „slatkom brigom“ za povjesničare. U njima se nalaze mnogobrojni dokumenti, pisma, izvještaji koji su nastali od kraja 17. stoljeća pa do sredine 20. stoljeća. Budući da u ovome radu proučavamo razdoblje prve polovice 18. stoljeća, ali i zbog trenutnih mogućnosti, za rad su korišteni godišnji izvještaji vlastelinskih upravitelja.¹⁰ Prema tome, veliki ostatak građe koji gotovo uopće nije dotaknut, ostaje neiscrпно vrelo povijesnih izvora za buduća istraživanja, o čemu će biti riječi u nastavku.

Zahvaljujući velikom istraživačkom i prevoditeljskom radu Ive Mažurana, Stjepana Sršana i suradnika, imamo veliki broj objavljenih povijesnih izvora pri čemu su neki i prevedeni. To su u prvom redu izvještaji popisa Dvorske komore od kraja 17. stoljeća i tijekom prve polovice 18. stoljeća¹¹, ali i izvještaji kanonskih vizitacija tijekom prve polovice 18. stoljeća.¹² Radi boljeg upoznavanja povijesnog konteksta, u radu će se koristiti i objavljeni povijesni izvori iz razdoblja osmanske vlasti, ali i razdoblja druge polovice 18. stoljeća, kao što su putopisi, izvještaj popisa sandžaka Požega i objavljeni zemljovidi iz 1780-ih godina.¹³

⁹ Hrvatski državni arhiv, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

¹⁰ Hrvatski državni arhiv u Osijeku, Fond 476, kutija 12, broj 272-281.

¹¹ Ive Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga* (Osijek: HAZU, 1993); Stjepan Sršan, *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća* (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2000); Ive Mažuran, *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine* (Osijek: Historijski arhiv u Osijeku, 1966); Ive Mažuran, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine* (Osijek: JAZU, 1988).

¹² Stjepan Sršan, ur. *Kanonske vizitacije, Valpovačko-miholjačko područje (1730.-1830.)* knj. III, (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2005); Stjepan Sršan, *Katoličke župe u istočnoj Hrvatskoj 1733./34. godine* (Osijek: Povijesni arhiv, 1995).

¹³ Stjepan Sršan, ur. *Popis sandžaka Požega 1579. godine*, prev. Fazileta Hafizović (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2001); Stjepan Sršan, ur. *Život Bartola Kašića* (Osijek: Matica hrvatska, 1999); Friedrich Wilhelm,

Zahvaljujući radu Milivoja Vežića i Josipa Bösendorfera, imamo objavljene slavonske urbare vladara Karla VI. iz 1737. godine i vladarice Marije Terezije iz 1756. godine.¹⁴ Na temelju do sada spomenutih povijesnih izvora, iz različitih perspektiva možemo proučiti kako su pojedini akteri doživljavali područja današnje Valpovštine i Miholjštine, odnosno vlastelinstva Valpovo od 1721. godine. U njima se, zbog svakodnevnog međuodnosa mnogobrojnih okolišnih faktora, može uočiti odnos autora izvora prema okolišu jer su i oni bili svjesni toga međuodnosa, barem kako se može interpretirati iščitavanjem izvora.

Da bi se upotpunila interpretacija povijesnih procesa iz prve polovice 18. stoljeća, nije dovoljno samo na osnovi povijesnih izvora pristupiti određenoj tematici, naročito ekohistorijskoj. Prema tome, izuzetno su korisni mnogobrojni leksikoni i enciklopedije koje su napisane u posljednjih pedesetak godina.¹⁵ U njima možemo pronaći mnogobrojne korisne informacije o različitim okolišnim faktorima, procesima, gospodarskim politikama kao što su merkantilizam i kameralizam, ali i o rijeci Dravi, Karašici i Vučici. Uzimajući u obzir da do početka 21. stoljeća ni jedan zaljubljenik u zavičajnu povijest ili povjesničar nije proučavao prošlost Valpovštine i Miholjštine ekohistorijskim pristupom, sama se po sebi nameće jedna takva studija. Unatoč toj činjenici, u velikom se broju radova mogu pronaći zanimljivi podaci vezani uz okoliš koji su (ne)svjesno završili u potonjima. Kao primjer možemo navesti prvi za sada poznati rad o povijesti Valpova i okolice nastao iz pera Franje Kuhača u drugoj polovici 19. stoljeća.¹⁶ Tijekom 20. stoljeća uslijedili su mnogobrojni radovi o povijesti Valpova, Miholjca i okolice, među kojima se svakako ističe rad Igora Karamana iz 1962. godine naziva *Valpovačko vlastelinstvo: ekonomsko-historijska analiza*.¹⁷ Kao što i sam naziv govori, fokus rada bio je na gospodarskoj povijesti, pri čemu se mogu uočiti korisni podaci za ekohistorijska istraživanja koje je autor iznio na temelju arhivske građe zbog vječite veze između gospodarstva i okoliša, jer je gospodarstvo zapravo svojevrsno iskorištavanje okoliša. Tijekom sljedećih pedesetak godina uslijedili su mnogobrojni radovi Ive Mažurana¹⁸ i

Taube von, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema* (Osijek: Državni arhiv, 2012); *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća – Virovitička županija (sv. 6.)*, prir. Mirko Valentić (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002).

¹⁴ Milivoj Vežić, ur., *Urbar hrvatsko slavonski* (Zagreb: Pravničko društvo, 1882); Josip Bösendorfer, *Agrarni odnosi u Slavoniji* (Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1950).

¹⁵ *Hrvatska enciklopedija; Hrvatski leksikon; Pomorska enciklopedija*.

¹⁶ Franjo Žaver Koch-Kuhač, *Valpovo i njegovi gospodari* (Zagreb: Vienac, 1876).

¹⁷ Igor Karaman, *Valpovačko vlastelinstvo: ekonomsko-historijska analiza* (Zagreb: JAZU, 1962).

¹⁸ Ive Mažuran, *Valpovo: sedam stoljeća znakovite prošlosti* (Valpovo: Ogranak Matice hrvatske Valpovo, 2004); Ive Mažuran, „Popis trgovišta Valpovo 1746. godine“, *Osječki zbornik* 29 (2009).

Stjepana Sršana¹⁹, koji postupno upotpunjuju svojim interpretacijama sliku gospodarstva i života u prošlosti promatranog područja. U njihovim se djelima može uočiti da su svjesni velike količine arhivske građe koju je zapravo nemoguće proći i napraviti jednu kvalitetnu monografiju. Iz toga razloga, u svojim člancima postupno koriste pojedine dijelove arhivske građe stvarajući mozaik, za čiji će dovršetak trebati još desetljeća i desetljeća rada velikog broja povjesničara i zaljubljenika u povijest. Sve nas navedeno usmjerava na zaključak da je donekle pojednostavljen posao pisanja skromne povijesti okoliša vlastelinstva Valpovo u prvoj polovici 18. stoljeća.

Nikako se ne smiju zaboraviti spomenuti ni zaljubljenici u zavičajnu povijest i nastavnici povijesti koji su svojim radom, prožetim ljubavlju prema kraju, doprinijeli proučavanju povijesti Petrijevac, Bizovca, Valpova, Miholjca i drugih naselja. U prvom redu možemo navesti Vilka Čuržika²⁰, Stjepana Najmana²¹ i Damira Stanića²², koji su u svojim radovima koristili radove spomenutih povjesničara, pri čemu su upotpunjavali radove i svojim korisnim saznanjima. Svakako je važno u ovome kontekstu spomenuti i dva časopisa u kojima su se objavljivali (Miholjački godišnjak) i objavljuju se (Valpovački godišnjak) radovi iz povijesti. U njima su se našli članci i povjesničara poput Stjepana Sršana koji su doprinijeli izradi ove ekohistorijske studije.

Na kraju je još potrebno spomenuti i radove pomoću kojih se došlo do saznanja o širem slavonskom i ugarskom kontekstu prve polovice 18. stoljeća, ali i razdoblja koja su prethodila ili uslijedila. To su u prvom redu radovi o gospodarskoj i političkoj povijesti. Među mnogobrojnim autorima potrebno je istaknuti Ivu Mažurana²³, Igora Karamana²⁴, Nenada

¹⁹ Stjepan Sršan, „Valpovačko i Donjomiholjačko vlastelinstvo 1721-1848,“ *Godišnjak 5* (1996); Stjepan Sršan, „Doprinos slavonskih vlastelinstava od kraja 17. stoljeća procesu europskih integracija,“ *Povijesni zbornik – godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe 3* (2008).

²⁰ Vilko Čuržik, *Valpovština kroz stoljeća* (Valpovo: Narodno sveučilište „Ivan Meštrović“, 1994.)

²¹ Stjepan Najman, „275 godina od osnutka vlastelinstva Valpovo,“ *Valpovački godišnjak 2* (1997). Stjepan Najman je i dugogodišnji urednik časopisa Valpovački godišnjak u kojemu se mogu pronaći radovi povijesne tematike od srednjega vijeka do 21. stoljeća.

²² Damir Stanić, „Vlastelinski dvor u Valpovu – spoj srednjovjekovne utvrde i baroknog dvorca,“ *Valpovački godišnjak 13* (2008).

²³ Ive Mažuran, Andrija Šuljak i drugi, *Od turskog do suvremenog Osijeka* (Osijek: HAZU, Gradsko poglavarstvo Osijek i Školska knjiga, 1996); Ive Mažuran, „Sažeti povijesni pregled Slavonije: srednji i novi vijek“, u: *Zbornik radova Prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*, ur. Vanja Radauš i drugi (Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1970); Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo* (Zagreb: Golden marketing, 1998).

²⁴ Igor Karaman, *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje: studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti 18.-20. st.* (Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku, 1997); Igor Karaman, „Historijat slavonskih vlastelinstava do sredine 18.

Moačanina²⁵ i Josipa Buturca²⁶, koji su svojim pisanjem stvorili izuzetno korisne temelje za istraživanje za buduće naraštaje povjesničara i zaljubljenika u povijest. Njihovi nam radovi pomažu pri boljem razumijevanju političkog, vjerskog i gospodarskog okvira ranoga novoga vijeka u kojemu je stanovništvo živjelo i bilo u međuodnosima s drugim okolišnim faktorima. Svakako je još bitno navesti i časopis *Ekonomika i ekohistorija*, časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša. U njemu se nalaze mnogobrojni radovi iz povijesti okoliša i gospodarske povijesti koji su doprinijeli razumijevanju međuodnosa okolišnih faktora u širem kontekstu međuriječja Save, Drave i Dunava.²⁷

Svi su spomenuti radovi mnogobrojnih povjesničara, ali i pisani povijesni izvori, zacijelo relevantna i kvalitetna osnovica za nastanak rada o međuodnosu okolišnih faktora, među kojima se ističe stanovništvo. Pri tome se nametnuo veliki broj istraživačkih pitanja na koja će se pokušati dati interpretacija, ali i uz napomenu da će na neka izostati, što je zapravo samo još jedan veliki poticaj budućim povjesničarima da se prihvate istraživanja povijesti okoliša Valpovštine i Miholjštine, pa i drugih područja Republike Hrvatske.

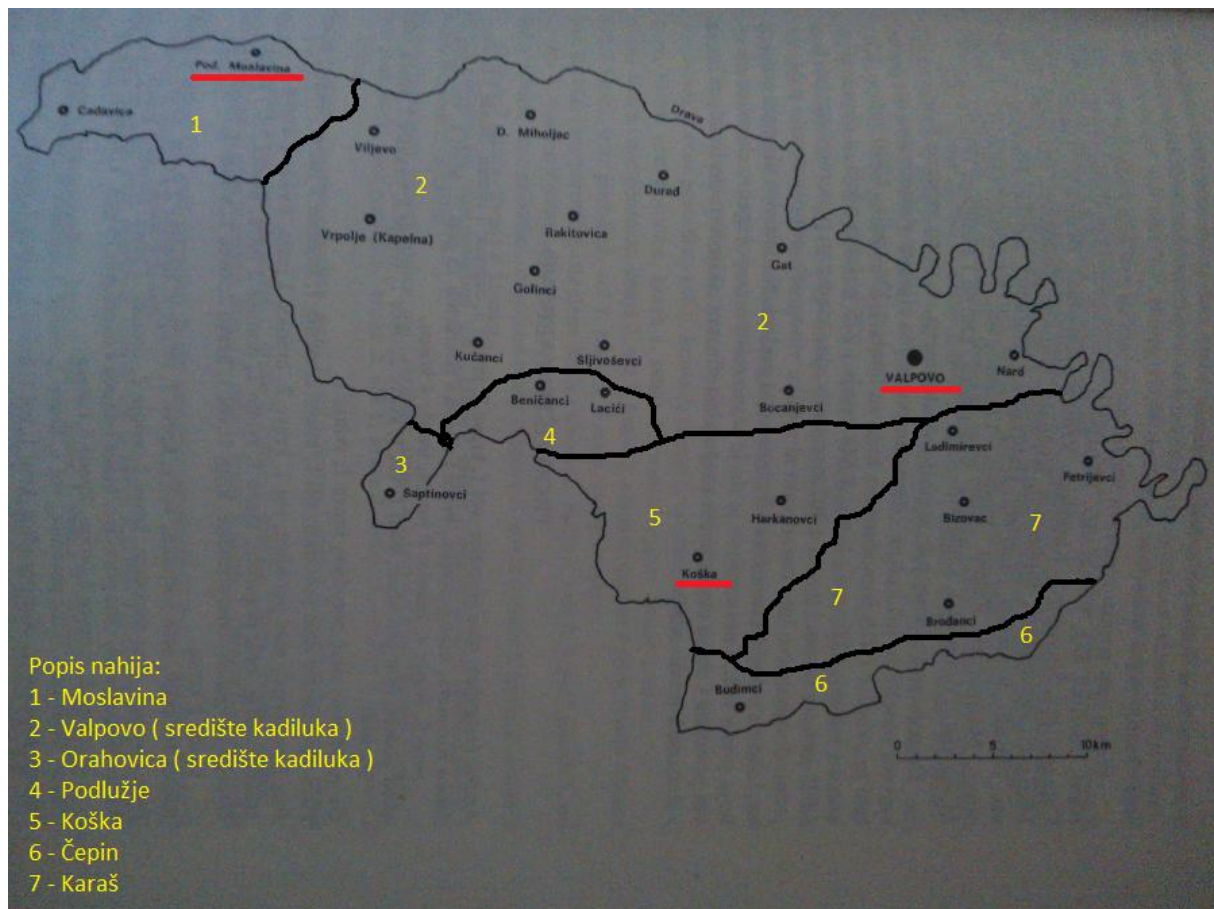
stoljeća (Slavonski katastar P. I. Passardyja),“ *Arhivski vjesnik* 16 (1973); Igor Karaman, *Privredni život Banske Hrvatske od 1700. do 1850.* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1989).

²⁵ Nenad Moačanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2001).

²⁶ Josip Buturac, *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1970).

²⁷ Mira Kolar-Dimitrijević i Elizabeta Wagner, „Vodenice u Hrvatskoj (18. – 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka/potoka,“ *Ekonomika i ekohistorija, časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 3 (2007); Nenad Moačanin, „Pristup ekohistoriji Podravine prema osmanskim izvorima,“ *Ekonomika i ekohistorija, časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 1 (2005); Drago Roksandić, „Posavska krajina/granica od 1718. do 1739. godine,“ *Ekonomika i ekohistorija, časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 3 (2007); Hrvoje Petrić, „Rijeka Drava od štajersko-hrvatske granice do ušća u Dunav početkom 1780-ih godina,“ *Ekonomika i ekohistorija, časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 1 (2011).

2.2. Definicija područja i razdoblja

Slika 2. Pretpostavljeni položaj nahija na području Valpovštine i Miholjštine²⁸

Područja nahija Karaš, Koška i Valpovo i dijelovi nahija Orahovice, Moslavine, Čepina i Podlužja tijekom osmanske vlasti, od prve polovice 1540-ih godina do druge polovice 1680-ih godina, kao i područje vlastelinstva Valpovo u prvoj polovici 18. stoljeća, uključivalo je prostor koji se danas dijeli i naziva Valpovštinom i Miholjštinom. Nastala podjela temelji se na događaju s početka trećeg desetljeća 19. stoljeća, kada se vlastelinstvo Valpovo razgraničilo između dvaju sinova baruna Josipa Ignaca na istočni dio sa središtem u Valpovu i na zapadni dio sa središtem u Šokac Miholjcu²⁹, današnjem Donjem Miholjcu. Važno je još napomenuti da je opisano područje dio slavonske donje Podravine, odnosno sjeveroistočne Hrvatske.³⁰ Valpovo je kao vlastelinstvo baruna Petra II. Antuna Hillepranda

²⁸ Pretpostavljeni položaj nahija na području Valpovštine i Miholjštine pri čemu je kao predložak korištena karta iz knjige Ive Mažurana Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga.; Mažuran 1993, 361.

²⁹ *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Donji Miholjac“.

³⁰ Stanko Andrić, „Proslov,“ u: *Donji Miholjac od 11. do 20. stoljeća: Zbornik Znanstvenog kolokvija „Donji Miholjac 1057.-2007.“*, ur. Stanko Andrić (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest Slavonije, Srijema i

von Prandaua bilo jedno od najvećih na području Slavonije u prvoj polovici 18. stoljeća. Obuhvaćalo je područje od oko 900 kilometara kvadratnih pri čemu je graničilo s posjedima Našice, Orahovica, Virovitica i Retfala. Zapravo je barun nastankom i dobivanjem vlastelinstva dobio jedan zemljišni posjed u kojemu je uživao pravo ubiranja različitih mnogobrojnih prihoda, ali i imao funkcije vlasti, pri čemu se isticala sudbena vlast. Kao što ćemo i vidjeti tijekom rada, vlastelinstvo je bilo organizirano kao gospodarska cjelina, zbog čega je imalo i svoje gospodarsko i upravno središte u Valpovu. Zbog potrebe za zaradom, ali i upravljanjem, bilo je podijeljeno na dva dijela. Jedan je dio bio alodij nad kojim je vlastelin preko svoje vlastelinske uprave izravno upravljao, a drugi rustikala koja je bila podijeljena na sesije, odnosno selišta. I prvi i drugi dio obrađivalo je podložničko stanovništvo koje je, kako ćemo i vidjeti, ulazilo u stalne nesporazume i sukobe s upravom oko radne rente, ali i davanja sa selišta koja su kmetovi dobivali od vlastelina na uživanje.³¹ Inače, Slavonija je kao povijesno-geografska regija u vrijeme dolaska habsburške vlasti, kao i danas, obuhvaćala područje od rijeke Ilove na zapadu, rijeke Save na jugu, rijeke Drave na sjeveru i rijeka Dunava i Bosuta, do šume Spačva, na istoku. Prema tome, za razliku od srednjovjekovne Slavonije, osamnaestoljetna je zapravo obuhvaćala područje Slavonije koje je bilo pod osmanskom vlasti od sredine 16. stoljeća pa do 1680-ih godina. Te se promjene poimanja područja Slavonije mogu promatrati od vremena prodora osmanske vojske i vlasti s kraja 15. i početka 16. stoljeća. Osmanskim dolaskom na područje između Une i Vrbasa hrvatsko se ime pomiče na sjeverozapad, odnosno, na područje zapadne srednjovjekovne Slavonije. Ipak, važno je još spomenuti da su zemljopisci ranoga novoga vijeka i dalje Slavoniju na svojim zemljovidima prikazivali od područja oko Varaždina i Zagreba pa sve do ušća Save u Dunav. Kao primjere možemo navesti prikaze Slavonije na zemljovidima Laziusa, Hirschvogela, Mercatora i Blaeua.³² Prema navedenom zemljopisnom opisu Slavonije, trenutno možemo pretpostaviti važnost i položaj promatranog područja koja će se u nastavku detaljnije opisati i rasvijetliti. Sve u svemu, vlastelinstvo Valpovo sastojalo se od ravnice, mnogobrojnih obradivih, ali i neobradivih površina kroz koje su tekle četiri rijeke, pri čemu su prolazile i kroz šume koje su bile rasprostranjene na velikom dijelu vlastelinstva. Za razliku od

Baranje, 2010), 6; Mirko Marković, *Slavonija: povijest naselja i podrijetlo stanovništva* (Zagreb: Golden marketing, 2002), 198; Čuržik 1994, 7 i 27; Mažuran 2004, 7.

³¹ *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Vlastelinstvo“.

³² *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Slavonija“; Marković 2002, 11-21 i 33; Mažuran 1970, 178-179; Stanić 2008, 14; Mažuran 1993, 360; Mirela Slukan-Altić, „Kartografski izvori za povijest upravno-teritorijalnog ustroja istočne Hrvatske – Historijsko-geografska osnova istočnohrvatskih županija,“ *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje Državni arhiv u Osijeku* 6 (2001), 248.

sadašnjice kada su šumske površine smanjene na ostatke ostataka, rijeke teku na istim područjima kao i u vrijeme osmanske vlasti, ali prve polovice 18. stoljeća. Iz toga razloga, razdoblje koje proučavamo u diplomskom radu možemo okarakterizirati kao razdoblje koje je bilo označeno plavom bojom rijeka i zelenom bojom šuma.

Koristeći zemljovide iz 18. stoljeća, već navedene zemljovide iz 1730-ih godina, kao i zemljovide iz 1780-ih godina³³, možemo uvidjeti da se rijeke pružaju od zapada prema istoku. Rijeka Drava bila je najsjevernija i izuzetno važna za prometnu povezanost i gospodarski razvoj. Prihvaćajući tezu da su rijeke kao prometnice bile izuzetno važne u ranome novome vijeku i uzimajući u obzir činjenicu da je izvor Drave u Toblaškom polju u južnom Tirolu, a ušće istočno od Osijeka kod marijanskog svetišta Aljmaš, ona je bila žila kucavica za život stanovništva, ali i za zemljišne gospodare na područjima poput vlastelinstva Valpovo. Promatrajući Dravu kroz brojke, možemo primijetiti da joj je ukupna duljina između 700 i 750 kilometara, površina porječja iznosi oko 40 300 kvadratnih kilometara, u sklopu čega moramo promatrati i prostor jednog od najvećih slavonskih vlastelinstava, odnosno današnji prostor Valpovštine i Miholjštine. Navedeni podaci dovoljno govore o prostoru koji je nudio mnogobrojne potencijale za gospodarsku i drugu suradnju, pri čemu je uključivao okolišne faktore i ljudske potencijale s kojima su navedeni akteri vlastelinstva bili lakše povezani preko rijeke Drave. U prvom redu možemo navesti područje Osijeka, Virovitice, ali i prostor Austrijskih nasljednih zemalja koje su često na različite načine sudjelovale u gospodarskom razvoju vlastelinstva Valpovo, a o čemu će biti više riječi u sljedećim poglavljima. Za daljnje razumijevanje uzroka i posljedica koji su proizašli iz međuodnosa opisane rijeke i stanovništva vlastelinstva, a o čemu će također biti riječi u sljedećim poglavljima svakako je još potrebno spomenuti da je rijeka nivalnog, odnosno snježnog, režima.³⁴ Navedeno uzrokuje da je najviši vodostaj tijekom ljetnih mjeseci, a najniži tijekom zimskih mjeseci. U prilog tomu da Drava nije imala samo utjecaj u razvoju gospodarstva i prometa u životu ranonovovjekovnih ljudi Slavonije, pa samim time i Valpova i Šokac Miholjca s okolicom, govori i činjenica da je bila upravno-administrativna sjeverna granica ranonovovjekovne

³³ *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 11, 18, 23, 25, 32. Spomenuti zemljovidi su za područje civilne Slavonije nastali od 1781. do 1783. godine.

³⁴ *Enciklopedija Jugoslavije*, s.v. „Drava“; *Hrvatski leksikon*, s.v. „Drava“; *Pomorska enciklopedija*, s.v. „Drava“.

Hrvatske i Slavonije pa samim time i vlastelinstva Valpovo prema ranonovovjekovnoj Ugarskoj i ugarskim županijama.³⁵

Uspoređujući popise i opise koje su izradili popisivači Dvorske komore s kraja 17. stoljeća, odnosno, tijekom 1698. godine sa spomenutim zemljovidima iz 1730-ih godina, na kojima se kao tvorac navodi inženjer vlastelinstva Valpovo tijekom 1720-ih godina, a od 1736. godine upravitelj Sebastijan Freudhofer, može se vidjeti od kojega naselja Drava postaje sjeverna granica vlastelinstva Valpovo. Kao što je već navedeno da teče od zapada prema istoku, najprije treba ustanoviti zapadnu imaginarnu točku ulaska Drave na promatrano područje. Također je, za lakše shvaćanje životnih uvjeta oko Drave, potrebno navesti da je desna obala Drave, to jest obala koja je bila dio vlastelinstva Valpovo, bila viša od lijeve baranjske obale Drave, kao što je i danas. To je svakako utjecalo i na smještaj velikog broja naselja uz Dravu s desne strane obale, dok je na lijevoj strani obale prvenstveno rasprostranjena šuma koja je konstantno bila pod vodom.³⁶ Prema tome, i visina dravskih obala utjecala je na odnos između rijeke, ostalih okolišnih faktora i stanovništva.

Nakon kratke digresije o visini dravskih obala, potrebno je vratiti se objašnjavanju imaginarne točke ulaska Drave na područje vlastelinstva Valpovo, pri čemu su korisni popisi i opisi popisivača Dvorske komore iz 1698. godine. Konkretnije, važan je opis kotara Moslavina koji su komorski skužbenici prošli kao i mnoge druge kotare tijekom nekoliko mjeseci rada. Potonji je na Silvestrovo 1721. godine uz kotare Valpovo i Miholjac postao dio vlastelinstva Valpovo, pri čemu je bio najzapadnije područje. Prema tome, na području oko naselja Moslavina trebamo tražiti najzapadniju točku ulaska, to jest, mjesto gdje Drava postaje sjeverna granica vlastelinstva. Proučavajući navedeni opis iz 1698. godine, možemo uočiti da je predij Obrež, koji se navodi uz predije Vodovrat i Martinci, bio najzapadnije područje. Od Moslavine je prema zapadu bio udaljen jednu trećinu sata hoda, a sjeverna je granica bila rijeka Drava. Kada se sat hoda pretvori u mjernu jedinicu koju koristimo u današnje vrijeme, dobijemo podatak da su navedeni prediji bili udaljeni oko 4 kilometra od kotarskog središta Moslavine, uz to da je Obrež bio najsjeverozapadniji predij, odnosno područje kotara. Na njegovom je području rijeka Drava postala sjeverna granica kotara

³⁵ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

³⁶ Dubravka Božić Bogović, „Drava u opisima vlastelinstva Belje u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća,“ *Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja* 24 (2013), 88; Josip Ham, „Kratki pregled povijesti Donjeg Miholjca,“ *Godišnjak* 1 (1992/1993), 42; Branko Nadilo, „Tekla voda Karašica,“ *Građevinar* 2 (2014), 165-166; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

Moslavine, odnosno, od 1721. godine vlastelinstva Valpovo.³⁷ Drava je od navedenog predjaja cijelim svojim tokom do završetka posjeda baruna Petra II. Antuna Hillepranda von Prandaua bila njegova sjeverna granica. Promatrajući spomenute zemljovide, mogu se primijetiti i mnogobrojni meandri, ade i pritoci, odnosno kanali. Sve je spomenuto, ovisno o međuodnosu sa stanovništvom, bilo uzrok ili posljedica o kojima će biti više riječi u sljedećim poglavljima. Ukratko, opisani tok Drave možemo pratiti do najistočnijeg dijela vlastelinstva Valpovo. To se područje nalazi na prostoru naselja Petrijevcu koje je još krajem 17. stoljeća bilo u sastavu kotara Osijek, a od Silvestrova 1721. godine u sastavu posjeda obitelji Prandau.³⁸

Promatrajući zemljovid vlastelinstva Valpovo iz 1730-ih godina, ali i zemljovide Valpovštine i Miholjštine iz 19. i 20. stoljeća, možemo uočiti da je sljedeća rijeka, promatrano od sjevera prema jugu, rijeka Karašica³⁹. Ona je desni pritok Drave koji pretežito prolazi sjevernim dijelom Valpovštine i Miholjštine. Izvor se nalazi na obroncima Papuka, a ušće u rijeku Dravu kod najzapadnijeg naselja promatranog područja, Petrijevacu. Inače, potonje je naselje još tijekom prve polovice 18. stoljeća bilo i najmnogoljudnije, a nalazilo se blizu rijeka Drave i Karašice.⁴⁰ Na temelju zemljovida možemo primijetiti da je u prvoj polovici 18. stoljeća prolazila zapadnim dijelom vlastelinstva Valpovo kroz šumu pored naselja Kapelna, Poreč, pa sve do Bočkinaca. Kod zadnjeg je spomenutog naselja tvorila svojevrsnu granicu šumi koja se zapadno od Bočkinaca nalazila na lijevoj obali, a oko Bočkinaca i istočno na desnoj obali. Od sljedećeg naselja Črnkovci, pa sve do naselja Gat koja su udaljena oko pola milje, Karašica je ponovno prolazila kroz šumu. Nakon Gata čini svojevrsnu granicu između šuma i oranica, pri čemu su šumske površine na lijevoj, a oranice na desnoj obali. Cijelim se tokom sastojala od mnogobrojnih meandara, koji su ipak bili neusporedivo manji od meandra rijeke Drave. Ulaskom u središnje naselje vlastelinstva Valpovo pravila je jedan veći i jedan manji meandar, čime dijeli potonje naselje na dva dijela. Otprilike je sličan opis Karašice i Drave blizu Valpova napisao i poznati osmanski putopisac Evlijā Čelebija.⁴¹ Poslije Valpova,

³⁷ Sršan 2000, 102-103; Mažuran 1966, 57-58.

³⁸ Sršan 2000, 43-44; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*; Božić Bogović 2013, 88.

³⁹ Naziv Karašica dolazi od turske riječi kara što znači crn. Pretpostavlja se da je navedena turska riječ zapravo samo osnova iz koje dolazi i naziv šume Karaš prema kojoj je rijeka dobila ime, a koja se nalazi istočno od naselja Kapelna. Na ovom primjeru možemo primijetiti međuodnos između šume i rijeke.

⁴⁰ *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Karašica“; Nadilo 2014, 165; Mažuran 1993, 386-391.

⁴¹ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*; Sršan 2000, 90-91, 96, 77, 61-62; Mažuran 1966, 31-32, 43-45; Evlijā Čelebī, *Putopis: odlomci o*

blizu zapadnije smještenog naselja Ladimirevci, dobivala je i vode svoje desne pritoke, rijeke Vučice. Ostatkom je toka, sve do neposredno nakon Petrijevacu gdje se ulijevala u Dravu, prolazila kroz šumsko područje. Također se, ovisno o djelovanju ljudi na desnoj obali, mogu primijetiti i oranice neposredno prije Petrijevacu, a nakon naselja Satnica.⁴² Promatrajući u brojkama, Karašica je između izvora i ušća bila duga, kao što je i danas, oko 90 kilometara pri čemu je činila porječje od oko 930 kilometara kvadratnih. Kao što se može uočiti, i na detaljno opisanom području prolazila je kroz veliki šumski areal, kao i kroz mnoga naselja, ali i pokraj njih pri čemu dolazi do mnogobrojnih i različitih međuodnosa i utjecaja između šumskih i vodenih površina kao i stanovništva. Ovisno od područja promatranog prostora bliže ili dalje, ali svakako južnije od Karašice tekla je rijeka Vučica. Kada se promotre zemljovidi tijekom starijih razdoblja, ali i u današnje vrijeme možemo uočiti da prolazi središnjim dijelom vlastelinstva Valpovo. Kao i prethodne dvije rijeke, imala je tok od zapada prema istoku, pri čemu je, od izvora na obroncima Papuka pa sve do navedenog ušća, više od ostalih rijeka prolazila šumskim površinama. U takvim uvjetima, a zbog niskog pada od oko 0,2 ‰, u vrijeme visokih vodostaja nije mogla prihvatiti svu vodu u svome koritu. Iz toga se razloga kao i iz Karašice, koja je imala i nižu obalu od rijeke Drave, višak vode prelijevao u okolna šumska područja, tvoreći mnogobrojne močvare. Kao dodatnu informaciju treba svakako još spomenuti da se na temelju korištenih povijesnih izvora, to jest zemljovida, može uočiti da se Karašica i Vučica tek od svojeg središnjeg toka nazivaju navedenim imenima.⁴³ Na kraju je još potrebno navesti četvrtu i najjužniju rijeku promatranog područja, rijeku Vuku. Za razliku od Vučice i Karašice koje su Dravini pritoci, Vuka je pritok Dunava. Izvire na jugozapadnim obroncima Krndije, a ulijeva se u Dunav kod nekadašnjeg središta vlastelinstva obitelji Eltz, a u današnje vrijeme jednog od središta Vukovarsko-srijemske županije, Vukovara. Između spomenutih geografskih položaja, odnosno između izvora i ušća, duga je 112 kilometara, a obuhvaća porječje od oko 640 kilometara kvadratnih.⁴⁴ Bila je prirodna južna granica vlastelinstva Valpovo, ali je, za razliku od sjeverne granice, Drave, bila nevažna rijeka za gospodarski razvoj i prometnu povezanost potonjeg područja. Jedina je njezina

jugoslavenskim zemljama, uredila Jelena Čehić, prev. Hazim Šabanović (Sarajevo: Izdavačko poduzeće „Veselin Masleša“, 1973), 491.

⁴² HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*; Sršan 2000, 18-19.

⁴³ *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Karašica“; Nadilo 2014, 164-166; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

⁴⁴ *Enciklopedija Jugoslavije*, s.v. „Vuka“; *Hrvatski leksikon*, s.v. „Vuka“.

važnost za stanovništvo obližnjeg naselja Budimci. Budući da je isto malog pada kao prethodno opisane dvije rijeke, a uzimajući u obzir i da je bila okružena šumom, u mjesecima najvećeg vodostaja prelijevala se i činila velike probleme lokalnom stanovništvu u obliku ustajale močvarne vode.⁴⁵

Zbog trenutačnih stručnih mogućnosti, dostupnosti spomenutih povijesnih izvora, literature te gospodarskih i drugih promjena u mnogobrojnim društvenim aspektima života koje su obilježile i usmjerile, odnosno oblikovale, život nekadašnjeg stanovništva, ali i današnjeg stanovništva na opisanom prostoru između rijeka Drave i Vuke na sjeveru i jugu i utoka Karašice u Dravu na istoku, a na zapadu do područja naselja Moslavina⁴⁶ i Čađavica, fokus će istraživanja za diplomski rad biti na prvoj polovici 18. stoljeća, odnosno na razdoblju od nastanka vlastelinstva Valpovo 1721. godine, pa sve do donošenja Slavonskog urbara Marije Terezije 1756. godine. U prvome je redu tome doprinio vlastelin Petar II. Antun Hilleprand von Prandau koji je svojim znanjem, vezama u politici, gospodarstvu i kulturi donio novi podstrek životu na vlastelinstvu Valpovo, a koji se s vremenom sve više razlikovao od života u prijašnjim razdobljima. Ipak, zbog boljeg razumijevanja međuodnosa ljudi i okoliša, odnosno okolišnih faktora, potrebno je proučiti i razdoblje koje je prethodilo potonjem. Prvenstveno razdoblje kondominija Dvorske komore i vojne vlasti i njihovih službenika na prostoru navedenih kotara ili dijelova kotara, od dolaska i stvaranja habsburške vlasti od 1680-ih i 1690-ih godina na prostoru Slavonije, ali i budućeg vlastelinstva Valpovo, pa sve do nastanka potonjeg. Kao što je već navedeno u poglavlju o istraživačkim pitanjima, potrebno je podijeliti dva spomenuta razdoblja jer su na određene načine različito doživljavali okolišne faktore službenici Dvorske komore, vojne vlasti, a od 1721. godine i službenici vlastelina Prandaua na čelu s upraviteljem. Postojale su, naravno, i određene sličnosti, koje zapravo otežavaju razlučivanje razdoblja, a tome ide u prilog i činjenica da je potrebno uočiti stanje okolišnih faktora i međuodnosa s ljudima na promatranom području prije dolaska vlastelinske vlasti. Budući da je prije početka povijesnog istraživanja bilo koje teme nemoguće krenuti sa stajališta da od nekoga trenutka počinje povijest, ukratko će se proći i razdoblje osmanske vlasti na području današnje Valpovštine i Miholjštine. U sklopu toga pokušat ću se voditi tezom dugog trajanja procesa i međuodnosa okolišnih faktora. O još

⁴⁵ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*; Mažuran 1993, 361.

⁴⁶ U današnje vrijeme je puni naziv naselja Podravska Moslavina; *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Podravska Moslavina“.

starijem razdoblju srednjega vijeka bit će malo govora zbog trenutane nedostupnosti povijesnih izvora za ekohistorijske teme.

3. Klima na području Valpovštine i Miholjštine

Zbog međudnosa okoliša i klime, važno je ukratko pokušati prikazati klimu opisanoga područja tijekom prve polovice 18. stoljeća, ali i tijekom cijelog ranog novog vijeka. Možemo ju definirati kao opće prilike atmosfere nad nekim područjem u konkretnom razdoblju. Uvjetovana je klimatskim čimbenicima i elementima. U potonje ubrajamo nebeska i dugovalna zračenja Zemlje, ali i temperaturu Zemlje i zraka, vlagu zraka, oborine, kao i brzinu i smjer vjetra. Popisujući čimbenike, možemo navesti Zemljinu rotaciju, geografsku širinu, nadmorsku visinu, vrstu tla i biljni pokrov, ali i sve drugo što može utjecati na klimatske elemente.⁴⁷ Sve navedeno uzrokovalo je različite prilike s promjenama klime u relativno kratkim periodima.

Jedan je od tih relativno kratkih perioda bio i rani novi vijek koji se otprilike poklapa s takozvanim malim ledenim dobom. Ono je okvirno trajalo od prve polovice 15. stoljeća do sredine 19. stoljeća. Prema tome, i razdoblje koje promatramo u ovome radu također je ulazilo u okvir malog ledenog doba. Njega karakteriziraju vlažna ljeta i duge i hladne zime. Po svemu sudeći, najhladnije je bilo sredinom 16. stoljeća i od početka 18. stoljeća pa sve do duboko u 19. stoljeće. U tome su razdoblju ledenjaci napredovali do područja u Alpama na kojemu su zadnji put zabilježeni tijekom zadnjeg würmskog glacijala. U skladu s tim zapravo se spuštala i snježna granica na manju nadmorsku visinu. Također je i prosječna temperatura po godini pala do 1,5 stupnjeva Celzijevih. Ona je tijekom cijelog razdoblja varirala, što je vidljivo i iz navedenih podataka o najhladnijim periodima malog ledenog doba. Uz sve navedeno, možemo još naglasiti i da je broj padalina u nekim dijelovima bio znatniji, dok je u drugima bio manji, što zapravo samo potkrepljuje tezu o kompleksnosti maloga ledenoga doba. Tome u prilog ide i promatranje astronomskog međudnosa Zemlje i Sunca. Prema mišljenjima astronoma, na Zemlji je toplije kada ima više pjega na Suncu jer su dokaz pojačanog djelovanja Sunca. Budući da je na Suncu krajem 17. stoljeća primijećeno manje pjega nego u prijašnjim razdobljima, pretpostavlja se i iz te perspektive da je tada opet dodatno zahladilo.⁴⁸ Sve bi navedeno trebali uzeti u obzir tijekom istraživanja šuma, rijeka, ljudi i svih ostalih okolišnih faktora. Iako korišteni povijesni izvori nisu nastali u sklopu

⁴⁷ *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Klima“; *Hrvatski leksikon*, s.v. „Klima“; Fernand Braudel, *Strukture svakidašnjice: Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od 15. do 18. stoljeća*, prev. Dubravka Celebrini i drugi (Zagreb: August Cesarec, 1992), 39.

⁴⁸ Delort 2002, 107; Hrvoje Petrić, „Neke bilješke o "malom ledenom dobu" (s malim osvrtom na Istru),“ *Zbornik javnih predavanja* 2 (2013), 150-151; Krešimir Kužić, „Zabilježbe o „malom ledenom dobu“ i njegovim posljedicama u hrvatskim krajevima,“ *Povijesni prilozi* 18 (2000), 375; Dragan Balešić, „Malo ledeno doba,“ *Priroda* 62 (1973), 40-41; Braudel 1992, 39-41.

promatranja vremena, a naročito klime, jer to ranonovovjekovnim autorima nije bio predmet razmatranja, možemo iščitavanjem doći do određenih korisnih informacija koje potom možemo staviti u kontekst malog ledenog doba. Kao primjere možemo navesti velike sante leda koje su plovile Dravom i Savom i pri tome uništavale mlinove-vodenice tijekom 18. stoljeća. Navedeno je jasan primjer da sante leda nisu bile anomalija na Dravi, nego uobičajena pojava ranoga novoga vijeka na mnogim rijekama na području Slavonije, Ugarske pa i Habsburške Monarhije i cijele Europe. Tako je, recimo, zabilježeno i da su rijeka Temza i nizozemski kanali bili nekoliko puta okovani ledom tijekom promatranog razdoblja.⁴⁹ Također možemo spomenuti i učestalost širenja vodenih površina u šumama, o čemu će biti više riječi u jednom od sljedećih poglavlja.

Budući da je područje osamnaestoljetnog vlastelinstva Valpovo, odnosno današnje Valpovštine i Miholjštine, relativno maleni prostor za proučavanje klime, potrebno je promotriti šire područje. To se u prvom redu odnosi na područje Slavonije, ili još bolje, Panonske nizine, koja je okružena Dinaridima na jugu, Alpama na zapadu i Karpatima na sjeveru i istoku.⁵⁰ Ipak, ako uzmemo u obzir sve navedeno u dijelu poglavlja o malom ledenom dobu, možemo, prema klasifikaciji Wladimira Petera Köppena, okvirno navesti da je na cijelome području prevladavala umjerena topla vlažna klima. Ona je, prema autoru, zajednička ne samo za dotično područje nego i za područje središnje Istre, Gorske Hrvatske i Dalmatinske zagore. Promatrajući sve navedene prostore, moguće je uočiti da se temperature razlikuju u pojedinim mjesecima, na primjer, u siječnju do 1,5 stupnjeva Celzijevih. Kao primjer možemo navesti usporedbu između Paga, u kojemu je prosječna siječanjska temperatura -2,0 stupnjeva Celzijevih i Ogulina u kojemu ista iznosi -0,5 stupnjeva Celzijevih, s Osijekom koji se nalazi desetak kilometara od Valpovštine gdje ona iznosi -1,2 stupnjeva Celzijevih. Kada uzmemo u obzir da je smanjenje temperature tijekom malog ledenog doba bilo do 1,5 stupnjeva Celzijevih, možemo koristiti Köppenovu klasifikaciju. Sve u svemu, na umjerenu toplu vlažnu klimu (Cfa i Cfb) svakako utječe i reljef Panonske nizine. Utjecaj je naročito vidljiv zimi kada hladni zrak ispuni nizinu. Isto tako, i ciklone s istoka, iz europskih stepa, vrše određeni utjecaj. One prelaze preko nizine i dolaze do Jadranskog mora.

⁴⁹ Stjepan Sršan, „Stare vodenice na Dravi kod Osijeka,“ *Hrvatska vodoprivreda* 110 (2001), 46; Kolar-Dimitrijević 2007, 84; Hrvoje Petrić, „O Savi u Slavoniji i Srijemu krajem 18. stoljeća,“ u: *Rijeka Sava u povijesti*, ur. Branko Ostajmer (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2015), 262-263 i 276; Braudel 1992, 40; Delort 2002, 107.

⁵⁰ *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Panonska nizina“.

Nikako se ne smiju zanemariti ni vjetrovi iz sjevernijih krajeva Europe koji osobito djeluju u udubljenim oblicima reljefa, koji prednjači na prostorima Valpovštine i Miholjštine.⁵¹

⁵¹ Tomislav Šegota i Anita Filipčić, „Köppenova podjela klima i hrvatsko nazivlje,“ *Geoadria* 1 (2003), 33-35; Jelić 2003, 64-65.

4. Valpovština i Miholjština prije 18. stoljeća

4.1. Valpovština i Miholjština tijekom srednjega vijeka i osmanske vlasti

Proučavajući istraživačke rezultate nastale na temelju arheoloških nalaza, dolazimo do zanimljivih zaključaka, ili bolje rečeno pretpostavki, o razdobljima koja su prethodila ranome novome vijeku. Na područjima Valpovštine i Miholjštine, na rijeci Karašici, pronađena je amfora iz prvih stoljeća poslije Krista. Autori poput Jelice Mikić napominju da je to dokaz plovnosti spomenute rijeke. Ako pretpostavimo da je to bilo moguće, možemo iznijeti pretpostavku da je svakako i rijeka Drava bila plovna na istome području. Zbog trenutačne nepotkrepljenosti u pisanim izvorima iznesenih pretpostavki izvedenih na osnovi arheoloških nalaza, možemo samo zaključiti da je sve navedeno zanimljiva povijesna priča koja svakako može doprinijeti razvoju zavičajne povijesti.⁵² Za sljedećih nekoliko stoljeća nemamo gotovo nikakvih ili imamo nedovoljno izvora za proučavanje tema vezanih uz ekohistoriju i, samim time, za donošenje nekih iole suvislih pretpostavki, a kamoli zaključaka. Tek sredinom 11. stoljeća, zahvaljujući ugarskom palatinu Radonu, imamo podatke vezane uz područje Miholjštine. Konkretnije, podaci se temelje na darovnici kojom je Pečuškoj biskupiji za neke usluge darovao podignutu crkvu u čast svetog Mihaela Arkandela, koja se nalazila kod rijeke Drave na području današnjeg Donjeg Miholjca.⁵³ Budući da je rijeka Drava u srednjem vijeku bila bliže navedenom naselju nego tijekom novijih razdoblja, vidljivo je, kao i u slučaju rijeke Karašice, da su se određeni dijelovi okoliša, to jest okolišni faktori, mijenjali kako su stoljeća prolazila ovisno o plovnosti rijeka. Nekoliko stoljeća kasnije, odnosno tijekom 13. stoljeća, na zapadnom i južnom dijelu budućeg osamnaestoljetnog vlastelinstva Valpovo rasprostiralo se vlastelinstvo sa središtem u Aszuágu. Ono je u vrijeme dinastije Arpadovića bilo u sastavu Baranjske županije, a u 14. je stoljeću pripojeno Križevačkoj županiji.⁵⁴ U navedenome je razdoblju nastala jedna darovnica koja je izuzetno korisna za ekohistorijsku tematiku. U njoj je ugarski i hrvatski kralj Andrija 1229. godine potvrdio kneževima plemena Teten spomenuto vlastelinstvo i, što je najvažnije, u njoj opisuje granice potonjeg. Granice su uključivale mnogobrojne okolišne faktore. Sjeverna je granica bila rijeka Drava, što dokazuje dugotrajnost Drave kao granice koja nije samo spajala nego i razdvajala područja Valpovštine i Miholjštine s ostalim područjima još od srednjega vijeka. Opisujući granice prema jugu,

⁵² Jelica Mikić, „Županija Virovitička u prošlosti,“ *Godišnjak 2* (1993), 99.

⁵³ Stanko Andrić, „Srednjovjekovna crkva sv. Mihaela u Donjem Miholjcu,“ u: *Donji Miholjac: od 11. do 20. stoljeća*, ur. Stanko Andrić (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, 2010), 11-12.

⁵⁴ Andrić 2010, 24.

navodi šume vrba i cerova. Neke su šume imale i imena, kao šume Saas i Glosye, koje su bile jugozapadne granice posjeda. U nastavku se spominju i mnogobrojna jezera i ribnjaci. Za nas su svakako zanimljiva jezera koja su nosila nazive Raquitouicha i Clokouchouch, pri čemu je potonji naziv nosila i jedna rijeka na jugu posjeda, čije su vode činile jezero naziva Rezna. Kao što je napomenuto, nazivi su jezera zanimljivi jer od ranoga novoga vijeka pa do današnjih dana postoje dva naselja koja se zovu Rakitovica⁵⁵ i Klokočevci⁵⁶.

Nakon male digresije moramo još spomenuti da je prema jugoistoku spomenuto i jezero Cherych, kao i rijeke Wlchyche i Lokauuech. Nakon opisanih okolišnih faktora navode se još mnogobrojne rijeke i šume čije nazive ne možemo povezati s nazivima koji se javljaju u kasnijim razdobljima. Ipak, opisujući vlastelinstvo prema istoku, neki se nazivi faktora mogu povezati s pojedinim nazivima iz novijih razdoblja. U prvom se to redu odnosi na rijeku Breznychu⁵⁷ koja se kao potok može uočiti i u kasnijim razdobljima. Prije no što se ponovno spomenula rijeka Drava kao sjeverna granica, autor darovnice naveo je i neke brežuljke koje u kasnijim razdobljima više nismo mogli primijetiti, a naročito ne u 20. i 21. stoljeću.⁵⁸ Sve u svemu, darovnica donosi mnogo naziva na koje ćemo se vraćati u sljedećim poglavljima. Za ostatak, to jest istočni dio budućeg Prandauovog vlastelinstva Valpovo, tijekom srednjega vijeka, trenutno nisu dostupni slični opisi područja poput onoga upravo iznesenoga. Jedino što možemo još navesti iz razdoblja srednjega vijeka jest podatak da je tijekom 15. stoljeća došlo do sjedinjenja spomenutog područja u jedno vlastelinstvo pod zemljišnim gospodarima iz obitelji Morović i Gereb. Ono je, prema tome, obuhvaćalo prostor koji će sljedeći put biti objedinjen tek darovnicom vladara Karla VI. barunu Petru II. Antunu Hilleprandu von Prandauu.⁵⁹

Gospodarske, demografske i druge promjene u koje se ubrajaju i postupne podjele vlastelinstva, pokrenute su u prvim desetljećima 16. stoljeća. Na to su u prvom redu utjecale mnogobrojne vojne osmanske vojske koje će tijekom ljeta 1543. godine utvrdi Valpovo i

⁵⁵ Nalazi se između Donjeg Miholjca i Našica.

⁵⁶ Nalazi se kod Našica.

⁵⁷ U današnje je vrijeme ime Breznica ostalo sačuvano u nazivu naselja Našička Breznica koja se nalazi između Osijeka i Našica i u potoku koji prolazi pored istoimenog naselja.

⁵⁸ Josip Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti: s osobitim obzirom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske baranjske, vukovske i srijemske te Kr. i Slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku* (Osijek: Kamenotiskara Julija Feiffera, 1910), 93-94; Ivan Balta, „Osuvačko vlastelinstvo,“ *Godišnjak* 4 (1995), 213-131; Tadija Smičiklas, ur., *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 3 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1905), 320-324.

⁵⁹ Mažuran 2004, 28-29 i 32-33; Najman 1997, 67.

okolici uzrokovati dugo očekivanu sudbinu. Od sredine 1520-ih godina osmanska je vojska osvajala i širila vlast na područje između rijeka Drave i Save. Taj se proces odvijao u nekoliko navrata zbog nezainteresiranosti osmanskih vlasti za potonje područje, geopolitičkih okolnosti, ali i načina ratovanja. Sve se vojne osmanske vojske koje su provođene sjeverno od Save mogu shvatiti kao odgovor na habsburške pretenzije. Kao primjer možemo navesti propalu vojnu generala Katzianera nakon koje su uslijedila nova osmanska osvajanja. Inače je na propast spomenute vojne kršćanske vojske malim dijelom utjecao i okoliš, koji je došao do izražaja zbog nedovoljne organiziranosti pohoda. Tako je, recimo, kod Valpova vojska izgubila nekoliko dana zbog nemogućnosti prijelaza preko mosta na rijeci Karašici koja je nabujala zbog stalnih kiša. Opisane okolnosti, ali i bolja politička i vojna organiziranost osmanske strane, utjecali su na njezino daljnje širenje glavnim pravcem od Beograda preko Osijeka i Pečuha do Budima. Pri tome je međuriječje Drave i Save bivalo priklješteno između osmanske Bosne i spomenutog sjevernog pravca osmanskog osvajanja, a zatim i osvojeno u nekoliko faza. Tijekom jedne, koja se zbilila 1543. godine, došlo je i do osvajanja Valpova, utvrde nekadašnjeg slavnog bana Morovića, a samim time i područja koje danas nazivamo Valpovština i Miholjština.⁶⁰ Nakon nekoliko desetljeća osvajanja, sredinom 16. stoljeća, srednji i istočni dijelovi srednjovjekovne Slavonije, između Dunava, Save, Drave, Česme i Ilove, dospjeli su pod osmansku vlast. Potom je rijekama opasani geografski prostor rascjepkan između Srijemskog, Požeškog i Čazmanskog sandžaka, s tim da će sjedište zadnje spomenutoga s vremenom biti premještanu u Pakrac i Cernik. Najveći je među navedenima bio Požeški sandžak koji se rasprostirao od Osijeka na istoku pa sve do zapadnog dijela požeške kotline. Prema tome, u njemu se nalazio i kadiluk Valpovo sa središtem oko istoimene srednjovjekovne utvrde. Nastanak kadiluka trenutno se smješta u sredinu 1560-ih godina.⁶¹

Nakon što se osmanska vlast stacionirala na prostoru srednje i istočne srednjovjekovne Slavonije, demografsko, gospodarsko i političko stanje s vremenom se počelo sve više obnavljati i razvijati, osobito na prostorima u unutrašnjosti Turske Hrvatske⁶² u koje možemo ubrojati i Valpovo s okolicom. Potonji je prostor bio relativno udaljen od graničnih teritorija,

⁶⁰ Moačanin 2001, 5; Halil Inalcik, *Osmansko Carstvo: klasično doba 1300.-1600.*, prev. Dino Mujadžević (Zagreb: Srednja Europa, 2002), 41-42; Marković 2002, 198; Karaman 1997, 21; Mikić 1993, 102.

⁶¹ Buturac 1970, 25; Mažuran 2004, 43; Mažuran 1998, 200.

⁶² Reprezentativni pojam koji koristi povjesničar Nenad Moačanin za teritorije na kojima žive Hrvati, a nalaze se pod vlašću Osmanskoga Carstva do zadnjeg desetljeća 18. stoljeća; Nenad Moačanin, *Turska Hrvatska – Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791.* (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 7.

tzv. krajišta, koja su se rasprostirala od nizine sjeverno od Drave pa sve do Jadranskoga mora.⁶³ Na temelju popisa sandžaka Požega, koji je proveden 1579. godine, možemo proučiti gospodarsko stanje, a samim time i međuodnos okoliša i ljudi na cijelom sandžaku, pa tako i na područjima Valpovštine i Miholjštine. Prije no što se započnu prolaziti pojedine točke popisa, važno je uočiti da je širenje šuma na pojedinim područjima bilo aktualno jer je broj stanovništva, po svemu sudeći, bio manji nego u prethodnim razdobljima. U takvim je okolnostima sječa drveća u šumama bila dozvoljena, a bilo je i žirenja svinja. Na temelju navedenoga, možemo zaključiti da su diljem Slavonije, pa tako i na prostoru budućih Valpovštine i Miholjštine, odnosno u vrijeme osmanske vlasti na prostoru nahija Valpovo, Koška, Karaš i dijelova nahija Orahovica, Podlužje, Čepin i Moslavina postojale, uz šume s drvećem za građu i ogrjev, i hrastove šume.⁶⁴ Žirovina se spominje kod četrnaest sela, odnosno mezri u nahijama Koška, Podlužje i Valpovo. U ostalima se ne spominje, ali to ne znači da u dijelovima tih nahija, koji u 18. stoljeću nisu postali dio vlastelinstva Valpovo, nije bilo hrastovih šuma te da se nije skupljala žirovina. Jedino na području nahije Karaš nije zapisana žirovina. Budući da je u svakoj nahiji spomenuto i da je bilo svinja, odnosno da se plaćalo božićno, odnosno zimsko, klanje, pa tako i na području nahije Karaš, možemo zaključiti, uzimajući u obzir da na području potonje nije bilo hrastovih šuma, da su najvjerojatnije svinje slali u hrastove šume obližnjih nahija. Također, možemo pretpostaviti i da je stanovništvo iz sela nahija koja su imala hrastove šume, a uz koja nije zapisano da su davali žirovinu, ali da su davali za božićno klanje, slalo svinje na žirovanje u obližnja područja sela s hrastovim šumama. Što se tiče svinja, potrebno je još spomenuti da nije bilo oporezivanja posjedovanja svinja, nego samo oporezivanje spomenutog klanja svinja. Njih su pokušavali što duže čuvati i toviti u vrijeme toplijih mjeseci za buduću prehranu tijekom teških zimskih mjeseci kada su ih koristili kao zamjenu za potrošenu ljetinu ili izvanredne namete.⁶⁵ Uz nekoliko šuma spominje se i naziv potonjih. U prvom redu do izražaja dolazi naziv šume Šaš u nahiji Valpovo, a koja se spominjala i u darovnici kralja Andrije u prvoj polovici 13. stoljeća.⁶⁶ Ostali su nazivi šuma u nahiji Valpovo Veliki i Mali Jasenovac, Poljana, Črnkovci, Pavleški, Horošćevac, Jasenje. U nahiji Koška spominje se naziv šume Cibal, a u nahiji Podlužje, šuma nosi isti naziv. Prema tome možemo pretpostaviti da se nahija nazvala prema istoimenoj šumi. Uspoređujući nazive naselja oko kojih se nalaze navedene

⁶³ Moačanin 2001, 131; Moačanin 1999, 55.

⁶⁴ Moačanin 2005, 139; Sršan 2001, 21.

⁶⁵ Moačanin 2001, 46.

⁶⁶ Bösendorfer 1910, 93; Balta 1995, 124 i 129; Smičiklas 1905, 321.

šume s nazivima naselja koja se pojavljuju u zemljovidima iz 1730-ih godina, možemo zaključiti da su se hrastove šume nalazile na južnim, jugozapadnim i središnjim dijelovima budućeg vlastelinstva Valpovo.⁶⁷ Uz opisane potreštine koje su dobivali od šuma, u istome se popisu gotovo uz svako naselje može uočiti i porez na pšenicu i napolicu⁶⁸. Uzimajući u obzir činjenicu da su naselja bila sastavljena od malog broja kuća, visoki prinosi žitarica leže u činjenici da je stanovništvo radilo na područjima izvan naselja u kojima žive.⁶⁹ Također se u popisu može primijetiti i porez desetina od lana, konoplje, bijelog i crvenog luka, kupusa i repe. Sljedeća je točka uključivala i desetinu od leće s grahom i desetinu od slanutka i boba. Sve navedeno dovoljno govori o raznolikoj prehrani na prostoru nekoliko puta spominjanih nahija. To nije bila anomalija tijekom osmanske vlasti na prostoru sandžaka Požega, nego uobičajeni trend u prehrani stanovništva, neovisno o tome je li bilo katoličko, muslimansko, pravoslavno ili stanovništvo pojedine protestantske zajednice. Prema tome, u većim naseljima, kao što su kasaba Valpovo ili Petrovci, jele su se iste ili barem slične vrste hrane kao i u naseljima koja su imala nekoliko kuća, kao što su Tiborjanci, Veliškovci ili Vinogradci.⁷⁰ Da se jelo, ili bolje rečeno koristilo, i blagodati rijeka i jezera, imamo također dokaz na temelju popisa iz 1579. godine. Možemo uočiti da je postojao određeni broj jezera uz rijeke. Uz sve se može povezati i podatak da se ondje love ribe. Kao primjere možemo navesti jezero Mrtva kod Petrijevaca, koje je primalo vodu iz Drave, dva jezera kod Miholjca, koja su također dobivala vodu iz Drave, i jezero Mali Karašac kod Rakitovice, koje je primalo vodu iz Karašice. Možemo primijetiti da su jezera nazive dobila prema rijeci iz koje su nastala. Ime Mali Karašac možemo povezati s rijekom Karašicom, dok izvesti naziv Mrtva nije tako jednostavno. Ipak, uzimajući u obzir da postoje stari rukavci rijeka, na područjima Valpovštine i Miholjštine, posebice od Drave, možemo zaključiti da ime proizlazi iz smještaja jezera na rukavcu mrtvog toka. Za razliku od navedenih rijeka, uz rijeke Vučicu i Vuku ne spominje se prisutnost riba, odnosno porez na ulovljenu količinu riba.⁷¹ Ribolov se zapravo na rijekama uopće ne spominje, nego samo na jezerima uz rijeke. Promatrajući stanje oko Drave, zaključujemo da razlog leži u činjenici da se na rijeci Dravi nije nalazio veliki broj naselja.

⁶⁷ Sršan 2001, 190-191, 193, 195, 338, 340-341, 356-358; Vidi: Prilog I.; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

⁶⁸ Napolica je usjev zasijan s pola pšenice i pola raži; Stjepan Maroslavac, *Donji Miholjac kroz stoljeća* (Donji Miholjac: Župa sv. Mihaela Arkandela, 2007), 32.

⁶⁹ Moačanin 2005, 144.

⁷⁰ Sršan 2001, 327-328, 252-253, 339 i 354.

⁷¹ Sršan 2001, 253, 263, 329, 333 i 339.

Postoji mogućnost i da je ribolov na jezerima bio rašireniji nego na rijekama zbog sigurnosti i jednostavnosti, što rijeke nisu omogućavale zbog nedostatka melioracijskih pothvata.⁷²

Za razliku od ribolova, rijeke su bile plodno tlo za podizanje vodenica. Iz toga se razloga uz dosta naselja navodi prihod od istih. Ukupno su na cijelom budućem prostoru vlastelinstva Valpovo u popisu iz 1579. godine navedene osamdeset i tri vodenice, od kojih je bilo pet oronulih, odnosno propalih. Četiri su oronule na rijeci Vučici južno od Valpova kod Metlinaca, a peta je propala na rijeci Dravi kod Moslavine.⁷³ To se dogodilo prije svega zbog protočnosti vode, ali i zbog blizine većih naselja. Još ako se kompariraju podaci s prikazom područja u zemljovidima iz 18. stoljeća, može se uočiti rasprostranjenost šumskih površina uz Dravu, što svakako utječe na pristupačnost vodenicama čime dobivamo potpunu sliku. Iz toga je razloga na Dravi 1579. godine zapisano pedeset vodenica, dok se na Karašici, Vučici i jednom potoku kod Martinaca navodi devet, dvadeset i tri te jedna vodenica.⁷⁴ Proučavajući raspoređenost vodenica po nahijama, najviše ih, pedeset pet, ima u najvećoj nahiji, Valpovu. Već je spominjano da je i nahija Koška, kao i Valpovo, cijelim svojim područjem na promatranom prostoru, ali za razliku od prethodne, kroz nju ne prolaze ni Drava ni Karašica, nego samo Vučica. Iz toga je razloga na području nahije Koška naveden relativno mali broj vodenica, to jest, samo šest vodenica.⁷⁵ U isto je vrijeme u nahiji Karaš zapaženo četrnaest vodenica, iako je to neusporedivo manje područje. Glavni je razlog u tome što ondje prolaze rijeke Drava i Karašica. Zadnje spomenuta svojim je tokom obuhvaćala naselje Petrovce⁷⁶ koje je bilo jedno od najvećih naselja pa ne treba čuditi velika brojnost vodenica na tako malom prostoru.⁷⁷ Ostale su se vodenice nalazile u nahijama Čepin i Moslavina. Kao zanimljivost potrebno je navesti i jednu iznimku vezanu uz jednu vodenicu u nahiji Čepin, na jugoistoku budućeg vlastelinstva Valpovo. Za razliku od ostalih vodenica, ondje se jedna vodenica nalazila na nekom nepoznatom kanalu, to jest potoku.⁷⁸

⁷² Moačanin 2005, 144.

⁷³ Sršan 2001, 348 i 391.

⁷⁴ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus i Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*; Sršan 2001, 189-198, 251-276, 327-359 i 386-390.

⁷⁵ Sršan 2001, 190, 193, 195-196.

⁷⁶ Naselje koje se od kraja 17. stoljeća naziva Petrijevci i nalazi se južno od rijeke Karašice za razliku od Petrovaca koji su bili sjeverno.

⁷⁷ Sršan 2001, 253 i 263.

⁷⁸ Sršan 2001, 276.

Osmanska je vlast provođenjem takvih popisa, kakav je dotični iz 1579. godine, ali i organiziranjem i utjecajem na velike demografske i druge promjene koje su tijekom 17. stoljeća uglavnom provodile uz glavne kopnene i vodene prometnice, mijenjala područje Slavonije, pa samim time i područje takozvane Donje Podravine. Poticaji se mogu pronaći u činjenici da su osmanska vlast i vojska koristile prometnice za svoja djelovanja i, samim time, širenje vlasti u pravcu istok-zapad, odnosno jugoistok-sjeverozapad. Korištenje se može uočiti i promatranjem trgovine, obrta i, općenito gospodarskog razvoja, odnosno dobiti od prometnica, pri čemu se može uočiti da se više koristilo riječne prometnice, to jest Dravu i Dunav nego kopnene prometnice. Demografske promjene nastaju i na područjima izvan spomenutih pravaca, ali s manjim intenzitetom. U reprezentativne primjere opisanog procesa možemo ubrojati i kasabu Valpovo koja je bila središte istoimene nahije. Svakako možemo ubrojati i okolne nahije Košku, Moslavinu, kao i dijelove obližnjih nahija čije će područje biti dio vlastelinstva Valpovo u prvoj polovici 18. stoljeća. Osmanska je vlast dolaskom na određeno područje provodila proces naseljavanja islamskog stanovništva u središta nahija i kadiluka. To je stanovništvo često bilo planski naseljavano s poljoprivredno prenaseljenih prostora, ali i iz gradova u kojima su bili obrtnici, trgovci ili učenjaci. Dolaskom su na novo područje, na primjer područje koje obrađujemo u ovome radu, nastavili raditi u istoj struci, odnosno imati istu ulogu za gospodarski i kulturni razvoj društva kao u bivšim naseljima.⁷⁹ Tijekom opisanih procesa starosjedilačko je kršćansko stanovništvo, koje je u biti bilo većinsko, nastavljalo obitavati u okolnim naseljima. Ono je s vremenom primalo mnogobrojne elemente osmanske kulture, od osmanskih običaja, prehrane i pojmova do načina odijevanja. U takvim su se okolnostima starosjedioci i doseljenici mogli razlikovati jedino prema govoru. Prvo spomenuti govorili su ekavicom, a doseljenici ikavicom.⁸⁰

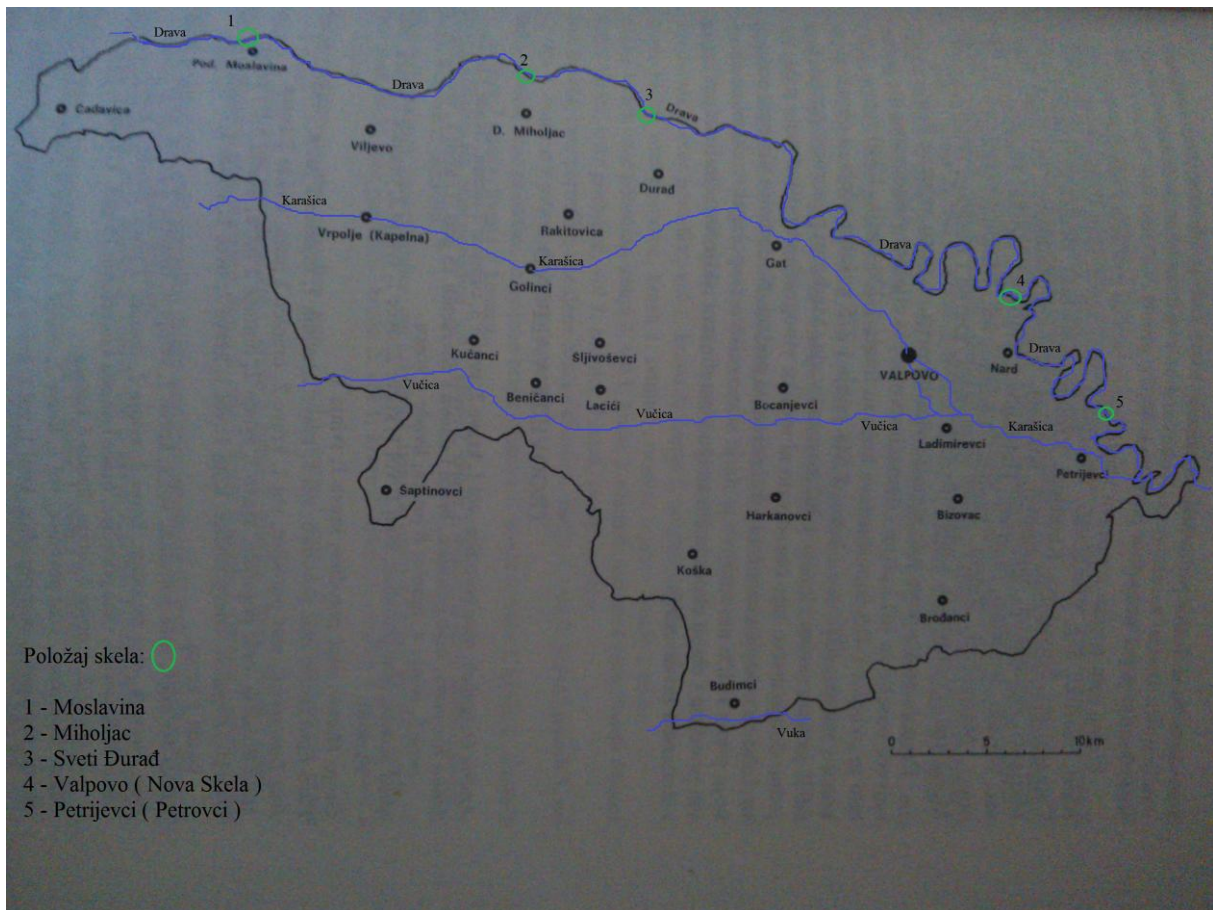
Zbog svih opisanih životnih okolnosti i uvjeta, veliki je broj starosjedilačkog stanovništva preživio na svojoj djedovini u okolici Valpova, Miholjca i Moslavine do 1680-ih godina, odnosno tijekom cijelog razdoblja osmanske vlasti. U istom se razdoblju kasaba Valpovo demografski povećavala migracijama navedenog stanovništva u skladu s trendom povećanja populacije u prometno i gospodarski važnim naseljima diljem Osmanskog Carstva. O veličini i važnosti Valpova, ali i brojnosti kuća, putopisac Evlijā Čelebīja donosi izvještaj u drugoj polovici 17. stoljeća. Između ostalog, spominje i da je bilo oko 200 kuća. Čelebijino

⁷⁹ Mažuran 1988, 19; Moačanin 2001, 97; Moačanin 1999, 98, 170 i 179.

⁸⁰ Mažuran 1988, 17; Stjepan Pavičić, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji* (Zagreb: JAZU, 1953), 146 i Karta naselja u Slavoniji za turskog gospodstva oko 1680.

utvrđivanje veličine naselja možemo potvrditi i izvještajem popisa iz 1698. godine. U njemu se također prenosi da je tijekom osmanske vlasti bilo oko 200 kuća od kojih su u osam kuća živjele katoličke obitelji. U sklopu iste točke popisa navodi se još i da su u svim ostalim kućama stanovali spahije.⁸¹ Na osnovi navedenoga možemo uočiti kontinuitet starosjedilačkog stanovništva tijekom osmanske vlasti na prostoru osamnaestoljetnog vlastelinstva Valpovo, odnosno današnjih Valpovštine i Miholjštine. Potonje su stanovništvo nakon opisanog života iz 16. i 17. stoljeća pogodile političke i demografske promjene krajem 17. stoljeća.

⁸¹ Čelebī 1973, 491; Mažuran 1966, 17; Mažuran 2004, 52 i 54; Marković 2002, 168 i 169; Pavičić 1953, 146; Sršan 2000, 61.

Slika 3. Položaj skela prema popisu sandžaka Požega iz 1579.⁸²

4. 2. Razdoblje ratnih sukoba krajem 17. stoljeća

Poraz osmanske vojske na čelu s velikim vezirom Kara Mustafa-pašom 8. rujna 1683. godine kod Beča utjecao je na pojavu neizvjesnosti i straha među muslimanskim, ali i kršćanskim stanovništvom Slavonije. Od tada je oko 100 000 muslimana, od ukupno oko 220 000 slavonskog stanovništva, očekivalo moguću buduću vojnu sa kršćanske strane koja je kod Beča odnijela dugo iščekivanu pobjedu. U isto je vrijeme i od 10 000 do 15 000 kršćana na prostorima Valpovštine i Miholjštine bilo u istom iščekivanju.⁸³ Na temelju navedenih procjena broja stanovnika možemo zaključiti da je krajem 17. stoljeća, pa i u prvoj polovici 18. stoljeća, na promatranom području živjelo između 11 i 17 stanovnika na kilometru kvadratnome, što je više od svjetskoga prosjeka, a manje od europskog prosjeka stanovnika na

⁸² Položaj skela prema popisu sandžaka Požega iz 1579. godine pri čemu je kao predložak korištena karta iz knjige Ive Mažurana Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga.; Mažuran 1993, 361; Sršan 2001, 253, 328-329, 333 i 387.

⁸³ Mažuran 1988, 24; Mažuran 2004, 55; Maroslavac 2007, 26.

kilometru kvadratnome. Procjene su da je u Europi u 18. stoljeću bilo do 36 stanovnika po kilometru kvadratnome, a na cijelom planetu Zemlji, između 2 i 7 stanovnika na kilometru kvadratnom. Na osnovi navedenoga, možemo uočiti da je područje vlastelinstva Valpovo, pa i Slavonije, bilo u prosjeku slabije naseljeno nego Europa, a kako ćemo vidjeti u nastavku, to je bio i jedan od uzroka gospodarskih problema Slavonije.⁸⁴ Sve u svemu, u zadnjoj petini 17. stoljeća, kršćanske obitelji iz svih dijelova budućeg vlastelinstva Valpovo odlaze u obližnje šume i močvare iz svojih kuća. Na to je u prvom redu utjecao strah od odmazde osmanskih vlasti i vojske. Ovisi kako u kojemu dijelu, ali sigurno do 1690-ih godina kršćanske obitelji neće napuštati svoja utočišta, što zbog osmanske, što zbog habsburške vojske. Kada su počele vojne akcije od strane habsburške vojske na području Slavonije, valpovačko, miholjačko i moslavačko muslimansko stanovništvo, na čelu s kadijom i spahijama, a pod utjecajem viših instanci, skuplja potrebnu hranu za sultanovu vojsku. Potonje je muslimansko stanovništvo sve više i više zahvaćao strah, osobito kada su habsburška i narodna kršćanska vojska na čelu s franjevcima prolazile uz Dravu u nekoliko navrata od 1685. godine do jeseni 1687. godine. U jednom je od tih navrata, sredinom kolovoza 1685. godine, bez borbe osvojila Miholjac. General Lesle potom se utaborio kod Karašice, između Valpova i Osijeka. To je izazvalo strah osmanske vojske, koja se bojala da general Lesle ne odluči srušiti most preko rijeke Karašice. Iz toga je razloga došlo do sukoba između dviju vojski koji je za posljedicu imao povlačenje kršćanske vojske prema Virovitici. Na temelju ove akcije možemo uočiti važnost koju su obje vojske pridavale mostovima kao važnim prometnicama za svoja buduća djelovanja. Takvo je ponašanje habsburške vojske uzrokovano čekanjem raspleta događaja na području sjeverno od Drave, a koje se i dočekalo u kolovozu 1687. godine. Iako je veliki vezir Sulejman okupio veliku vojsku, snašla ga je ista sudbina kao jednog od njegovih prethodnika, Kara Mustafa-pašu 1683. godine. Izgubio je jednu od ključnih bitki kod Harsányja. Potom je general J. H. Dünnewald prešao Dravu i okružio Valpovo. U okolnostima iščekivanja konačne bitke za Valpovo, valpovački je dizdar doznao za ulazak habsburške vojske u Osijek pa se predao 30. rujna 1687. godine. Pri tome je zatražio da mu se dopusti slobodni prolaz s posadom, što mu je i dopušteno. General Dünnewald potom je stacionirao 150 pješaka i konjanika u utvrdi Valpovo da nadzire okolicu, a nakon čega je 5. listopada svečano ušao u Osijek. Zatim su uslijedila i ostala osvajanja diljem Slavonije koja su konačno završila pobjedom Ludwiga Badenskog kod Davora početkom rujna 1688. godine. Nakon tih burnih nekoliko godina, nastavili su se sukobi slabijeg intenziteta i lokalnog značaja, što je rezultiralo

⁸⁴ Braudel 1992, 47; Josef Kulischer, *Opća ekonomska povijest srednjega vijeka i novoga vijeka, druga knjiga novi vijek*, prev. Ljerka Kuntić i drugi (Zagreb: Kultura, 1957), 17.

svojevrsnim mirnodopskim stanjem na područjima uz Dravu pa samim time i na područjima Valpovštine i Miholjštine. Unatoč tome, moglo se pretpostaviti da će ponovno doći do neke odlučujuće bitke za područje Slavonije. Tijekom 1690. i 1691. godine osmanska je vojska došla na pojedina područja od Beograda do područja sjevernijeg od Save u Slavoniji. Habsburška je vojska, ponovno kao i tijekom 1680-ih godina, čuvala dijelove Slavonije koju danas nazivamo Donja Podravina, od Virovitice do Osijeka, i čekala konačnu bitku. Dok je 1691. godine pazila da ne izgubi kontrolu nad Podravinom, odnosno bila smještena u Virovitici i Osijeku, dočekala je konačnu bitku 18. kolovoza 1691. godine kod Slanakmena. Nakon te bitke osmanska je vojska u potpunosti napustila područje međuriječja Drave i Save, odnosno nekadašnje istočne i srednje dijelove srednjovjekovne Slavonije, to jest osmanske Slavonije.⁸⁵

Zahvaljujući sačuvanim izvorima na temelju kojih je napisana mnogobrojna literatura, znamo točan tijek vojnih akcija u ljeto i jesen 1687. godine i tijekom 1690. i 1691. godine. Ipak, isti nam ti izvori malo govore o svakodnevnom životu muslimanskog i kršćanskog stanovništva. Možemo samo pretpostaviti da je, prilikom spomenutog konačnog dolaska habsburške vojske pred Miholjac i Valpovo tijekom 1685. i 1687. godine, muslimansko stanovništvo napustilo područje Valpova. Na osnovi nagađanja možemo stvoriti predodžbu i da je ono napustilo područje nekadašnjih nahija Valpovo, Koška, Moslavina i drugih preko Đakova i Broda u današnje područje Pobosanja jer i danas stanovništvo na tome području govori ekavicom. Na temelju takvog pretpostavljenog razvoja događaja moglo bi se zaključiti da je nekadašnje doseljeno muslimansko stanovništvo napustilo svoju prvotnu ikavicu i usvojilo ekavicu od starosjedilačkog kršćanskog stanovništva.⁸⁶ Nakon odlaska muslimanskog stanovništva i osmanske vlasti s promatranog područja, uslijedilo je novo razdoblje za područje Slavonije, pa tako i trgovišta Valpovo⁸⁷, Miholjca, okolice i starosjedilačkog kršćanskog stanovništva koje je još godinama obitavalo po šumama i močvarama zbog straha, neznanja i nesigurnosti u budućnost. Opisane su okolnosti utjecale na okoliš i gospodarski

⁸⁵ Karaman 1997, 22; Mažuran 1993, 19; Mažuran 2004, 56-60; Buturac 1970, 200; Sršan 2000, 9-10; Maroslavac 2007, 40-43; Milan Vrbanus, „Gospodarske prilike u Donjem Miholjcu i donjomiholjačkoj okolici u prvoj polovini 18. stoljeća,“ u: *Donji Miholjac: od 11. do 20. stoljeća*, ur. Stanko Andrić (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2010), 59-60; Mažuran 1998, 251, 257-258; Bösendorfer 1910, 336-337; Mažuran 1988, 34-38.

⁸⁶ Marković 2002, 169; Pavičić 1953, 146.

⁸⁷ Valpovo se naziva trgovištem na svim korištenim popisima u radu od 1698. godine pa kroz cijelu prvu polovicu 18. stoljeća. Mažuran 1988, 77; Tadija Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobodjenja Slavonije. Dio 2, Spomenici o Slavoniji u 17. vijeku (1640. – 1702.)* (Zagreb: JAZU, 1891), 93; Mažuran 1993, 362; Mažuran 2009, 217.

razvoj o kojemu će biti više riječi u sljedećim poglavljima, nakon kratkog opisa habsburške uprave od druge polovice 1680-ih godina pa sve do sredine 18. stoljeća.

4.3. Zaključna promišljanja

Unatoč relativno malom broju korištenih pisanih povijesnih izvora koje smo upotpunili s relevantnom literaturom, na temelju svega navedenoga, možemo donijeti nekoliko zaključaka. Tijekom srednjega vijeka i razdoblja osmanske vlasti možemo uočiti međuodnos ljudi i drugih okolišnih faktora. U prvom se redu ističu šume i rijeke među kojima je bila najvažnija rijeka Drava zbog svoje veličine, toka i količine vode koja je omogućavala gospodarsko iskorištavanje. Ono se može uočiti u velikom broju mlinova vodenica koje su naročito bile rasprostranjene uz veća naselja kao što su Valpovo i Petrovci. Također se važnost rijeke Drave i kopnenoga puta koji je pratio rijeku Dravu od Osijeka pa dalje prema zapadu može uočiti i po velikoj koncentraciji muslimanskog stanovništva u naseljima uz Dravu, dok je kršćansko stanovništvo više bilo u južnijim, manjim naseljima. Smještaj stanovništva nije nikako utjecao na njihov način života i prehranu koja je otprilike bila ista, a što je vidljivo na temelju izvještaja popisa iz 1579. godine.

Dolaskom ratnih sukoba krajem 17. stoljeća, dolazi do migracija stanovništva, u prvom redu muslimanskog stanovništva koje napušta područja Miholjštine i Valpovštine, dok kršćansko stanovništvo odlazi iz sela u močvare. U tome procesu vidimo različito poimanje močvara: iako su tijekom mirnodopskog doba shvaćane kao nesigurna područja, tijekom ratnih sukoba, stanovništvo dobiva potrebu za skrivanjem u njih. Glavni je razlog vojska koja je tijekom djelovanja prolazila cijelim područjem. Ona je uz kopnene i riječne putove tražila hranu i potrepštine za svoje daljnje djelovanje. U takvim su okolnostima gospodarstvo i imovina podložničkog stanovništva od strane habsburške vojske zamišljeni kao logistička podrška. To nikako nije odgovaralo podložničkom stanovništvu koje je odlaskom u močvare pokušavalo sačuvati dio svojega stočarskog blaga i ratarskih kultura. U takvim su okolnostima patili gospodarski i prometni razvoj cijeloga područja, što će biti vidljivo u nastavku rada u kojem ćemo prikazati međuodnos nekoliko aktera, kao što su službenici Dvorske komore, vojne vlasti i podložničko stanovništvo.

5. Valpovština i Miholjština tijekom habsburške vlasti u prvoj polovici 18. stoljeća

5.1. Kondominij Dvorske komore i vojne vlasti

U prvom redu važno je napomenuti da su Habsburgovci doživljavali prostor Slavonije, kao i ostala područja u Panonskoj nizini, kao novostečenu zemlju u sklopu prirodnog prava. Propagirali su preko Dvorske komore ili Dvorskoga ratnog vijeća neposrednu kontrolu teritorija i što brže iskorištavanje prirodnih resursa, pri čemu se trebalo doći do stupnja ekonomije koja je trebala stvarati više od potrebnog za egzistenciju lokalnog stanovništva.⁸⁸ U takvim su okolnostima prostori Valpovštine i Miholjštine od početka 1690-ih godina bili u različitim upravno-teritorijalnim cjelinama. Pod utjecajem Bečkog dvora, činovnici su Dvorske komore od 1691. godine u Valpovu osnovali provizorat, na čelu s Mihajlom Milekovićem.⁸⁹ On, kao i drugi službenici koje je dovela Dvorska komora, nije bio samostalan – habsburška je carska vojska na temelju dobre organiziranosti, ali i trajanja rata protiv Osmanskog Carstva, i dalje imala glavnu ulogu na području Slavonije, pa tako i na području oko Valpova i Miholjca uz Dravu. Vojna je vlast tražila od stanovništva prijevoz mnogobrojnih raznovrsnih potrepština i hranu jer je imala mali broj organiziranih centara za opskrbu hranom, a to je i dobivala. Jedan je od centara bio i u Valpovu pa je to bilo još gore za stanovništvo Valpova i okolice koje je moralo stalno doprinostiti punjenju skladišta hranom i ostalim potrepštinama. U opisanim se okolnostima vodstvo Dvorske komore htjelo proširiti, odnosno doći do potpune i nezavisne vlasti na prostorima za koje je mislila da joj pripadaju. Katkad je postupno pokušavala smanjiti dvovlašće, odnosno ovisnost svojih službenika o vojnoj vlasti na višim instancama koje su bile u Osijeku, ali i od pojedinaca vojnika koji su bili na području pojedinih kotara, pa tako i na području kotara Valpovo, Miholjac i Moslavina. Ponekad su pokušavali i brzim postupcima, direktivama i odlukama o upravi i činovništvu staviti pred gotov čin vojnu vlast. Dovodila je mnogobrojne zemaljske nadzornike i čelnike, poput Martina Zemljaka⁹⁰, koji je svojim nastojanjima da smanji spomenuto dvovlašće ulazio u česte sukobe oko ingerencija s vojnim zapovjednikom za Slavoniju, generalom Guidom von Starhembergom⁹¹. Spomenuti je general bio glavni krivac

⁸⁸ Roksandić 2007, 63-64.

⁸⁹ Mažuran 2004, 60.

⁹⁰ Zemaljski nadzornik Martin Zemljak je prije dolaska u Slavoniju dobio upute da 1695. godine organizira popisivanje posjeda pod Dvorskom komorom, da nadzire mitničare, tridesetničare, da daje pusta zemljišta u zakup kao i mnoge druge dužnosti što je na kraju neuspješno završilo.

⁹¹ General Guido von Starhemberg se prema riječima službenika Dvorske komore ponašao kao zemaljski gospodar.

nerazdvajanja civilne i vojne vlasti i neuređenog poreznog sustava. Tijekom opisanih uzajamnih nerazumijevanja i nadmetanja između oblika vlasti i moći na području slavonskog međuriječja, a samim time i provizorata Valpovo, posljedice su najviše pogodile podložničko stanovništvo. Trebali su učiniti sve što je bilo u sklopu obveza koje im je određivala vojna vlast za gradnju fortifikacija, prijevoz hrane i drugih potrepština koje su bile izrazito važne za funkcioniranje vojske diljem Slavonije, ali i izvan njezinog područja. U tom je prvom desetljeću pod habsburškom vlasti provizor sa sjedištem u Valpovu očekivao, bez obzira na gospodarske mogućnosti stanovništva, mnogobrojna različita davanja. Budući da je od početka rata s Osmanskim Carstvom, od 1683. godine, mnogo naselja nestalo zbog velikih migracija stanovništva u udaljenije, sigurnije krajeve ili u okolne močvare i šume, zemlja je bila opustošena, a stanovništvo prorijeđeno, pa je na ostatak stanovništva bilo koja obveza jako utjecala na području gospodarsko-financijske egzistencije. Kao primjer opustošenosti možemo navesti kotar Valpovo u kojemu je krajem 17. stoljeća bilo, od trideset osam popisanih naselja, samo trinaest naseljeno. S tim da je i u tom velikom dijelu naseljenih sela, kao što su naselja Merčinci i Janušinci, bilo doseljenika iz Bosne. Došljaci su se iz drugog spomenutog namjeravali vratiti u Bosnu, ali pod uvjetom da ona dođe pod habsburšku vlast.⁹² Proučavajući sudbinu starosjedioca, oni su ili, kako je već spomenuto, bili po šumama i močvarama u prebjezima, ili su otišli živjeti u središte Valpovo ili u sigurnija sela koja su bila okružena šumom i nalazila se izvan glavnih kopnenih putova, poput Vinogradaca i Beničanaca. Da su bila okružena šumom i izvan glavnih kopnenih putova možemo zaključiti na osnovu već spomenutog zemljovida iz 1730-ih godina. Sve u svemu, tih 1690-ih godina moglo je biti samo još više šumskih površina nego četiri desetljeća kasnije. Samim time, potonja su područja bila izoliranija, ako uzmemo u obzir ratno stanje i neorganiziranost uprave, što je utjecalo i na manjak antropizacije okoliša. U prvom su redu odlazili u sigurnija naselja koja su bila blizu njihovih matičnih sela. Tako su, recimo, stanovnici Tivanovaca, Sgregorjanaca i Bratuševaca otišli živjeti u Beničance, a iz Metlinaca i Čakanaca u Valpovo.⁹³ U sjeverozapadnijem kotaru Miholjcu bilo je, od osamnaest naselja, osam nenaseljenih. Glavni je razlog veće naseljenosti u selima udaljenost od kopnenih putova.⁹⁴

Sve u svemu, Dvorska je komora opisanoj dvovlasti napokon htjela stati na kraj. Opsežno i organizirano djelovanje Dvorske komore provedeno je tijekom 1698. i 1702.

⁹² Sršan 2000, 63 i 73; Mažuran 1966, 20 i 27.

⁹³ Sršan 2000, 64-65, 81-84; Mažuran 1966, 21-22 i 36-38; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

⁹⁴ Sršan 2000, 92-101; Mažuran 1966, 47-56.

godine kada je na čelu komisija bio Don Ferdinand Carl grof Caraffa. One su trebale konačno razdvojiti vojnu od civilne uprave, urediti porezni sustav, popisati područje međuriječja Drave i Save kako bi ga Dvorska komora mogla rasprodati da bi prikupila financijska sredstva potrebna za pokrivanje ratnih troškova koji su se gomilali zbog dugotrajnog rata protiv Osmanskog Carstva, ali i rad nižih upravno-teritorijalnih jedinica Dvorske komore i njezinih službenika. Promatrano u brojkama, a prema namjerama komisije na čelu s Caraffom iz 1702. godine, podložnici su bili dužni davati od selišta 3 forinte, 12 forinti za uzdržavanje vojske i 8 forinti za otkup radne rente.⁹⁵ Navedeno je bilo u skladu s tadašnjim gospodarskim politikama koje su bile jednake diljem Europe, a pod nazivom merkantilizam, odnosno kameralizam. Merkantilizam u Habsburškoj Monarhiji naziva se kameralizam jer je cilj bio jačanje državne riznice i carskog fiska u sklopu koje je bila birokracija. Uz njezinu pomoć tradicionalna je politička struktura pokušala pacificirati podanike i stvoriti od njih, suvremenim rječnikom rečeno, porezne obveznike, pri čemu bi se punila blagajna, ali i ta ista struktura održala u ranokapitalističkom svijetu.⁹⁶

Tijekom prvih dvaju desetljeća 18. stoljeća Dvorska komora nije imala samo teškoća s habsburškom carskom vojskom i vojnom vlasti nego i financijske probleme zbog još dvaju ratnih sukoba, uz spomenute sukobe s Osmanskim Carstvom. Riječ je o ratu za Španjolsku baštinu i o ustanku kneza Ferenc II. Rákóczyja. Pod utjecajem novih unutarnjih i vanjskih sukoba počinje davati, ali i prodavati, određena područja diljem Slavonije. U takvim su okolnostima nastajala kasnofeudalna vlastelinstva. Glavna su obilježja takvih vlastelinstava krupni zemljišni posjed, to jest veleposjed, i veliki udio stranih velikaških rodova. Unatoč tome, tijekom prvog vala dekameralizacije posjeda, do sredine prvog desetljeća, nastaju i posjedi čiji su zemljišni gospodari bili predstavnici Katoličke ili Pravoslavne crkve. Kao primjere možemo navesti posjede Kutjevo, Aljmaš, veleposjed Đakovo, koji je pripao bosanskom biskupu, ali i vlastelinstvo Ilok, koje je obuhvaćalo veliki dio Srijema, a pripalo je kneževima Odescalchi.⁹⁷

Dok su diljem Slavonije i Srijema nastajali veleposjedi, područje budućeg vlastelinstva Valpovo i dalje je bilo pod direktnom upravom Dvorske komore. Ono je i neposredno stradalo tijekom spomenutog ustanka ugarskog kneza Rákóczyja i kuruka.

⁹⁵ Ivan Erceg, „Životni uvjeti stanovništva u Slavoniji krajem 17. i početkom 18. stoljeća,“ *Acta historico* 21 (1994), 9; Karaman 1997, 25; Mažuran 1993, 21-23, 37 i 48; Mažuran 2004, 60-61; Sršan 1996, 9.

⁹⁶ *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Merkantilizam“; *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Kameralizam“; Rudolf Bičanić, *Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici* (Zagreb: Školska knjiga, 1952), 25.

⁹⁷ Karaman 1973, 123-124; Mažuran 1993, 52; Sršan 1996, 9.

Tijekom proljetnih mjeseci 1704. godine, kuruci su prešli rijeku Dravu na desnu slavonsku obalu i pustošili od Virovitice preko Miholjca pa sve do Valpova i Petrijevac. Prema tome, došli su oko 15 kilometara, to jest dvije ugarske milje, od Osijeka u kojemu je početkom 18. stoljeća bilo središte vojne vlasti.⁹⁸ Vojna vlast i Dvorska komora zapovjedile su pojačano okupljanje vojnika uz rijeku Dravu. U takvim se novim okolnostima stanovništvo od Petrijevac do Miholjca pa i šire pobunilo protiv već navedenih nameta koji su se još samo povećali zbog nenadane vojno-političke situacije. Nakon što se krajem prvog desetljeća 17. stoljeća ublažila vojno-politička situacija, a pod utjecajem prošlih procesa i blizine granice s Osmanskim Carstvom, započela je gradnja vojne utvrde u Osijeku. Ona je planirana još od 1690-ih godina. Zbog blizine građevinskih radova podložničke obitelji kotara Valpovo, ali i udaljenijih kotara, sudjelovale su plaćanjem dodatnih nameta u novcu i naravi, a radnom rentom, u potonjim gradnjama vojnih fortifikacija. Na temelju svega spomenutoga možemo uočiti da se stanje nakon dolaska nove habsburške vlasti nikako ne umiruje u pogledu davanja određene svote različitih nameta. Stanovništvo su cijelo vrijeme pogađali novi nameti i obveze, što je utjecalo na neprekidno nagomilavanje nezadovoljstva i sve češće pojave pojedinačnih pobuna među samim stanovništvom. Za razliku od većeg dijela vojnih i komorskih službenika, komorski nadzornik Alexander Kallaneck uočio je sve lošije gospodarsko i financijsko stanje podložničkog stanovništva. Kao relevantan primjer možemo navesti slučaj vezan uz promatrano područje današnjih Valpovštine i Miholjštine. Unatoč opisanoj gospodarsko-financijskoj politici Dvorske komore da prodaje ili daje dijelove Slavonije kao veleposjede priznatim i zaslužnim pojedincima i obiteljima, nadzornik Kallaneck uspio je djelovati kod Dvorske komore u Beču da se navedeni prostor ne preda grofu i generalu Ferenczu Nadasdyju. Po svemu sudeći, Kallaneck se vodio idejom da bi davanje prostora generalu Nadasdyju pojačalo nezadovoljstvo podložničkog stanovništva zbog nedavnih sjećanja i okolnosti koje su ih pogodile tijekom Rákóczyjeva ustanka i zbog nužde za svim resursima i ljudima za daljnje provođenje gradnje u Osijeku.⁹⁹

⁹⁸ Sršan 2000, 13 i 43; Smičiklas 1891, 64; Mažuran 1996, 3; Vrbanus 2010, 61.

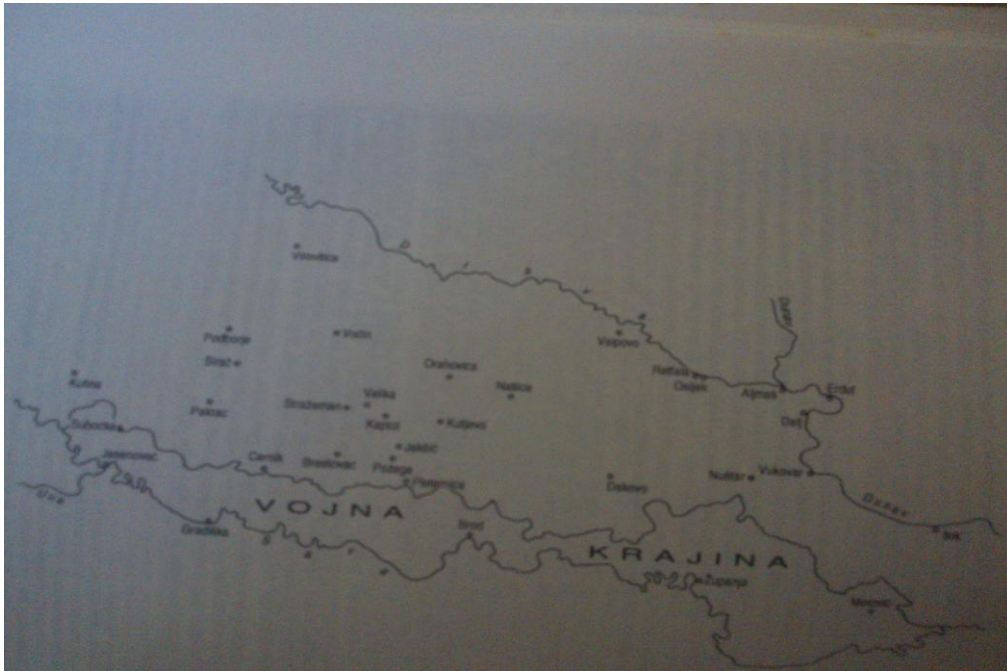
⁹⁹ Mažuran 1993, 52-55 i 59-60; Mažuran 2004, 69; Vrbanus 2010, 62; Čuržik 1994, 23.

5. 2. Vlastelinstvo Valpovo u širem slavonskom kontekstu od 1721. do sredine 18. stoljeća

Nakon što je prošlo malo više od jednog desetljeća od opisanih događaja i procesa koji su pogodili međuriječje Drave i Save pa samim time i uže područje Drave, Karašice i Vučice pa sve do Vuke, trgovište Valpovo, kao jedno od važnijih naselja u gospodarstvu i prometu potonjeg prostora, nije moglo izbjeći sudbinu da postane vlasništvo velikaškog roda stranog porijekla. Nastanak još jednog slavonskog vlastelinstva sa središtem u Valpovu dogodio se pod utjecajem ponovnog rata protiv Osmanskog Carstva koji je završio Požarevačkim mirom 1718. godine, a što je još dodatno pojačalo potrebu za financijama u uvijek nedovoljno punoj riznici Dvorske komore. Došlo je i do povećavanja postojećih, opisanih potreba carske vojske diljem Slavonije kojima se udovoljavalo raznovrsnim nametima, a na račun podložničkog stanovništva. Prema tome, počela je s prvim godinama trećeg desetljeća 18. stoljeća druga faza dekameralizacije. Nastalo je pri tome nekoliko vlastelinstava među kojima je već spomenuto vlastelinstvo Valpovo, kao i vlastelinstva Orahovica, Našice, Vukovar i Virovitica.¹⁰⁰ Vlastelinstvo Valpovo nastalo je na Silvestrovo 1721. godine carskom darovnicom vladara Karla VI. barunu Petru Antunu Hilleprandu von Prandauu kao zahvala za pozajmljeni novac tijekom rata s Osmanskim Carstvom. Kao što je već spomenuto u prošlim poglavljima, vlastelinstvo je uključivalo područje kotara Valpovo, Miholjac, Moslavina i dijelove kotara Osijek, kao i sve šume, obradive i neobradive površine, pašnjake, livade i vodene površine.¹⁰¹

¹⁰⁰ Karaman 1973, 124; Branislav Đurđev i drugi, ur., *Historija naroda Jugoslavije*, sv. 2 (Zagreb: Školska knjiga, 1959), 1032; Mažuran 2004, 69; Mažuran 1993, 62-63.

¹⁰¹ Mažuran 2004, 71; Kuhač 1876, 6; Sršan 2008, 100; Najman 1997, 67; Ljerka Perči, „Valpovačko vlastelinstvo na početku uprave baruna P. A. Hillepranda,“ *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* 24 (2008), 75.

Slika 4. Vlastelinstva i njihova središta 1736.¹⁰²

Slika 5. Vlastelinstvo Valpovo¹⁰³

Spomenutim je carskim činom još jedna plemićka obitelj iz njemačkog govornog područja, točnije pojedinac, postala zemaljskim gospodarom dijela Slavonije. Inače je austrijska barunska obitelj Hilleprand von Prandau bila podrijetlom iz Tirola. Dok nisu stekli viteški naslov na temelju diplome cara Leopolda I. Habsburgovca 1674. godine, bili su samo

¹⁰² Mažuran 1993, 64.

¹⁰³ Mažuran 1993, 361.

plemići na osnovi diplome Rudolfa II. Habsburgovca iz 1579. godine. Obitelj je, na čelu s Petrom II. Antunom Hilleprandom von Prandauom, nje govala dobar odnos sa spomenutim carem Leopoldom. Između ostalog je Petar II. Antun, zbog zasluga u diplomaciji, dobio barunski naslov 1704. godine. Bio je diplomat na dvoru u Istanbulu 1699. godine, ali i vijećnik Dvorske komore u Beču. Tih je godina, odnosno od 1702. godine, bio savjetnik Dvorske komore, a od 1715. radi kao savjetnik u Universal-Bancalitätu, na čije čelo dolazi tijekom 1737. godine. Također je za vrijeme vladavine vladara Karla VI. dobio i ugarski indigenat 1723. godine. Tijekom vladavine Marije Terezije dospio je do položaja savjetnika iste pri čemu je bio i potpredsjednik Dvorske komore. Zbog svih je navedenih dužnosti pretežito boravio u Beču pa je u njegovo ime vlastelinstvo Valpovo vodio vlastelinski upravitelj. Budući da nije imao sinova do sredine 1720-ih godina, odlučio je pokušati proširiti pravo nasljedstva na svoje kćeri. To mu je i uspelo tijekom 1726. godine. Kćeri su izjednačene po pravu nasljeđivanja posjeda Valpovo 18. ožujka 1726. s mogućim budućim muškim nasljednicima. Pravo nasljeđivanja, ali i općenito pravo na posjedovanje vlastelinstva Valpovo, potvrdila je Marija Terezija 1749. godine. Tijekom sljedećeg desetljeća i pol, Petar II. Antun sve više razmišlja o davanju posjeda Valpovo u zakup zbog maloljetnosti jedinog sina Josipa Ignaca, kojega je dobio s drugom suprugom, ali i zbog starosti. Iz toga je razloga dogovorio zakup područja vlastelinstva Valpovo s Ivanom Kapistranom Adamovićem, a taj je zakup stupio na snagu barunovom smrću 1767. godine.¹⁰⁴

Već je navedeno da je barun živio i radio u Beču, ali je i dolazio na vlastelinstvo tijekom proljetnih i jesenskih mjeseci na nekoliko tjedana. Preko svojih upravitelja i službenika ubirao je porez, po svemu sudeći, u dogovoru, to jest u suradnji, sa župnikom, i davanja Crkvi te, naravno, podavanja koja mu pripadaju.¹⁰⁵ Proučavajući izvještaje i pisma između navedenih ljudi, možemo primijetiti da je barun doživljavao područje vlastelinstva Valpovo kao prostor u okviru kojega može iskoristiti okolišne faktore kao što su rijeke, šume i obradive površine za skupljanje potrebnog kapitala za gradnju primarnih gospodarskih zgrada, ali i prostora vezanih uz propagiranje kulturnih sadržaja. O važnosti gradnje dovoljno govori i važnost koja se pridavala položaju građevnog pisara, ali i veliki broj ugovora s majstorima koji su dolazili iz Habsburških nasljednih zemalja. Sve u svemu, od samih početaka dolaska u posjed vlastelinstva sa središtem u Valpovu, pokušava razviti

¹⁰⁴ Karaman 1962, VII., 3 i 5; Agneza Szabo, „Velikaška porodica Hilleprand von Prandau i obilježja njenih doprinosa razvoju Hrvatske kulture i prosvjete,“ *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 11 (2011), 65-67; Kuhač 1876, 7; Čuržik 1994, 23; Karaman 1997, 79.

¹⁰⁵ Karaman 1962, 2.; Sršan 2005, 11 i 45; Sršan 1995, 76 i 77.

mnogobrojne vrste unosnih poslova.¹⁰⁶ U prvom je redu već od 1722. godine zagovarao isušivanje močvara, gradnju cesta i mostova preko rijeka te sječu šuma na sjevernijim dijelovima vlastelinstva.

Na osnovi svega navedenoga, ne treba čuditi sve češće traženje od strane vlastelina, to jest uvođenje naturalnih podložničkih obaveza, ali i tlake i desetine. To je bila uobičajena praksa među vlastelinima diljem Slavonije, pa i šire. Točnije, isplativije im je bilo nabavljati materijal, odnosno robu, i tražiti tlaku od podložnika koju su onda koristili za stvaranje viškova s kojima su sudjelovali na sve većem tržištu, a u sklopu kojega su podložnici bili marginalizirani i nisu imali uvjete za sudjelovanje na tržištu prodajući svoje proizvode. Takvo se iskorištavanje podložnika razlikovalo od onoga Dvorske komore, koja je tražila novčana davanja zbog direktnog financiranja i održavanja birokracije.¹⁰⁷ Sve u svemu, kao najbolji primjer za spomenuto vlastelinovo ponašanje možemo navesti pravilnik o dužnostima podanika vlastelinstva Valpovo koji je stupio na snagu 5. svibnja 1723. godine. U njemu se spominje da svaki muški punoljetni član podložničke obitelji mora davati dvanaest dana godišnje radne rente, a tko je imao u svome vlasništvu i volove ili konje, davao je i 4 vučne rente. Uzimajući u obzir činjenicu da je podložničko stanovništvo, na temelju odluka Caraffine komisije, bilo naučilo na podmirivanje podložničkih obveza u novcu, a i na obveze u obliku gradnje i podvoza prema vojsci, sve je dodatno utjecalo na pogoršanje društvenih uvjeta. Opisani će razvoj prilika tijekom 1730-ih, ali i tijekom 1740-ih godina dovesti do pojačanog razbojništva, ali i antagonizma između vlastelina i njegovih službenika s jedne strane, i razbojnika i podložnika koji su osjećali društvene i gospodarske posljedice, s druge strane. Sve će navedeno imati za posljedicu samo dodatno ometanje mogućeg gospodarskog razvoja Slavonije, a samim time i vlastelinstva Valpovo.¹⁰⁸ Također, sve se navedeno odvijalo na mnogim slavonskim vlastelinstvima pa stanje na vlastelinstvu Valpovo nije bilo anomalija. Svim je vlastelinstvima bilo zajedničko to da su imali upravu čiji su službenici često bili i u službi Dvorske komore. Uz to su upravitelji sa svojim službenicima uzimali i veće namete od onih što su bili određeni na osnovu provedenih popisa ili vlastelinskih urbara. Sve je za posljedicu, uz spomenuto razbojništvo, imalo i mnogobrojne tužbe od strane podložnika. Oni

¹⁰⁶ Karaman 1962, 19-20 i 31; Mažuran 2004, 73; Perči 2008, 80; Ljerka Perči, „Valpovačko vlastelinstvo i valpovačka mostarina 1731.-1737.“, *Scrinia slavonsica* 10 (2010), 171.

¹⁰⁷ Kulischer 1957, 11-12.

¹⁰⁸ Mažuran 1993, 67 i 69; Perči 2010, 178-179 i 181-186; Bićanić 1952, 25.

su se žalili komisijama koje je najčešće organizirala Dvorska komora, a ponekad i vojna vlast, da dokažu loše postupanje vlastelinske i/ili komorske uprave.

Mnogobrojne su tužbe kmetova skupljane tijekom 1736. godine, a skupljale su se i na prostoru vlastelinstva Valpovo. Prvenstveno su se odnosile na veliko porezno opterećenje. Ono je još više dolazilo do izražaja uz nisku produktivnost i nedovoljnu proizvodnju. Prema već navedenom obrascu ponašanja, neki su podložnici postajali razbojnici, a neki su migrirali u druge dijelove Habsburške Monarhije, ili čak u Osmansko Carstvo preko rijeke Save. Razbojnici su, u većini slučajeva, shvaćani kao razbojnici, dok se ne bi stvorila kritična masa nezadovoljnih podložnika na određenom području. O tome je progovorio i general Khevenhüller u svome izvještaju iz 1733. godine. U njemu se obratio vladaru Karlu VI., napominjući da kmetovi, zbog iskorištavanja mnogobrojnim porezima, postaju razbojnici koji najčešće djeluju na putovima i u šumama.¹⁰⁹ Jedna je od prvih otvorenih buna s velikim brojem razbojnika bila na području Nuštra. Ipak, ni razbojnici na području vlastelinstva Valpovo nisu zaostajali. Oni su konstantno od kraja 1720-ih godina djelovali na području od sjeverozapada prema jugoistoku. Na tom je području bila veća koncentracija šumskih i močvarnih predjela.¹¹⁰

U opisanim je okolnostima diljem Slavonije djelovala poslana komisija na čelu s generalom Hamiltonom. Ona je odlazila u naselja i popisivala stanovništvo, ali i pokretnu i nepokretnu imovinu. Na osnovu popisa vladar Karlo VI. 22. svibnja 1737. godine donio je urbarijalnu regulaciju koja se često naziva Karlovim ili Slavonskim urbarom. Glavna je svrha urbara trebala biti regulacija odnosa između vlastelina i podložnika. U četrnaest se točaka mogu uočiti odredbe koje su trebale spriječiti mnogobrojne zloupotrebe, ali i ostale probleme na slavonskim vlastelinstvima. Također, može se uočiti i odnos koji supodložnici, ali i vlastelinska vlast trebali njegovati prema prirodnom okolišu.¹¹¹ U urbaru su vidljive i prijašnje uredbe koje se nisu provodile, unatoč tome što su bile donesene od početka habsburške vlasti na području međuriječja Drave i Save. Određene točke govore i o nametima koji su išli na štetu podložnicima, a do sada nisu bili regulirani. Na osnovi mnogobrojnih izvještaja, a naročito izvještaja komisije na čelu s generalom Hamiltonom, car je bio svjestan da trenutačna upravna infrastruktura na području Slavonije nije dovoljna za provođenje Karlovog

¹⁰⁹ Slavko Gavrilović, „Seljački nemiri u istočnoj Slavoniji i Sremu 1736. godine,“ *Radovi instituta za hrvatsku povijest* 5 (1973), 359-362; Mažuran 1993, 67.

¹¹⁰ Perči 2010, 178-184.

¹¹¹ Mažuran 1993, 67-68 i 70; Vežić 1882, 164-171; Bösendorfer 1950, 195-198.

urbara. Zato je odlučeno osnovati zemaljsku vladu na čelu s glavnim upraviteljem u Osijeku. S tim se činom nije mnogo promijenilo u upravi na području Slavonije. U prvom redu jer je postavljena samo nova krovna institucija koja nije imala svoje upravno i vojno osoblje. Suradivala jes vlastelinskim službenicima i vojskom. U takvim su okolnostima vojna vlast i vlastelini vršili utjecaj na navedene organe vlasti koji su prešućivali mnogobrojne nepravilnosti tijekom provođenja odredbi Slavonskoga urbara.¹¹² Kada se uzme sve u obzir, nastavile su se događati iste nepravilnosti u međuodnosu vlastelina, vlastelinske uprave i podložničkog stanovništva na vlastelinstvima, a koje su bile prisutne još sredinom 1737. godine.

Tijekom sljedećeg desetljeća, odnosno 1740-ih godina, uvjeti života još su se više pogoršali. Kada se uzme u obzir da je započeo i trajao rat za habsburšku baštinu u kojemu je sudjelovao i ne mali broj krajišnika s područja međuriječja Drave i Save, ali i u sve većoj mjeri prisilno unovačeni razbojnici i podložnici, dolazilo je do sve većih gospodarskih problema koji su za posljedicu imali sve raširenije nemire. Oni nisu zaobilazili ni područje vlastelinstva Valpovo. Tome se, kao uvijek, u početku htjelo stati na kraj organiziranjem komisije na čelu koje je 1743. godine bio Engelshofen. Glavni je cilj ove komisije bio da uvidi stanje prije moguće inkorporacije Slavonije i Hrvatske. Putovali su u mnogobrojna slavonska mjesta, pa tako i u Valpovo, gdje su se kmetovi žalili u srpnju i kolovozu 1743. godine. Iako vojska više nije boravila na području Slavonije, barem ne više u brojnosti kao prošlih desetljeća, podložničko je stanovništvo i dalje financiralo krajišnike u zapadnijim dijelovima Habsburške Monarhije. Kao primjer možemo spomenuti Trenkove pandure koji su uključivali između tisuću i dvije tisuće ljudi. Njihovo je postojanje i djelovanje na različite načine uzrokovalo negativne posljedice. Prvenstveno su financirani od strane slavonskih podložnika. Kao drugo, ljudi koji su sudjelovali u pandurima prisilno su unovačivani među razbojnicima, ali i podložnicima, što je za posljedicu imalo gubljenje muške radne snage za pretežito poljoprivredno orijentirano stanovništvo. Dovoljno govori i pretpostavka da se između 80% i 90% europskog stanovništva tijekom ranoga novoga vijeka bavilo samo ratarstvom i stočarstvom i od toga živjelo, što je vidljivo i iz provedenih popisa od strane Dvorske komore na prostoru Slavonije kao i vlastelinstva Valpovo. Sve je navedeno imalo dalekosežne posljedice. Budući da su za tadašnje ratarstvo muškarci bili izrazito važni jer su radili na oranicama, pašnjacima i livadama, njihovo je unovačivanje imalo ogromne posljedice na gospodarstvo podložničkih domaćinstava, ali i općenito na život vlastelinstava.

¹¹² Đurđev 1959, 1034; Mažuran 1993, 70.

Zbog strogosti koja se provodila, među unovačenima se pojavljivalo i nezadovoljstvo, pri čemu su se, nakon određenog vremena, često vraćali u svoj rodni kraj. Zapravo su dezertirali. Iz toga ih je razloga vojska tražila, a kad bih ih našla, kažnjavala bi ih pa su oni radije odlazili u hajduke, odnosno razbojnike, pri čemu su znali voditi i svoje obitelji.¹¹³ U takvim su okolnostima mnogobrojna vlastelinstva gubila radnu snagu i izvor prihoda, a vojska radnu snagu i izvore potrepština. Uostalom, najviše su zapravo ispaštale podložničke obitelji koje su ostajale na svojim domaćinstvima jer su im se povećavala davanja zbog potreba i želja vlastelina i vlastelinskih uprava, a o kojima će biti više riječi u sljedećim poglavljima. Naročito o potrebama i željama vezanima uz prirodni okoliš. Sve u svemu, ne treba iznenaditi već spominjano izbijanje novih nemira koji su se znali pretvarati u otvorene pobune. Stanje se dodatno pogoršalo te i ubrzalo nastankom županija od 1745. godine, što je donijelo samo još nameta podložnicima, a vlastelinima veće ovlasti. To je zapravo bila posljedica navedenog rata, uz stalna lobiranja plemstva iz civilne Hrvatske jer je Marija Terezija htjela izaći u susret plemstvu s novim kompromisnim rješenjima radi potrebne plemićke potpore.¹¹⁴ Novoosnovane županijske skupštine pokušavale su svemu opisanome stati na kraj donošenjem mnogobrojnih zaključaka i zabrana koje su ostajale samo mrtvo slovo na papiru. Kao primjer neuspješnih pokušaja možemo navesti zaključak županijske skupštine Virovitičke županije iz 5. srpnja 1746. godine. U njemu se napominje da se službenicima zabranjuje zadržavanje zaplijenjenog oružja, odijela, pekarskih i mesarskih proizvoda, ali i novca.¹¹⁵ Da je to samo bilo slovo na papiru, dovoljno govore mnogobrojne tužbe koje će izaći na vidjelo tijekom buna 1755. godine. Od tih su istih vlastelina, koji su preko svojih predstavnika donosili ovakve i slične odredbe, upravitelji i činovnici zatajivali kontribuciju i potrepštine za vojsku. Sve u svemu, u takvim su se okolnostima podložnici žalili diljem Slavonije. Od vlastelinstva Virovitica, preko Našica i Valpova do Đakova. Neki su se žalili na djelovanje vlastelinskih službenika, a neki na sukobe s krajišnicima, to jest vojnicima.¹¹⁶

Nakon što se prestankom rata za habsburško nasljeđe smirila vanjsko-politička situacija, a pod utjecajem izvještaja iz Slavonije, ali i drugih dijelova Monarhije, Marija Terezija dostavlja odredbe dvorskoj kancelariji da krajišnik i podložnik moraju raspolagati s dovoljno zemljišta za život. U svibnju 1749. godine komisija je, na čelu s generalom

¹¹³ Josip Bösendorfer, *Kako je došlo do slavonskog urbara 1756. godine?* (Zagreb: JAZU, 1931), 11-12; Karaman 1962, 27; Braudel 1992, 39.

¹¹⁴ Bösendorfer 1931, 1; Ivana Horbec, „Slavonske županije između Banske Hrvatske i Mađarske: uspostava civilne uprave i pitanje poreznog sustava u 18. stoljeću,“ *Arhivski vjesnik* 53 (2010), 180-181.

¹¹⁵ Bösendorfer 1931, 7.

¹¹⁶ Isti, 13.

Engelshofenom i predsjednikom dvorske kancelarije grofom Gasalkovićem, došla u Slavoniju. Oni su ispitivali i proučavali sporove između županija i Vojne krajine u kojima su se obostrano optuživali za loše gospodarsko stanje Slavonije. Na temelju mnogobrojnih razgovora i ispitivanja podložnika, uočili su da se najviše tuže na vlastelinske i komorske činovnike. U Valpovu su tijekom ljeta 1749. godine naglašavali da ih upravitelj Sebastijan Freudhofer sa svojim službenicima istjeruje s krčevina. Slične su pritužbe dolazile i od podložnika s drugih vlastelinstava. Političko-gospodarsko stanje još su pogoršale sve županije koje su tužile i tražile odštetu od vojnih vlasti zbog počinjene štete proteklih godina od strane Trenkovih pandura i dezertera. Vojne su vlasti odgovarale optužbama prema županijama da primaju nedovoljno potrepština i da se ne poštuju odredbe koliko davanja od podložnika ide za vojsku.¹¹⁷ Na temelju svega iznesenoga možemo primijetiti veliku političko-gospodarsku zamršenost koja se od kraja 18. stoljeća samo pogoršavala, unatoč mnogobrojnim komisijama koje su provodile popise na osnovi kojih su se donosile odredbe.

Kao i dvadesetak godina prije, gospodarski su problemi toliko tištali podložničke obitelji da se ponovno skupila kritična masa na mnogobrojnim vlastelinstvima koja se počela otvoreno žaliti protiv vlastelina i započela pobune. One su, kao i prethodne pobune, bile pod utjecajem situacije u Vojnoj krajini. Unatoč tome, zbog dovoljne organiziranosti vlasti, ali i međuodnosa s krajišnicima, nisu se spojili u jednu veliku bunu. Kada se te sve pobune proučavaju i pokušavaju spojiti u jednu, možemo primijetiti da je to nemoguće iz više razloga, od kojih su neki već spomenuti.¹¹⁸ U prvom redu, zbog međuodnosa koji ima značajke netrpeljivosti između krajišnika i podložnika kada promatramo i dijelimo bune na one koje se događaju u Provincijalu i u Vojnoj krajini. Isto tako, ako samo promatramo nemire na području Provincijala, možemo uočiti da su podložnici negodovali zbog istih nepravilnosti i vrsta iskorištavanja, ali da zbog svoga međuodnosa, koji je protkan shvaćanjem drugih kao konkurencije, i prostorne odijeljenosti nije moguće sve nemire shvaćati kao jednu bunu. Na kraju, to je sve uzrokovalo da je svaka pobuna, pa čak i na jednom vlastelinstvu, imala više središta koji su pod različitim okolnostima nastajali diljem virovitičkog, valpovačkog, našičkog i drugih veleposjeda.

Marija Terezija, zbog saznanja o pojačanim nemirima, ponovno šalje još jednu komisiju na čelu s Keglevićem i Serbellonijem u svibnju 1755. godine. Kao i u prethodnim slučajevima, i ovu situaciju možemo povezati i s vanjsko-političkim okolnostima. Tih je

¹¹⁷ Isti, 14.

¹¹⁸ Isti 16 i 19; Šime Demo, ur., *Zapisnik franjevačkog samostana u Našicama (1739.-1787.)* (Našice: Hrvatski institut za povijest, 2010), 19.

godina ponovno dolazilo do političkih napetosti u Europi. One će se kasnije preseliti i na druge kontinente što će za posljedicu imati Sedmogodišnji rat koji će trajati od 1756. do 1763. godine.¹¹⁹ Teško se može zaključiti što je više utjecalo na nastanak Marijaterezijanskog urbara – unutrašnje sve nepodnošljivije gospodarsko-političko kretanje, ili vanjsko-politička situacija, ali jedno je sigurno. Marija Terezija sa svojim je suradnicima i savjetnicima na Dvoru htjela donijeti odredbe po kojima će se napokon regulirati odnosi između vlastelina i podložnika, a isto tako i međuodnos županija i Vojne krajine, jer je trebala sigurne financije za ratovanje i stvaranje administracije koja je provodila centralizaciju Habsburške Monarhije. Na sve je to velik utjecaj imala i Katolička crkva, odnosno pojedini redovi poput franjevaca. Kao primjer možemo navesti da su tijekom zakazivanja županija zbog određenih realnih razloga, kao što je nezainteresiranost za sređivanje gospodarsko-političkih odnosa, franjevci pomagali širenjem kraljičinih zahtjeva i odredbi tijekom buna.

Na osnovi mnogobrojnih komisijskih izvještaja koji su se temeljili na optužbama podložnika, a koji se nisu u mnogome razlikovale od onih od prije jednog ili dva desetljeća, donijela je urbar 15. ožujka 1756. godine. U njemu je napomenula da se sve odredbe tiču svih navedenih da iz dužnosti prema Bogu poštuju i provode odredbe za dobrobit zemlje i stanovništva. Kada se uspoređuje potonji urbar s Karlovim urbarom iz 1737. godine, možemo primijetiti da je noviji nadopunjavao, to jest da je stariji urbar korišten kao predložak, pri čemu su se donijele već neke stare, ali proširene, ili pak sasvim nove odredbe koje su jasnije odredile mnogobrojne namete i odnose. Zbog toga je, za razliku od prethodnoga, novi urbar omogućavao manje dvojakih shvaćanja i iskorištavanja nedorečenosti i rupa. Mnogobrojne su se odredbe ticale međuodnosa ljudi i okoliša pa i kako bi trebali, ili kako pojedini akteri društva shvaćaju okolinu oko sebe. Konkretnije će o svemu biti više riječi u sljedećim poglavljima.¹²⁰ Unatoč detaljnijim i iscrpnijim odredbama, nije se naročito promijenilo stanje koje je prethodilo donošenju urbara. Iako je od tada postojala osnova međuodnosa vlastelina i podložnika, i dalje nije bilo dovoljno moći, sredstava i želje da se u potpunosti provodi. Ovisno o potrebama i željama pojedinog vlastelina i upravitelja s činovnicima veleposjeda, podložnička su se podavanja povećavala ili smanjivala. Tako je, recimo, barun Petar II. Antun Hilleprand von Prandau imao i dalje sporove sa svojim kmetovima diljem vlastelinstva Valpovo. Jedna je od komisija saznala za te nesuglasice pa je vodila razgovore s podložnicima

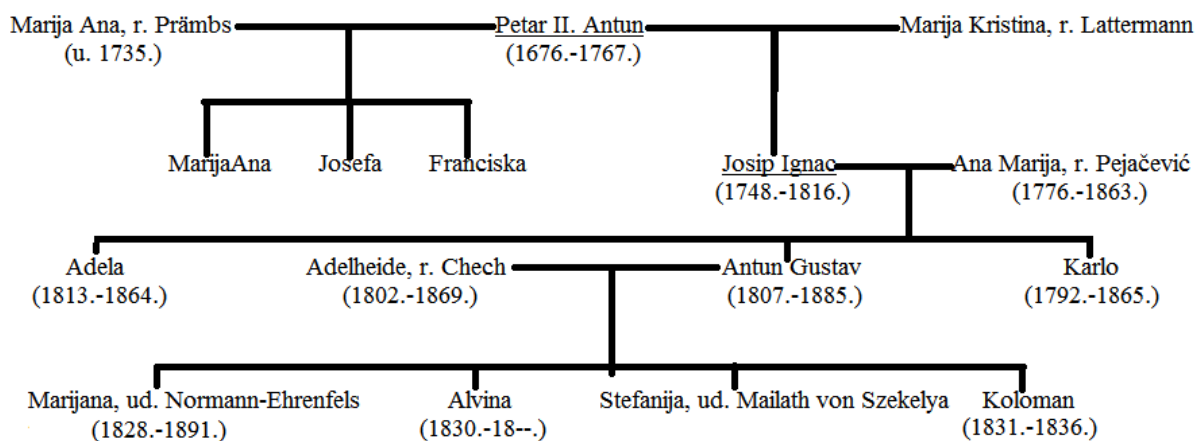
¹¹⁹ Bösendorfer 1931, 30; Karaman 1997, 55.

¹²⁰ Vežić 1882, 165-183; Bösendorfer 1950, 200-205.

u Donjem Miholjcu, Šaptinovicima i u Rakitovici.¹²¹ Kao odgovor ponovno su uslijedila negodovanja podložnika i njihovih obitelji, ali se više nisu pretvarala u masovne bune sve do početka 19. stoljeća. Tada ponovno dolazi do pojačanog iskorištavanja podložnika pod vanjskim gospodarsko-političkim utjecajem, pri čemu se skuplja kritična masa nezadovoljnika koja stvara bunu, ali o tome u ovome radu neće biti više govora jer izlazi njegovih okvira.

Unatoč različitim prirodnim resursima kao što su rijeke, jezera, područja pod šumama, ali i ona koja uz antropizaciju prirode mogu biti iskoristiva, to jest obradive površine, nije dolazilo do gospodarskog razvoja koji bi za posljedicu imao stvaranje zadovoljstva među podložničkim stanovništvom. Na to je prvenstveno utjecala slaba naseljenost, ali i opisane potrebe Dvorske komore, vojne vlasti pa i vlastelina i njegovih ljudi, to jest službenika. Svi su navedeni akteri na različite načine doživljavali potrepštine, odnosno prihode koji proizlaze iz prirodnog okoliša na području međuriječja Drave i Save, ali i na području vlastelinstva Valpovo. O spomenutim će razlikama na području vlastelinstva Valpovo kroz okvir mlinarstva, ribolova, prometnica i poljoprivrede, ali i drugih vidova međuodnosa ljudi i ostalih okolišnih faktora, biti više riječi u sljedećim poglavljima. Na temelju svega navedenoga dolazimo do zaključka da je stanovništvo imalo mnogobrojne različite probleme u prvoj polovici 18. stoljeća zbog političkih, gospodarskih i društvenih okolnosti koje su ga opterećivale i iscrpljivale.

Obiteljsko stablo - Hilleprand von Prandau

¹²¹ Bösendorfer 1931, 46.

5.3. Zaključna promišljanja

Povijesni procesi vezani uz međuodnose službenika Dvorske komore, vojne vlasti, vlastelinske uprave i podložničkog stanovništvo izuzetno su složeni za proučavanje. Da bi se mogli interpretirati kompletni odnosi, bitno je prepoznati, istražiti i shvatiti uzročno-posljedične veze između mnogobrojnih različitih aspekata. Kada je došla habsburška vojska potpomognuta narodnom vojskom na čelu s franjevcima na prostor između Ilove, Save, Drave i Dunava, počelo je novo razdoblje za podložničko stanovništvo. Potonji su živjeli i obavljali svakodnevne dužnosti koje su im nametali različiti oblici vlasti. Neki su od oblika vlasti Dvorska komora, vojna vlast sa središtem u Osijeku i vlastelinska vlast čiji je gospodar bio barun Prandau koji je živio i radio u Beču. Oni su međusobno ulazili u sukobe oko jurisdikcije na područjima Valpova, Miholjca i okolice, kao i u ostalim dijelovima Slavonije. Sukobi su prvenstveno bili vezani uz prikupljanje poreza, odnosno financijskih sredstava. Dok je Dvorska komora zbog potrebe za financiranjem administracije, centralizacije, ali vojnih sukoba diljem Europe, zahtijevala podavanja u novcu, vojne su vlasti i vlastelinska uprava težili podavanjima u naravi. Razlog je bilo lakše manipuliranje i povećavanje obroka podavanja u naravi i mogućnost trgovine s istima.

Uzimajući u obzir malu naseljenost zbog vojnih sukoba i migracija krajem 17. stoljeća, ali i zbog nedovoljne regulacije odnosa između podložničkog stanovništva i oblika vlasti, dolazi do gospodarskih i financijskih problema koji sve više pogađaju stanovništvo. Pojedinci i/ili skupine tijekom prve polovice 18. stoljeća sve više vide negodovanje, bunt pa i razbojništvo kao jedinu mogućnost izlaska iz nastalih problema. Oblici vlasti u takvim su se okolnostima obostrano optuživali za loše gospodarsko stanje, ali i za razbojništvo. Bečki je dvor, na čelu s vladarem Karlom VI. ili vladaricom Marijom Terezijom, prestajao tolerirati takve međuodnose i stanje tijekom razdoblja kada je bio potreban mir radi lakšeg prikupljanja poreza zbog vanjsko-političkih odnosa i centralizacije. Kao primjere možemo navesti ratove protiv Osmanskog Carstva 1730-ih godina i Rat za habsburško nasljeđe. Tada bi se slale

¹²² Obiteljsko stablo – Hillebrand von Prandau je napravljeno na temelju natpisa na grobnicama i literature.; Ive Mažuran, *Valpovo: sedam stoljeća znakovite prošlosti* (Valpovo: Ogranak Matice hrvatske Valpovo, 2004); Igor Karaman, *Valpovačko vlastelinstvo: ekonomsko-historijska analiza* (Zagreb: JAZU, 1962); Agneza Szabo, „Velikaška porodica Hillebrand von Prandau i obilježja njenih doprinosa razvoju Hrvatske kulture i prosvjete,“ *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 11 (2011).

komisije na osnovi čijih bi se izvještaja i popisivanja donosile urbarijalne regulacije 1737. i 1756. godine. Kako bi se prva regulacija provodila, Dvor je osnovao Zemaljsku upravu koja nije imala dovoljno političke moći da ju provodi jer, između ostalog, nije imala razvijenu administrativnu infrastrukturu. U takvim je okolnostima provođenje u prvom redu ovisilo o dobroj volji vlastelinskih uprava koje su svojim djelovanjem i uzrokovale mnogobrojne gospodarske probleme.

6. Rijeka Drava kao žila kucavica

6.1. Drava kao prometnica

Putovi, to jest prometnice, neovisno o tome jesu li bili kopneni ili riječni, uvijek su imali jednu od bitnijih uloga u razvoju gospodarstva i životu stanovništva. Oni nisu bili samo prostor kretanja ljudi, životinja i potrepština nego i važan čimbenik širenja gospodarskih, političkih i kulturnih utjecaja. Održavanje putova često je ovisilo o ratnim i mirnodopskim uvjetima života. Na području međuriječja između Drave, Save i Ilove dolazi do intenzivnijih gradnji, odnosno obnove prometnica dolaskom habsburške vlasti, što je zapravo bila posljedica i razdoblja bez ratne opasnosti na potonjem prostoru. Tijekom ranog novog vijeka do izražaja su dolazile velike rijeke poput Drave. Ona se svakako treba promatrati u kontekstu Podunavlja, to jest, s rijekama Dunavom, Tisom i Savom. Naročito su veze između spomenutih rijeka i ostatka srednje Europe, ali i Mediterana došle u prvi plan, pri čemu su se i uklopile u državnu gospodarsku politiku tijekom 18. stoljeća, kada je cijelo opisano područje bilo dio Habsburške Monarhije. Tih se desetljeća težilo prometnom i gospodarskom nadopunjavanju habsburške Panonske nizine, pa samim time i Slavonije, i primorskih krajeva oko Trsta, Rijeke i Senja preko Save, ali i sa Austrijskim nasljednim zemljama preko Dunava i Drave. Na osnovi svega navedenoga možemo uočiti da se rijeke poput Drave, koje prolaze i kroz površinski relativno malo područje poput vlastelinstva Valpovo, moraju, zbog veza s ostatkom Habsburške Monarhije, promatrati kao jedan dio makrokomunikacije, što je zapravo žila kucavica gospodarstva pojedinih vlastelinstava. Na temelju takvog promatranja trebaju se i sve ostale rijeke vezane uz Dravu, odnosno dravski pritoci, promatrati kao dio te iste makrokomunikacije, a ne samo kao rijeke lokalnog značaja, odnosno kao dio mikrokomunikacije. Rijeke su, prema tome, pravi primjer ranonovovjekovnog širenja tržišta, odnosno spajanja različitih dijelova regije, kao i različitih regija, pa i cijele Europe.¹²³

Važan su izvor o navedenom procesu zemljovidi koji nastaju u prvoj polovici 18. stoljeća, pa tako i već spominjani zemljovidi dijelova vlastelinstva Valpovo. Iz njih se može iščitati gdje su bila smještena naselja te pružanje prometnica između naselja. One se mogu promatrati kao prve prometne karte ili su se, kako navodi autorica Mirela Slukan Altić, zemljovidi iz 18. stoljeća prikazivanjem tlocrta naselja uključivali u tadašnje suvremeno predočavanje prometnica koje prolaze naseljima ili ih povezuju i pridavanje važnosti istima.

¹²³ Kulischer 1957, 11-12; Marković 2002, 21; Zlata Živaković Kerže, „Tržište i njegov utjecaj na regulaciju Drave i odvodnju slavonsko-dravske nizine (osvrst na 19. stoljeće),“ *Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja* 24 (2013), 97-98.

Na nekim se zemljovidima mogu uočiti i položaji skela, mostova i mlinova, što je također često utjecalo na prometnu iskoristivost rijeka i potoka koji su isto tako zabilježeni. Proučavajući međuodnos rijeka i ljudi, možemo uočiti da su rijeke često doživljavane i korištene kao važan dio prometne komunikacije. Već je spomenuto u prošlim poglavljima da je rijeka Drava imala izuzetno važan utjecaj na razvoj vlastelinstva Valpovo, a što možemo zaključiti i na temelju zemljovida koji su nastali iz pera vlastelinskog službenika te od 1736. i upravitelja Sebastijana Freudhofera. Sve je navedeno podloga za pitanja na koja će se pokušati dati odgovor.¹²⁴ U prvom redu, kako su Dravu kao prometnicu iskorištavali pojedini akteri, poput podložničkog stanovništva, Dvorske komore, vojne vlasti, zemljišnog gospodara Prandaua i njegovih službenika, tijekom prve polovice 18. stoljeća pa i u razdoblju koje je prethodilo tijekom osmanske vlasti. Svakako je važno pokušati proniknuti u različite odnose i poimanje navedenih aktera prema Dravi kao prometnici, a koja su se zasnivala na različitostima, ali i sličnostima. Također ne treba izostaviti ni putnike, neovisno o tome jesu li oni bili putopisci, crkveni vizitatori ili trgovci i obrtnici koji su prolazili promatranim područjem, ili se čak i naseljavali na potonjemu. Zapisi, odnosno izvještaji, koji su usko vezani uz spomenute, mogu nam također pomoći u shvaćanju uloge rijeke Drave u prometnoj komunikaciji, ali i ne samo Drave nego i drugih rijeka, kao i kopnenih putova, što će se opisati u sljedećim poglavljima.

Skele su tijekom ranog novog vijeka bile jedan od osnovnih dijelova prometne infrastrukture na rijekama. Prvenstveno su se na prostoru Valpova i okolice gradile od hrasta lužnjaka pa i hrasta kitnjaka i dasaka koje su dobavljane iz drugih krajeva diljem Slavonije. U prvom redu iz pridravskog područja, od Osijeka do Virovitice, pa i iz Austrijskih nasljednih zemalja. Za normalno su funkcioniranje skele bili potrebni i konopci, najčešće od kudelje. Skele su njihovu pomoć bile vezane uz obje strane riječne obale. Ovisno o potrebi, ponekad su imale i veslače. Zbog sigurnosti putnika, životinja, u prvom redu stoke, i potrepština, uobičajen je dio skela bila ograda u visini od šezdeset do osamdeset centimetara. Ona se nalazila na krajevima skele čija je uobičajena dužina bila oko deset, a širina između pet i deset

¹²⁴ Mirela Slukan Altić, „Kartografski izvori za rekonstrukciju i praćenje razvoja prometnih komunikacija,“ *Ekonomika i ekohistorija, časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 1 (2005), 85-86; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus; Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 11, 18, 23, 25, 32.

metara. Na kraju je svakako važno spomenuti i rampe koje su se nalazile s prednje i stražnje strane radi lakšeg utovara i istovara stoke, potrepština, ali i silaska i ulaska putnika.¹²⁵

Pojavu skela na prostoru osamnaestoljetnog vlastelinstva Valpovo, odnosno današnjih Valpovštine i Miholjštine, možemo pratiti još od srednjeg vijeka. Po svemu sudeći, jedna je od prvih skela preko Drave na potonjem području bila usko vezana uz već spominjanu crkvu svetog Mihaela iz 11. stoljeća. Nalazila se sjeverno od nekadašnjeg Miholjca, odnosno Šokac Miholjca, koji danas nosi naziv Donji Miholjac. Ona je povezivala istočni dio srednjovjekovne Slavonije s Ugarskom, odnosno dva dijela Pečuške biskupije, koje je razdvajala rijeka Drava.¹²⁶ Kao što se može vidjeti iz kasnijih izvora i literature, miholjačka je skela postojala i bila održavana sljedećih stoljeća. Uz nju je, tijekom osmanske vlasti, postojalo još pet skela. Tri su se nalazile u naseljima Sveti Đurađ, Kopanovci i Moslavina, koja su bila udaljena između pola sata hoda i jednog i pol sata hoda.¹²⁷ Za ralikom od skela u prethodno navedenim naseljima, ali i u naselju Petrovci, odnosno današnjim Petrijevcima gdje se bilježio samo prihod skelarina, uz miholjačku i valpovačku skelu vežu se i drugi prihodi. Uz miholjačku se skelu napominje da se bilježi i prihod od ulovljene ribe na Dravi sa skele ili oko skele. Na osnovi toga podatka možemo uočiti da se skela nije koristila samo za prijevoz nego i za ribolov. Za razliku od potonje, na valpovačkoj je skeli zabilježena i pristojba na izgublenu stoku i bjegunce.¹²⁸ Nameće se pitanje zašto je takva pristojba postojala uz valpovačku, a ne uz, recimo, miholjačku skelu. Jedan od odgovora može biti u gospodarskoj i prometnoj važnosti potonjih. Miholjačka skela, pa i druge tri skele koje su bile na relativno maloj udaljenosti, kao i dodatna pomoć skeli koja je bila najstarija, bile su od regionalnog značaja. Samim time bolje su i čuvane, uz organizaciju miholjačkih spahija i osmanske vojske, neovisno o tome jesu li oni bili članovi posada utvrda ili derbendžije. O važnosti je skela otprilike osam desetljeća nakon korištenog popisa sandžaka Požega iz 1579. godine progovorio i Evlija Čelebi u svome *Putopisu*, odnosno *Seyâhâtname*. U njemu je više naglasio moslavinsku nego miholjačku skelu, što nikako ne smanjuje, nego samo potvrđuje važnost prometnoj komunikaciji kojoj su pripadale i s kojom su činile dio veće cjeline.¹²⁹ Sve u svemu, miholjačka je skela od srednjega vijeka, kako je već djelomično spomenuto, povezivala

¹²⁵ Géza Kiss, „Ekologija Podravine-Podaci iz Ormánsaga,“ *Etnografija Hrvata u Mađarskoj* 3 (1996), 88-89.

¹²⁶ Marković 2002, 208; Andrić 2010, 11.

¹²⁷ Smičiklas 1891, 101, 105; Sršan 2000, 96 i 101.

¹²⁸ Sršan 2001, 258, 328-329, 333, 358 i 387.; Vrbanus 2010, 63.

¹²⁹ *Hrvatska enciklopedija*, „Derbendžije“; Marković 2002, 215; Mažuran 2004, 48; Čelebi 1973, 238; Močanin 1999, 12.

ugarski i slavonski dio srednjovjekovnih zemalja Krune sv. Stjepana, zatim Osmanskog Carstva, a od kraja 17. stoljeća, i dijelove Habsburške Monarhije. Ona je bila dio prometnice koja se sastojala od kopnenog i riječnog dijela, a povezivala je Ilok, Vukovar, Osijek i Šikloš, odnosno Pečuh u Ugarskoj. Da rezimiramo: bila je dio, suvremenim rječnikom rečeno, regionalne prometne magistrale koja je još više došla do izražaja nakon uništenja takozvanog Sulejmanova mosta. Iz tih su razloga razbojnici, odnosno svakojaki bjegunci, pokušavali prijeći Dravu preko skele kod Valpova, jer je ona bila lokalnog značaja. Isti je status imala i skela kod Petrovaca, čiji je razlog nastanka velika koncentracija stanovništva na malom području.

Kolika je bila važnost skela za ranonovovjekovno stanovništvo, a naročito za novu habsburšku vlast, vidljivo je iz izvještaja komorskih popisa iz 1698. i 1702. godine, a kasnije i iz različitih povijesnih izvora koji su nastali u sklopu vlastelinske uprave i prepiske sa zemljišnim gospodarom Prandauom i drugim akterima od 1721. godine. Popisivači iz 1698. godine u ime Dvorske komore morali su od lokalnog stanovništva dobiti odgovor na šesnaest pitanja. Jedno se pitanje ticalo i skela, a nalazilo se pod šestom točkom.¹³⁰ Iz izvještaja se može iščitati da 1698. godine nema skela, odnosno trajekata, ali se jasno napominje da ih je bilo tijekom osmanske vlasti. Štoviše, komorski službenici uz pomoć seoskih glavešina navode koliko je koja skela prije ratnih sukoba, od sredine 1680-ih godina, donosila prihoda vlastima. Spominje se da su postojale tri skele, i to na području nekadašnjeg naselja koje je bilo zapadno od Valpova na rijeci Dravi pod nazivom Nova Skela, na području naselja Sveti Đurađ i Miholjac. Prvospomenuta je skela, po svemu sudeći, bila takozvana valpovačka skela iz osmanskog popisa iz 1579. godine, koja je bila udaljena oko jedne trećine sata hoda od utvrde Valpovo. Na njoj je prije dolaska habsburške vlasti po osobi naplaćivan jedan denar¹³¹, po konjaniku četiri, po kolima s jednom kravom šest, dok je po jednim natovarenim kolima naplaćivano deset denara. Kolika je bila važnost trajekata dovoljno govori i podatak da su stanovnici pojedinih sela plaćali uzdržavanje ljudi koji su bili mornari, odnosno veslači. Kao primjer možemo navesti stanovnike naselja Nard koje se nalazilo sjeverno od Nove Skele. Oni su svaka tri mjeseca imali dužnost plaćanja hrane i ostalih potrepština za dva čovjeka. Ti su ljudi po svemu sudeći i bili stanovnici naselja Nova Skela koje je od kraja 17. stoljeća bilo napušteno jer su domaćini s obiteljima otišli u Valpovo, a na njihovo ih podrijetlo podsjeća

¹³⁰ Sršan 2000, 13.

¹³¹ U objavljenom izvještaju popisa Dvorske komore iz 1698. godine piše den. što možemo interpretirati kao denar ili fenig.

prezime Skelac¹³². Možemo pretpostaviti da je slično vrijedilo i za trajekte kod Miholjca i Svetog Đurađa koji su, kako je već spomenuto, bili prometno i gospodarski neusporedivo važniji. O njima su još spomenuli da su se prije davali u zakup za šezdeset forinti.¹³³ Na temelju svega uočenoga službenici Dvorske komore pokazali su što očekuju od mogućih budućih skela – u prvom redu koliko bi mogli financijski profitirati.

Četiri godine kasnije, kako je već navedeno, ponovno su službenici Dvorske komore prolazili diljem međuriječja Drave i Save, pa tako i područjem uz rijeku Dravu od Moslavine i Miholjca pa sve do utoka Karašice u Dravu kod naselja Karaševo, odnosno Petrijevcu. Tada su ponovno zapisivali, na temelju određenih naputaka, s čime sve raspolaže stanovništvo pa su tako na popis dospjele i skele. Za razliku od onoga podnesenoga prije četiri godine, u izvještaju iz 1702. godine spominje se jedna skela. Ona se nalazila kod Miholjca što dovoljno govori i da je nova vlast, to jest Dvorska komora, bila svjesna važnosti prometnice čiji je dio bila i potonja skela koja je nazvana Paliba Skela. Službenici spomenute institucije su je, uz to što su ju podignuli, i održavali, odvajajući jedan dio poreza podložničkog stanovništva. Na osnovi podataka o skeli možemo vidjeti i da, kao ni vojne vlasti, nisu samo zahtijevali porez u gotovu novcu nego i radnu rentu i porez u naturi. Kao primjer možemo navesti stanovništvo naselja Đurđanci koje se nalazilo uz Dravu i bilo udaljeno pola sata hoda od Miholjca. Za njih je zapisano da su radili na skeli. Možemo pretpostaviti da su bili veslači, ali i da su radili pomoćne graditeljske radove tijekom održavanja skele. Također su davali i drva za održavanje potonje. Da su sva ulaganja bila isplativa, možemo vidjeti na temelju podataka o prijevozu sirovina, trgovačke robe i obrtničkih proizvoda, kao i poljoprivrednih proizvoda tijekom komorske vlasti na području Valpova, Miholjca i okolice, ali i nakon 1721. godine, tijekom gospodarenja baruna Prandaua.¹³⁴

Dolaskom promatranog područja u vlasništvo baruna Petra II. Antuna Hillepranda von Prandaua, trendovi korištenja skela nisu se puno promijenili. Na temelju mnogobrojnih pisama između baruna te vlastelinskih i komorskih službenika koji su obitavali u Osijeku, vidljivo je da je tijekom svojih dolazaka u Slavoniju koristio postojeće, ali i nove skele. Tako je, recimo, tijekom prve godine posjedovanja vlastelinstva zahtijevao od nadležnih da mu osiguraju skelu kod Petrijevacu. Tijekom iste, 1722., godine slao je podanike, u prvom redu

¹³² Mažuran 1988, 77-78. U objavljenom izvještaju popisa Dvorske komore iz 1698. godine piše prezime Zkelar čiji je nositelj došao iz nasleđa Zkela.

¹³³ Sršan 2000, 66, 70 i 92; Mažuran 1966, 22, 47; Marković 2002, 202.

¹³⁴ Smičiklas 1891, 102 i 105; Vrbanus 2010, 63.

majstore, s kojima je išao jednim dijelom puta preko Kaniže i Sigeta do svoga vlastelinstva. Za razliku od prvospomenutog putovanja kada je zahtijevao skelu kod Petrijevacu preko Drave, ovoga je puta prešao Dravu preko već postojeće skele kod Moslavine.¹³⁵ Na osnovi navedenoga možemo uočiti da je, uz već nekoliko desetljeća postojeću skelu kod Miholjca, zagovarao i proveo gradnju novih skela kod Moslavine i Petrijevacu. Ona kod Moslavine zbog blizine Miholjca, po svemu sudeći, služila je kao ispomoć, dok je ona kod Petrijevacu nastala zbog blizine naselja Retfala, vojnog i komorskog središta Osijeka, ali i zbog već spominjane mnogoljudnosti naselja Petrijevcu¹³⁶ i okolnog kraja.

Kao i u prethodnim razdobljima, i od 1720-ih godina, vlastelinska uprava na čelu s postavljenim upraviteljima morala je organizirati kontrolu prolaza putnika i njihove robe preko navedenih skela. U prvom je redu svakako bio pojačan nadzor nad miholjačkom skelom, još od vremena upravitelja Wenzela Anneisa, to jest od prve polovice 1720-ih godina.¹³⁷ Kolika je bila važnost miholjačke skele i tih prvih desetljeća postojanja vlastelinstva Valpovo možemo iščitati iz godišnjih izvještaja vlastelinskih upravitelja. Tijekom 1740-ih godina možemo uočiti da se od skela, u prvom redu od spomenute, dobivalo, nakon drva, najviše prihoda. Još je jedan primjer važnosti miholjačke skele i taj što se među rashodima izvještaja samo za potonju spominje koliko se godišnje ulagalo.¹³⁸ Sve navedeno ne treba čuditi jer su sva roba i ljudi koji su išli od istoka prema zapadu putovali kopnenim putem preko Osijeka i Valpova, pa prelazili preko Drave kod Miholjca. Glavni je razlog u činjenici da je Drava tekla od zapada prema istoku pa jednostavno nisu mogli putovati uzvodno Dravom. Također su, kako je već navedeno, ponekad išli i od zapada prema istoku kopnenim putem pa preko miholjačke skele, a ne samo nizvodno Dravom. U takvim su okolnostima, po prirodi stvari, često doneseni i provođeni različiti cjenici skelarine od strane vlastelinske uprave. Tako je, recimo, sačuvan cjenik miholjačke skelarine koji je vrijedio od 1. studenog 1727. godine. Između ostalog, u njemu se navodi da se za jedna teška kola plaćalo šest denara, za jedna prazna kola tri denara, a za jednog vola ili konja tri denara, dok se za dvije osobe plaćao jedan denar.¹³⁹ Na osnovi navedenoga možemo uočiti čemu se pridavala

¹³⁵ Perči 2008, 79, 81.

¹³⁶ Mažuran 1993, 362-364, 386-391, 404-407. U naselju Petrijevcu je još 1736. godine zabilježena 161 kuća, dok je u sljedeća dva najveća i gospodarski i prometno važnija naselja zabilježen manji broj kuća. Tako je recimo u trgovištu Valpovo bilo 156 kuća, dok je u naselju Miholjac bilo 103 kuće.

¹³⁷ Perči 2010, 168.

¹³⁸ Hrvatski državni arhiv u Osijeku, Fond 476, kutija 12, broj 273-281.; Vidi: Prilog II.

¹³⁹ Perči 2010, 174, 176; Vidi: Prilog III.

određena veća važnost. Isto tako, uočava se i sličnost s pristojbama koje su zapisivali komorski službenici na prijelazu stoljeća, a koje su vrijedile tijekom osmanske vlasti. Prema tome, vlastelin i njegovi službenici na čelu s upraviteljem djelovali su i pratili nekadašnje trendove i mogućnosti stanovništva, to jest putnika.

Četiri godine poslije, odnosno 1731. godine, zapisana su i pravila o skupljanju maltarine i o službeniku. Inače je maltarina bila pristojba koju su vlastelinski službenici skupljali prilikom dolaska robe i ljudi na područje pojedinog vlastelinstva.¹⁴⁰ Tako se, recimo, prikupljala maltarina u Miholjcu i Petrijevcima na području vlastelinstva Valpovo. Početkom 1730-ih godina, prema zahtjevima baruna, upravitelj Anneis uz potvrđivanje pristojbi iz 1727. godine donosi i pravila o maltaru. On je, između ostalog, trebao biti pažljiv, pri čemu ne smije propuštati ljude. Također i vlastelinski panduri trebaju biti uz maltara, a skupljeni novac moraju predavati, ovisno o odlukama uprave, u mjesečnim ili tjednim obrocima. Zbog dobrih odnosa i privilegija nekih slojeva društva, donosi se i pravilo da svećenici, vojnici, ugarsko plemstvo pa i službenici ugarskih županija ne trebaju plaćati maltarinu prilikom ulaska na područje vlastelinstva.¹⁴¹

Zbog velike koncentracije ljudi oko skela, naročito miholjačke, otvarali su se i pojedini obrti koji su bili usko vezani uz skelu. Tako se, recimo, barun Prandau dogovorio s Michaelom Böhmom potpisavši ugovor da u sljedećih pet godina isplati zakupninu od 500 forinti, to jest, godišnje 125 forinti. Dobavljao je, prema dogovoru, vino iz ugarskih vinograda. Preko miholjačke je skele prebacivao vino na desnu stranu dravske obalu. Uz skelu je u dućanu, odnosno krčmi, prodavao isto to vino. Ipak, nije samo prodavao ugarsko vino nego je morao i preuzimati sto pedeset mjera starog vina s vlastelinstva, od otprilike jednu i trideset forinti po mjeri. Naravno, to se vino skupljalo u vlastelinske podrume u Miholjcu, a ono koje bi eventualno došlo iz istočnih krajeva, držalo se u podrumima u Petrijevcima.¹⁴² Prema svemu navedenom ne treba čuditi i podatak koji je iznio Milan Vrbanus da je 1748. godine točenje pića na miholjačkoj skeli donijelo oko sto šezdeset forinti prihoda.¹⁴³

Na temelju svega spomenutoga, možemo uočiti da skela nije samo donosila prihode vlastelinstvu od prijevoza ljudi, životinja i potrepština. Ona je zbog velike koncentracije ljudi

¹⁴⁰ *Hrvatska enciklopedija*, „Maltarina“.

¹⁴¹ Perči 2010, 177.

¹⁴² Karaman 1962, 19, 21, 28.

¹⁴³ Vrbanus 2010, 63.

bila i prostor za okupljanje ugostiteljskih objekata, u prvom redu dućana i krčmi, naročito kao kod izuzetno prometno korištene skele poput one u Miholjcu. Sve u svemu, na takvim su se mjestima razmjenjivali, odnosno vršili i kulturni i drugi utjecaji.

Uz opisane skele, mostovi su također zanimljiv i koristan umjetno-okolišni faktor. To su građevine za prijelaz preko rijeka, dolina i kopnenih putova. Na područjima današnje Valpovštine i Miholjštine mostovi su tijekom ranog novog vijeka građeni od drveta, kao i diljem Slavonije, pa i Habsburške Monarhije. Mostovi su, za razliku od skela, bili manje korisni na Dravi. Glavni su razlozi bile širina, brzina i promjena vodostaja, a to je sve utjecalo na nesigurnost prijelaza još u prvoj polovici 18. stoljeća.¹⁴⁴ Također su gradnja i održavanje mostova preko Drave iziskivale i veća financijska sredstva nego što se moralo trošiti na skele. Zbog tih je razloga postojao zanemariv broj dravskih mostova sve do 20. stoljeća. Samim time postoji i manji broj trenutno dostupnih i otkrivenih podataka u izvorima i literaturi o potonjima. Jedan od prvih podataka vezanih uz most na Dravi, točnije vezan uz vodu iz Drave koja je bila u neposrednoj blizini, nalazimo kod već nekoliko puta spominjanog putopisca Evlije Čelebije. U dijelu u kojemu opisuje utvrdu Moslavina napominje da se opkop oko potonje puni vodom iz obližnje rijeke Drave, koja je često i plavila. Preko tog se opkopa nalazio jedan pokretni most.¹⁴⁵

Rijeka Drava nije bila značajna samo zbog mnogobrojnih skela i poznatog Sulejmanova mosta nego i zbog plovnosti. Podatke o plovnosti možemo pratiti naročito od kraja 17. stoljeća. Pod utjecajem merkantilističke, odnosno kameralističke, gospodarke politike Dvora u Beču, i institucija poput Dvorske komore, pokušavalo se povezati jugoistočni dio Habsburške Monarhije s njezinim ostatkom preko velikih rijeka. U cjelinu se toga procesa, uz Dunav, Tisu i Savu, može ubrojati i Drava. Ona je bila plovna od ranog proljeća pa do kasne jeseni. Preko nje se opskrbljivala habsburška carska vojska, ali su se prevozili i poljoprivredni proizvod. Navedeno se prevozilo uz pomoć mnogobrojnih plovila, u prvom redu splavima, a na manjim relacijama, i šajkama. One su četverouglasta plovila građena od jelovine s malim čardakom. Kao i splavi, šajke su se tijekom niskog vodostaja znale vući uzvodno uz pomoć konja. Također su Dravom plovili i brodovi dereglije. To su bili veliki čamci od hrastovine, najčešće široki do četiri metra, a dugački do dvadeset pet metara.¹⁴⁶

¹⁴⁴ *Hrvatska enciklopedija*, „Most“; Zlata Živaković Kerže, „Drava kao os života, razvoja i odnosa kroz povijest“, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* 18 (2002), 41-42.

¹⁴⁵ Čelebi 1973, 237.

¹⁴⁶ Vrbanus 2010, 63; Živaković Kerže 2002, 47-48; Karaman 1989, 13.

Opisani su trendovi korištenja Drave bili prisutni i na prostorima Valpova, Miholjca i okolice još od kraja 17. stoljeća. U to je vrijeme, kako je već spominjano, cijelo to područje bilo pod Dvorskom komorom koja je prikupljala poreze, ali i ulazila u stalne sukobe s carskom vojskom, koja je također htjela za sebe prikupljati potrepštine i hranu. Ipak, oba su se aktera znala i dogovoriti oko nekih točaka i prioriteta habsburške vlasti. Tako su, recimo, uz pristanak Dvorske komore, stanovnici morali slati drvo za gradnju iz šuma koje su bile na području njihovih naselja, a to je bila uobičajena pojava diljem Habsburške Monarhije u naseljima uz rijeke i potoke. To je drvo s prostora današnjih Valpovštine i Miholjštine prvenstveno bilo namijenjeno za gradnju i obnovu Osijeka u kojemu se stacionirala vojska koja je, dolaskom u Osijek, počela obnavljati infrastrukturu. Ona je uključivala i upravne zgrade, ali i začetke današnje osječke Tvrđe koja je prvenstveno imala obrambenu ulogu zbog mogućih novih sukoba na prostoru Slavonije s Osmanskim Carstvom.¹⁴⁷ Sve u svemu, nakon navedenog ne iznenađuje da je Dvorska komora pristala na odvoženje drva za gradnju s područja pod svojom jurisdikcijom.

Proučavajući izvještaj komorskih službenika popisa iz 1702. godine, možemo uočiti da su iz različitih krajeva između Petrijevac, Drave, Vuke i kraja oko Miholjca slali drvo za gradnju. Objašnjenje možemo tražiti u odluci čelnika Dvorske komore iz kojih se šuma može koristiti drvo za vojsku. Kao primjere možemo navesti stanovnike naselja Janušinci koje se nalazilo uz rijeku Dravu, udaljeno pola sata hoda od Valpova prema zapadu.¹⁴⁸ Budući da se nalazilo pored Drave i da je imalo šumska područja s drvom za gradnju, ne čudi da su Dravom nizvodno prema Osijeku slali potonje.

Za razliku od opisanog naselja, ostala naselja čiji su stanovnici slali drvo Dravom prema Osijeku nisu bila uz Dravu nego na udaljenosti od jednog do jednog i pol sata hoda od Miholjca, odnosno od Drave. Unatoč udaljenosti od korita Drave, slali su drvo Dravom prema Osijeku, iz čega možemo zaključiti da nije bila bitna samo blizina Drave nego prvenstveno kvaliteta drva za gradnju u pojedinim šumama. Poimence to su bila naselja Veselovci, Rakitovica, Poreč i Kunišinci.¹⁴⁹ Ako promotrimo zemljovide iz 1730-ih godina, možemo uočiti da su navedena naselja bila okružena šumom, što je svakako otežavalo prijevoz drva do Drave.¹⁵⁰ Ipak, podložničko je stanovništvo obavljalo zadane dužnosti, to jest, prevozilo je

¹⁴⁷ Mažuran 1993, 35, 52-55 i 59-60; Mažuran 2004, 69; Vrbanus 2010, 62.

¹⁴⁸ Smičiklas 1891, 99.

¹⁴⁹ Isti, 103-104, 112.

¹⁵⁰ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

drvo do Drave kopnenim, pa možda čak i vodenim putem do Miholjca, a o čemu će više biti riječi u sljedećim poglavljima. U suštini, opisane su radnje otežavale život lokalnom stanovništvu jer su oduzimale vrijeme muškim članovima obitelji te su onemogućavale normalan rad na njihovim domaćinstvima. Prema tome, i prijevoz drva za gradnju svakako je utjecao već početkom 18. stoljeća na povećavanje nezadovoljstva diljem Slavonije, pa tako i na području budućeg vlastelinstva Valpovo.

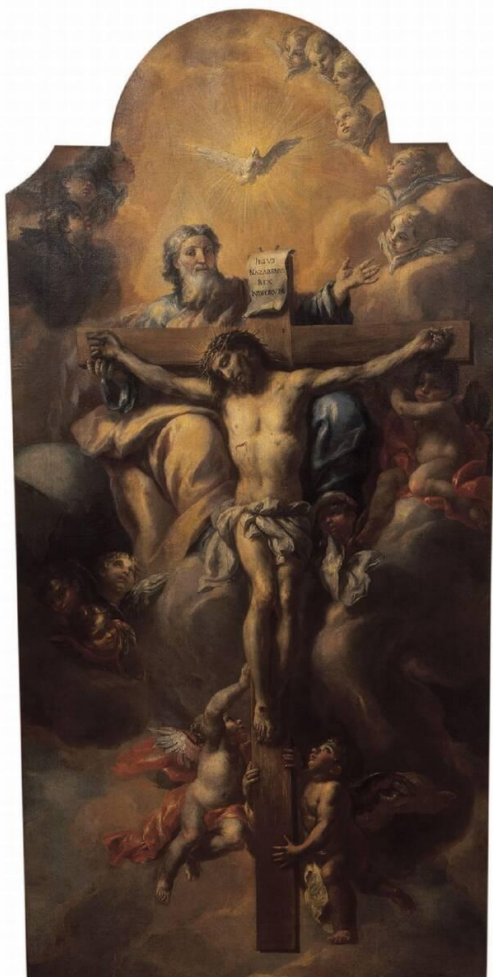
Nastankom vlastelinstva Valpovo, to jest dolaskom baruna Prandaua za zemljišnog gospodara, nastavili su se opisani trendovi, ali i uvele su se određene novosti vezane uz plovidbu Dravom. Možemo uočiti određene sličnosti u barunovu odnosu prema plovnosti Drave kao i u njegovu odnosu prema skelama. Budući da se barun trudio koliko je god moguće poboljšati gospodarsko i kulturno stanje na području cijeloga vlastelinstva, u prvom je redu iskorištavao plovnost rijeke za dovođenje potrepština za gradnju iz zapadnijih dijelova Habsburške Monarhije. Tako je, recimo, već 1722. godine slao podložnike, najvjerojatnije majstore s prtljagom i građevinskim materijalom, brodom ili splavima sve do Petrijevacu. Tijekom ljeta iste godine slao je potrebnu robu za gradnju pivovare i pilane Dravom. Među opremom svakako se ističe kotao za pivovaru koji je bio volumena 40 vjedara, što je oko 2200 litara. Ipak, za razliku od vremena tijekom kojega je područje bilo pod komorskom jurisdikcijom, u ovom je razdoblju barun naplaćivao slanje drveta drugim akterima vlasti.¹⁵¹ Nikako se ne smije izostaviti ni da se nastavilo slanje drva za gradnju za Osijek, što je i dalje pogađalo lokalno stanovništvo. Da se slanje građevnog materijala nizvodno rijekom Dravom nastavilo i tijekom 1730-ih godina, dokazuje nam jedno barunovo pismo namijenjeno upravi vlastelinstva. U njemu je napomenuo da je lim za toranj dvorca poslan i da ga se treba uskoro očekivati.¹⁵²

Unatoč činjenici da je barun kao zemljišni gospodar bio najvažniji akter na vlastelinstvu Valpovo, a zbog povećavanja nezadovoljstva podložničkog stanovništva, pa i zbog stvaranja centralizirane apsolutističke države sa središtem u Beču, pokušavalo se regulirati odnose između vlastelina, vlastelinske uprave i stanovništva. Jedna se od prvih regulacija javlja već s urbarom vladara Karla VI. iz 1736. godine. Vezana je uz plovidbu Dravom točka koja spominje otkup radne rente za osam forinti. Također, drva koja su se slala Dravom prema Osijeku ticala se odredba prema kojoj se pokušava zabraniti zadržavanje viška

¹⁵¹ Perči 2008, 79, 81; Perči 2010, 174.

¹⁵² HR-DAOS, fond 476, knjiga 4, broj 17.

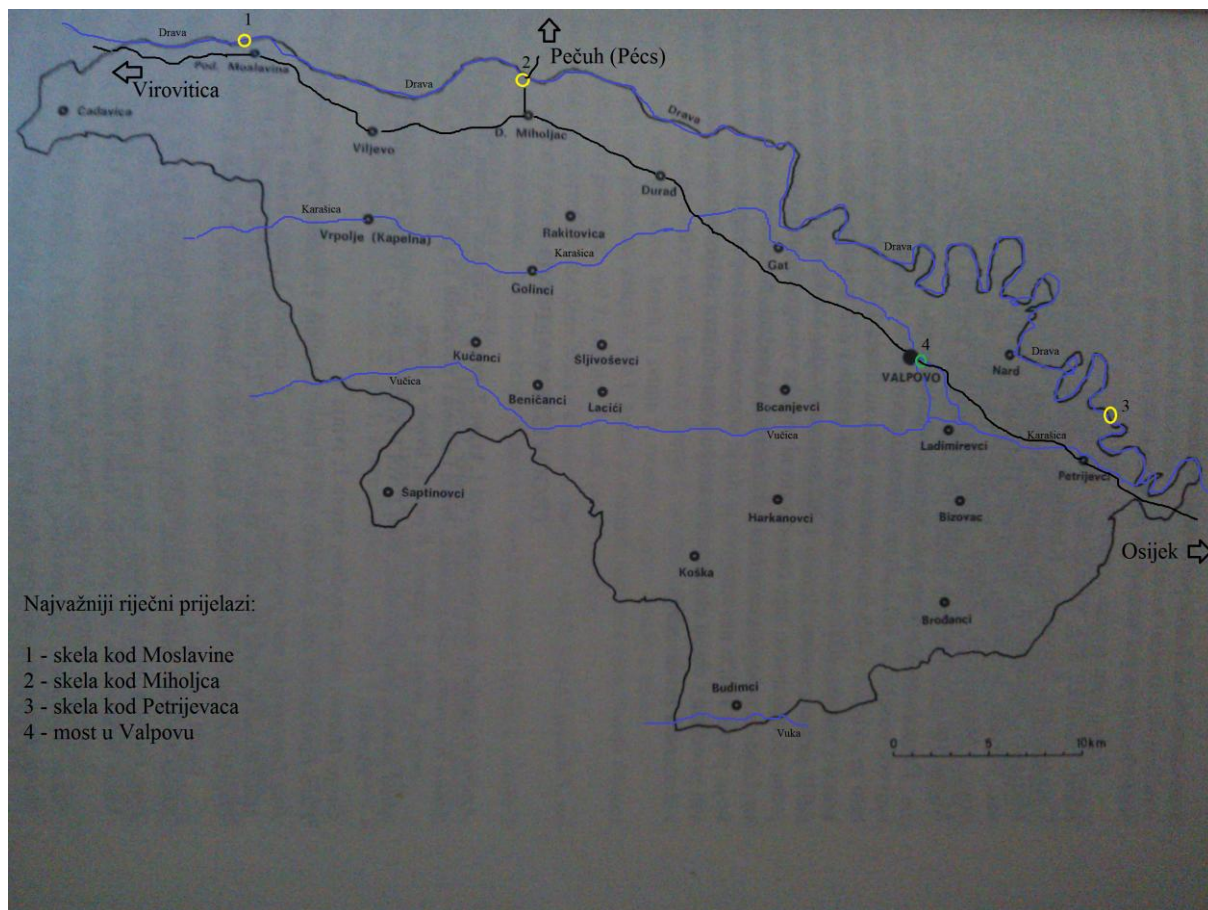
materijala koji je podložničko stanovništvo prikupilo.¹⁵³ Sve u svemu, navedene odredbe nisu uključivale izgradnju i održavanje putova ni dravskog korita, iako su mogle, međutim, državna vlast nije imala dovoljno snage da provodi odredbe Karlovog urbara. Stanje se ponovno pokušavalo regulirati marijaterzijanskim urbarom u kojem se naveo cjenik za šajkaše na Dravi, a koliko se provodio u praksi, teško je sa sigurnošću tvrditi. U vezi s drugim odredbama urbara podložnici su se i dalje žalili na vlasteline, pa tako i na vlastelina Prandaua. Temeljem svega navedenoga jasno je zašto se rijeka Drava, naročito od kraja 17. stoljeća, smatrala žilom kucavicom prometnog, gospodarskog, kulturnog, pa i političkog, života Slavonije, a samim time i područja današnjih Valpovštine i Miholjštine. Ipak, rijeka Drava nije samo koristila ljudima nego im je stvarala i mnogobrojne gospodarske probleme.

Slika 7. Sveto Trojstvo, 1730. ulje na platnu, 360x168 cm¹⁵⁴

¹⁵³ Sršan 1996, 17; Bösendorfer 1950, 71; Vežić 1882, 171; Karaman 1997, 55.

¹⁵⁴ Naslikao ju je Johann Franz Michael Rottmayr von Rosenbrunn. Nakon što ju je Petar II. Antun Hillebrand von Prandau kupio poslao ju je brodom rijekom Dravom za svoju kapelicu sv. Trojstva u valpovačkom dvorcu. Original se danas nalazi u Muzeju likovnih umjetnosti u Osijeku.

Slika 8. Najvažniji riječni prijelazi i sjeverni kopneni put sredinom 18. stoljeća¹⁵⁵

6.2. Poplave i močvare

Zbog povećavanja vodene površine pod utjecajem padalina te otapanja snijega i leda, mijenjala se površina močvara i pomicali su se tokovi rijeka, pa tako i Drave. Ljudi su se zbog učestalog cikličkog mijenjanja vodene površine, a na temelju stečenog povijesnog znanja, prilagođavali i pokušavali su djelovati u skladu s okolnostima. Unatoč tome što Drava ima desnu obalu višu nego lijevu, događale su se godišnje poplave koje su stvarale močvarna područja i na lijevoj i na desnoj obali. To možemo potkrijepiti i podacima koje donose autori poput profesora, pisca i zaljubljenika u zavičajnu povijest Josipa Hama, koji navodi da je desna, slavonska obala Drave od okolice Miholjca pa cijelim svojim tokom prema istoku bila od „davnina“ viša od lijeve obale. Možemo pretpostaviti da se pod pojmom „davnina“ koji koristi dotični autor misli na prva vremena o kojima nailazimo na podatke u povijesnim

¹⁵⁵ Položaj najvažnijih riječnih prijelaza i najvažnijeg kopnenog puta na području vlastelinstva Valpovo sredinom 18. stoljeća pri čemu je kao predložak korištena karta iz knjige Ive Mažurana Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga.; Mažuran 1993, 361.

izvorima koje ćemo pokušati interpretirati i u ovome poglavlju. Primjer su močvare i već donekle opisani dravski meandri koji su kroz desetljeća, pa čak i kroz nekoliko godina, mijenjali izgled. U prvom redu veličinu i dubinu oblikujući mnogobrojne ade, ali i močvare o kojima se također može naći poneki podatak u mnogobrojnim povijesnim izvorima s kraja 17. stoljeća i tijekom cijele prve polovice 18. stoljeća.¹⁵⁶ Opisani je rad Drave u prvom redu uzrokovan porastom vodostaja koji još nazivamo i poplava.

Poplava prvenstveno nastaje kada razina vode dosegne i prekorači gornju liniju obale te se ta voda prelije u zaobalni prostor rijeke ili potoka. Ovisno o reljefnim okolnostima, voda može plaviti veće ili manje površine, što u prvom redu ovisi o interpretaciji promatrača, kako će biti vidljivo u našem slučaju, o interpretaciji komorskih popisivača.¹⁵⁷ Poplave se mogu spriječiti, odnosno zaustaviti njihovo daljnje širenje pravljenoj nasipa o čemu nema govora u prvoj polovici 18. stoljeća na području današnjih Miholjštine i Valpovštine. Nasipi se mogu uočiti tek u drugoj polovici 18. stoljeća, i to na zemljovidima iz 1780-ih godina. Oni su zabilježeni cijelim područjem vlastelinstva Valpovo, uz naselja koja su najbliža rijeci Dravi. Između nasipa i glavnog dravskog toka vidljiva je određena površina koja je, po svemu sudeći, ostavljena da ju Drava može plaviti u svojim mjesečnim i godišnjim cikličkim poplavama ,tijekom kojih je stvarala močvare. Za razliku od opisane desne, slavonske obale, na lijevoj se obali ne mogu uočiti nasipi, nego samo prostor pod šumama koji je bio više poplavljan zbog visine dravske obale. Također, naselja s baranjske strane smještena su puno dalje od glavnog dravskog toka nego naselja na području vlastelinstva Valpovo, a razlog leži u već spominjanoj visini obale, kao i u nedostatku nasipa.¹⁵⁸ Kao što je već spomenuto, tijekom poplava nastaju močvarna područja, odnosno, ovisno o antropizaciji, močvare i ribnjaci. Sve u svemu, nastaju područja uz rijeku koja karakterizira tlo natopljeno stajaćom vodom unutar i oko koje nastaje posebna vegetacija. U prvom redu nastaju trska, mahovina i šaševi. Močvare nastaju utjecajem podzemnih voda o kojima, nažalost, ne možemo ništa reći u prvoj polovici 18. stoljeća jer nema podataka u korištenim objavljenim i neobjavljenim povijesnim izvorima.¹⁵⁹ Znamo da na povećanje vodostaja Drave utječe topljenje snijega u Alpama koje je bilo karakteristično i tijekom malog ledenog doba. Također utječu i velike

¹⁵⁶ Božić Bogović 2013, 88; Ham 1992/1993, 42; Delort 2002, 119-120.

¹⁵⁷ *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Poplava“.

¹⁵⁸ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus i Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus; Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 17, 24 i 25; Božić Bogović 2013, 90-92.

¹⁵⁹ *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Močvara“.

količine padalina, naročito kiša, tijekom kasnog proljeća krajem svibnja i tijekom lipnja te tijekom jeseni, u listopadu i studenom. U navedenim mjesecima mnogobrojni potoci na Papuku i Krndiji povećavaju količinu vode u desnim dravskim pritocima, Karašici i Vučici. Oni, kako ćemo vidjeti u jednom od sljedećih poglavlja, poplavljuju velike šumske predjele kroz koje prolaze, ali i pune korito Drave.¹⁶⁰ U literaturi se mogu pronaći podatci da Drava nije često poplavljivala desnu obalu, što ćemo lako moći provjeriti i usporediti s podacima iz izvora starih tristotinjak godina.

Mnogobrojnim izvorima koje su koristili i neki autori poput Ive Mažurana, može se uvidjeti na koje su načine ljudi ranoga novoga vijeka doživljavali, ali i koristili močvare. Na početku možemo uzeti izvore iz nešto novijeg razdoblja. To je putopis *Historische und geographische beschreibung des Königreiches Slavonien und Herzogthumes Syrmien* Friedricha Wilhelma von Taubea, koji je u drugoj polovici 18. stoljeća posjetio, kako se može vidjeti iz naslova, međuriječje Drave, Dunava i Save, od nekadašnjeg srednjeg dijela srednjovjekovne Slavonije pa sve do ušća Save u Dunav. Njegov nam opis može pokazati kako je izgledalo područje vlastelinstva Valpovo, ali i širi prostor od kojega se nikako ne može valpovačko vlastelinstvo odijeliti ni prometno ni gospodarski pa ni po pitanju rasprostranjenosti vodenih površina. Njemački putopisac navodi da sve rijeke širom područja poplavljuju ostavljajući močvare koje pokrivaju jednu osminu Kraljevine Slavonije. Pri tome zagađuju zrak što izravno uzrokuje smrt nekoliko tisuća ljudi zbog nastanka mnogobrojnih groznica. Iz toga razloga preporučuje se da se svakako pristupi isušivanju močvara i tako učini „najveće dobročinstvo“ za podložničko stanovništvo, ali i za strance koji, po njemu, najviše stradaju od groznica. Kao jedno od najproblematičnijih područja navodi prostor oko Osijeka, koji je s istoka graničio s vlastelinstvom Valpovo.¹⁶¹ Nakon što smo opisali kako je jedan putnik i putopisac tijekom mirnodopskog vremena za Slavoniju i njezino stanovništvo doživljavao prostrana područja pod vodom stajaćicom, moramo se vratiti u vrijeme sukoba osmanske i habsburške vojske, a potom i u vrijeme kondominija i zemljišnog gospodara Prandaua da zaključimo koliko je Taube bio upoznat sa situacijom i procesima i možemo li njegove opise smatrati relevantnima za našu studiju.

Kao što je već djelomično spominjano u prethodnim poglavljima, močvare su na različite načine doživljavane u specifičnim uvjetima, odnosno na jedan način tijekom ratnih sukoba s kraja 17. stoljeća, a na drugi tijekom razdoblja mira i gospodovanja komorskog

¹⁶⁰ Nadilo 2014, 167.

¹⁶¹ Taube 2012, 22.

službenika, potpredsjednika Dvorske komore i baruna Prandaua. Tijekom habsburško-osmanske borbe za Panonsku nizinu, a samim time i za područje koje će od kraja 17. stoljeća biti nazvano Slavonijom, slavonsko stanovništvo pretežito katoličke vjere napušta svoje domove i naselja te odlazi u takozvane zbjegove u močvare unutar šuma. Ono je ondje obitavalo zbog straha za vlastitu sigurnost, ali i sigurnost svoje imovine od osmanske, ali i vlaške vojske. Navedene su vojske napuštale područje Slavonije, pa samim time i okolicu Valpova, i usput vršile nasilje nad katoličkim stanovništvom.¹⁶² Tih je ratnih godina krajem 17. stoljeća podložničko stanovništvo doživljavalo močvare kao sigurna područja, ne razmišljajući o posljedicama za zdravlje o kojima govori prethodno navedeni putopisac. Odnos podložničkog stanovništva prema močvarama nije se promijenio ni nakon prestanka borbi na području sjevernijem od Save u zadnjem desetljeću istog stoljeća. Glavni razlog leži u činjenici koja je već spominjana u prošlim poglavljima. Podložničko se stanovništvo jednostavno bojalo habsburške carske vojske koja je prolazila kopnenim putovima¹⁶³ diljem Slavonije. Ona je htjela na bilo koji način doći do opskrbe u hrani i potrepštinama od podložničkog stanovništva kojemu je, prema tome, i dalje bilo bolje u močvarnim područjima više-manje neprohodnim za vojsku, ali i komorske službenike koji su stvaranjem uprave, odnosno provizorata, u Valpovu htjeli prikupljati poreze.¹⁶⁴ Kada promatramo popise stanovništva u naseljima na području budućeg vlastelinstva Valpovo iz 1698. godine, možemo uočiti da je većina naselja nenaseljena, dok su ranije, kako navode popisivači Dvorske komore, bila naseljena. Tome ide u prilog objavljeni izvještaj komorskog popisa iz 1698. godine. U njemu se može uočiti da su naseljena dvadeset dva naselja, a da u ostalih četrdeset jednome nitko ne obitava.¹⁶⁵ Promatrajući objavljeni latinski izvornik, možemo uočiti da se za većinu naselja koristi pojam *pagus* koji možemo prevesti kao selo. Pojam selo nastao je od slavenske riječi indoeuropskog podrijetla, od korijena *sed*, što možemo usporediti s latinskom riječju *sedere*¹⁶⁶ koju možemo prevesti kao sjediti, odnosno nastaniti. Inače se selo može definirati kao manje naselje u kojem ljudi žive, odnosno manje ljudsko boravište ili naseobina.¹⁶⁷ Također se u objavljenom latinskom izvorniku koristi i pojam *praedium* za

¹⁶² Mažuran 1988, 28; Sršan 2000, 9-10.

¹⁶³ O odnosu prema kopnenim putovima pojedinih aktera vlasti, ali i podložničkog stanovništva bit će više riječi u jednom od sljedećih poglavlja.

¹⁶⁴ Mažuran 2004, 60.

¹⁶⁵ Mažuran 1988, 77-82; Mažuran 1966, 17-60.

¹⁶⁶ Milan Žepić, ur. *Latinsko-hrvatski rječnik*, 13. izd. (Zagreb: Školska knjiga, 2000), 238.

¹⁶⁷ *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Selo“.

određena područja koja možemo prevesti kao predij. Pojam predij možemo shvatiti kao zemljište ili imanje.¹⁶⁸ Ono je u prošlosti, do spominjanja u određenom prethodnom razdoblju, bilo naseljeno i, u skladu s tim, moglo je imati status sela. Kao primjer možemo navesti predije Križevci i Metlinci. Ondje nisu zabilježeni stanovnici 1698. godine, što ne treba čuditi ako se uzme u obzir da su područja predija postojala uz kopnene putove. Za razliku od kraja 17. stoljeća, zabilježeni su u popisu sandžaka Požega iz 1579. kao sela.¹⁶⁹

Ona naselja koja su 1698. godine zapisana kao naseljena, bila su glavna središta kotara poput Valpova ili su se nalazila na relativno nepristupačnim područjima pa su na takav način podložnici sa svojim obiteljima i dalje izbjegavali podmirivati poreze u novcu za Dvorsku komoru, a u naturi i kao radnu rentu za carsku vojsku i Dvorsku komoru. Kao primjer naseljenog sela okruženog močvarama možemo navesti selo Gat, koje se nalazilo između Drave na sjeveru i Karašice na jugu.¹⁷⁰ Isto tako, možemo navesti i naselje Kapelna koje je bilo naseljeno jer se nalazilo uz rijeku Karašicu koja je svojim vodama stvarala močvare koje su uništavale svu obradivu i neobradivu zemlju naselja. Kada se još uzme u obzir šuma, ne ne iznenađuje nedostupnost naselja organima vlasti.¹⁷¹ Kako je vrijeme prolazilo i kako se uprava uz određene već opisane nesuglasice između stupova vlasti ustaljivala, podložničko je stanovništvo napuštalo močvare i vraćalo se u naselja. Na temelju svega navedenoga možemo zaključiti da je podložničko stanovništvo krajem 17. stoljeća doživljavalo močvare kao sigurno područje i „liječ“ za nenamirivanje poreza. Za razliku od njih, službenici Dvorske komore i vojska potpuno su drugačije doživljavali močvare, a to ćemo vidjeti opširno iščitavajući izvještaj komorskog popisa iz 1698. godine.

Službenici, odnosno popisivači, Dvorske komore 1698. godine su, uz popisivanje spomenutih skela, pod jednom od točaka morali zapisivati močvare i ribnjake. Pod istom su točkom zapisivali oranice, vinograde, livade, šume i rijeke, što govori o njihovoj svjesnosti da močvare štete gospodarskoj iskoristivosti navedenih antropiziranih okolišnih faktora, a samim time i gospodarskom razvoju koji je potreban za financijsku stabilnost podložničkog stanovništva koja će im omogućiti podmirenje poreza u novcu i naravi te dužnosti u obliku radne rente. Također, samim time pokušavaju promatrati močvare kao potencijalna

¹⁶⁸ Hrvatska enciklopedija, s.v. „Predij“.

¹⁶⁹ Sršan 2000, 64-65 i 86; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*; Sršan 2001, 257, 348.

¹⁷⁰ Sršan 2000, 89.

¹⁷¹ Isti 2000, 90-91.

gospodarski isplativa područja, pod uvjetom da ih se kultivira u ribnjake. Prema tome, močvare su za Dvorsku komoru područja nastala ili, bolje rečeno, prirodno održavana, poplavljuvanjima obližnje rijeke, u ovom slučaju Drave. Ona su također i područja koja stvaraju opisane gospodarske probleme s dugoročnim potencijalom uz uvjet antropizacije od strane podložničkog stanovništva.¹⁷²

Promatrajući poplave i močvare, odnosno ribnjake, na temelju izvještaja komorskog popisa iz 1698. godine, možemo doći do nekih zanimljivih podataka usporedivih s kasnijim gospodarskim razvojem iskorištavanja potonjih za vrijeme vlastelinstva Valpovo. Kao primjer možemo navesti već spominjano selo Nova Skela. Na njegovom je području Drava godišnjim poplavama sve uništavala, od oranica koje su dijelom zbog toga bile pjeskovite, do livada od kojih je 50 jutara raspoloživo za košnju prije poplave.¹⁷³ Na takvo je uništavanje gospodarskog potencijala sela zasigurno utjecala i činjenica da je bilo nenaseljeno. Komorski su službenici detaljnim navođenjem dravskih poplava jasno dali do znanja što je problem sela, ali ne i njegovo rješenje. Slično su se odnosili i prema području sjeverozapadnijeg naselja Nard. Ondje su isto ustanovili da poplava dravske vode uništava livade tijekom godine, a i da na jednom dijelu, na kojem je prije bilo šest kosa livada, močvara postoji tijekom cijele godine. Ipak, za razliku od samo močvarnih područja u Novoj Skeli, u Nardu postoji i dio vode stajačice koja se percipira kao ribnjak. On je dugačak do 200 hvati i širok do 10 hvati, a to ovisi o godišnjim dravskim poplavama. Nadalje spominju da se tijekom poplava ne može ribariti, ali i da podložničko stanovništvo zna odgovoriti na poplave ribnjaka pravljenjem rupa diljem ribnjaka pomoću kojih opada visina vode.¹⁷⁴ Na temelju i ovoga primjera vidljivo je da službenici samo promatraju i prenose stanje te da Drava uništava, ali i kako stanovništvo odgovara na godišnje poplave. Komorskim službenicima, prema tome, nije cilj savjetima pomoći stanovništvu, nego samo doći do informacija o gospodarskoj isplativosti okolišnih faktora pa čak i, suvremenim rječnikom opisano, o gospodarskoj moći podložnika.

Za razliku od dvaju prethodnih primjera, naselja koja su se nalazila na krajnjem sjeverozapadu promatranog područja bila su zapravo zanemarivo izložena djelovanju Drave na antropizirani dio okoliša u usporedbi s njezinim djelovanjem na prostoru sela Osuvak,

¹⁷² Mažuran 1993, 28; Sršan 2000, 4.

¹⁷³ Sršan 2000, 66.

¹⁷⁴ Isti, 70.

odnosno Aszuág.¹⁷⁵ Selo je to koje se nalazilo istočno od Miholjca na granici s naseljem Sveti Đurađ. Bilo je nekadašnje središte vlastelinstva koje se nalazilo u srednjovjekovnoj Baranjskoj županiji, a do druge je polovice 17. stoljeća bilo i naseljeno. Kako se navodi u izvještaju komorskog popisa iz 1698. godine, ono je tada bilo nenaseljeno i Drava je širila svoje korito na štetu njegova područja. To su komorski službenici jasno primijetili i naglasili da će i ostatak naselja s vremenom nestati. U roku od četiri godine, po svemu sudeći, to se i dogodilo, jer se u sljedećem izvještaju komorskog popisa, iz 1702. godine, više ne spominje područje sela Aszuág, odnosno Osuvak. Ono se također ne navodi ni na zemljovidu iz 1730-ih godina.¹⁷⁶ Na temelju svega navedenoga možemo uočiti da Dvorska komora nije razmišljala o sprječavanju širenja rijeke na štetu naselja. Jedan je od razloga i nenaseljenost istoga, ali i vodena snaga Drave koja je u roku manjem od deset godina izbrisala područje i utjecala na mišljenje službenika Dvorske komore da se ne može spriječiti isto. Na područjima drugih naselja, kao što su sela Midlak i Janjevci, također je vidljiva snaga Drave koja je svojim širenjem tijekom godišnjih poplava stvarala močvarne predjele i do pola područja istog naselja. Budući da ta sela nisu bila naseljena, možemo pretpostaviti da je, uz spominjanu vodenu snagu Drave, na to utjecala i nedovoljna antropizacija okoliša.¹⁷⁷ U ovome dijelu možemo pretpostaviti i da je dosta upitna mogućnost antropizacije okoliša od strane podložničkog stanovništva, odnosno, postavlja se pitanje je li bila moguća u tolikoj mjeri da se spriječi daljnje širenje Drave.

Na kraju bi se još trebali spomenuti i primjeri antropiziranog okoliša koje Drava najviše poplavljuje. Promatrajući područje sela Čakovec, Staklenci i Kupanovci, možemo uvidjeti da se više poplavljuju livade, za razliku od oranica ili šuma koje su također pogođene, ali u manjoj mjeri. Tako su zadnje spomenuti Kupanovci bili naseljeni, a potom napušteni krajem 17. stoljeća. Nakon toga, već 1698. godine, sve su livade bile stalno uništene tijekom poplave.¹⁷⁸ I iz ovoga primjera možemo vidjeti da je prisutnost stanovnika utjecala u određenoj mjeri na širenje Drave. Ipak, važno je naglasiti da je ponovnim naseljavanjem, koje je zabilježeno već 1702. godine došlo do ljudskog utjecaja na okoliš. Selo se nalazilo unutar

¹⁷⁵ Autori Josip Bösendorfer, Stjepan Sršan i Ive Mažuran koriste prevedeni naziv Osuvak, dok Stanko Andrić navodi da je Josip Bösendorfer bez potvrde uveo taj naziv pa koristi naziv Aszuág. Bösendorfer 1910, 100-101; Sršan 2000, 99; Mažuran 2004, 9; Andrić 2010, 20 i 24.

¹⁷⁶ Sršan 2000, 99; Smičiklas 1891, 93-134; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

¹⁷⁷ Sršan 2000, 67 i 94.

¹⁷⁸ Sršan 2000, 94, 97 i 101.

močvara, ali to nije samo negativno utjecalo na stanovnike. Oni su močvare Netezca i Baricz donekle kultivirali i potom u njima ribarili.¹⁷⁹

Već nekoliko puta spominjani izvještaj komorskog popisa iz 1702. godine također među svojim točkama ima zapisivanje močvara, odnosno ribnjaka. Isto kao i prethodna komisija iz 1698. godine, i komisija 1702. godine šalje komorske službenike te oni, surađujući s predstavnicima lokalnog stanovništva, popisuje+u okolišne faktore i njihov potencijal, pri čemu svakako biva zapažena i uloga Drave, kao i voda u blizini njezinog korita. Na području naselja Valpovo zapisane su močvare Midlazka Bara, Narazka Bara i Dolni Obrisch. Dok o njima u prethodnom izvještaju uopće nema govora, u ovome se čak spominje i gospodarska isplativost potonjih jer se u njima ribari.¹⁸⁰ Prvo spomenuta močvara, odnosno ribnjak, navodi se i na području naselja Nard koje se nalazi sjeverozapadno od Valpovo, što možemo uočiti i na zemljovidima iz 1730-ih godina i 1780-ih godina. Uz nju se, na istom prostoru, još navode močvare Mrtviza Bara i Obrizka Bara. U svima se njima ribari, kao i u Dravi.¹⁸¹ Iz toga je vidljivo konstantno ribarenje na području Narda, što je, naravno, bilo zanimljivo Dvorskoj komori zbog nametanja poreza. Za razliku od opisanog područja uz rijeku Dravu gdje se ne spominje poplavljanje, u zapadnijim se dijelovima opisuju godišnje poplave. Kao primjer možemo navesti područje sela Sveti Đurađ, gdje se spominje da se močvara Wolowo proširuje vodama rijeke Drave. Također se spominje i močvara Swati Jursky Ritt gdje su sredinom 1690-ih godina obitavali stanovnici, dok je trenutno močvara napuštena.¹⁸² Tim podatkom možemo potkrijepiti činjenicu da je stanovništvo prije ni desetak godina izbjegavalo izvršavanje dužnosti novim vlastima tako da su boravili u manje pristupačnim područjima. Službenici Dvorske komore toga su itekako bili svjesni, na što su, između ostaloga, i usmjeravali pozornost. Da izlijevanje Drave nije samo negativno utjecalo na područje pojedinog naselja, imamo za primjer područje naselja Miholjac. Ondje se, tijekom dravske poplave, na prostoru pod nazivom Neretscha Ritt stvaralo dovoljno stajaće vode koja je tvorila močvaru u kojoj se moglo ribariti.¹⁸³ Za razliku od komorskih službenika iz 1698., službenici 1702. godine ne naglašavaju poplavljanje i uništavanje oranica od strane Drave u određenim selima, ali zato neizravno prikazuju njezin utjecaj na naseljenost ili pustoš

¹⁷⁹ Smičiklas 1891, 105.

¹⁸⁰ Isti, 94.

¹⁸¹ Isti, 98; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus; Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 24 i 25.

¹⁸² Smičiklas 1891, 101.

¹⁸³ Isti, 102.

pojednog sela. Tako je, recimo, za sela Pištena i Dolinci zapisano da se nalaze između močvara, šuma i Drave te da su nenaseljena.¹⁸⁴

Stanje se u sljedeća dva desetljeća nije previše promijenilo. Drava je i dalje godišnjim poplavlivanjima određenih područja vlastelinstva Valpovo utjecala na gospodarski razvoj. Tome je pokušao stati na kraj vlastelin barun Prandau. On je, za razliku od Dvorske komore i habsburške carske vojne vlasti, jasno vidio problem u velikim močvarnim predjelima uz Dravu, ali i u unutrašnjosti, o čemu će biti više govora u jednom od sljedećih poglavlja. Tijekom postavljanja Stjepana Szarka za prvog upravitelja, jasno mu je dao do znanja prioritete rada na vlastelinstvu za gospodarski razvoj i isplativost okolišnih faktora. Uz već spominjanu gradnju i obnovu skela i mostova te održavanje putova, naglasio mu je potrebu za započinjanjem isušivanja močvara.¹⁸⁵ Cilj je, naravno, bio stvoriti antropizirani prostor obradivih oranica i livada, ali i omogućiti lakši prilaz šumama uz Dravu. Promatrajući zemljovid iz 1730-ih godina, možemo jasno uočiti na koje je predjele uz Dravu barun mislio dok je naglašavao potrebu isušivanja močvara, a u čemu je izgleda i uspio. U prvom redu zato što se stanovnici naselja uz Dravu u puno manjoj mjeri žale na godišnje poplave nego, recimo, stanovnici naselja uz Karašicu i Vučicu. Čak i kada dolazi do problema na području između Drave i Karašice, u šumi iznad Petrijevacu više stvaraju problem vode iz Karašice nego iz Drave. Za to je kriva niža obala i pad rijeke Karašice, ali i neposredno spajanje s Vučicom prije Petrijevacu kod Ladimirevacu i, naravno, spominjana viša desna obala Drave.¹⁸⁶ Ta desna obala Drave nije dolazila do izražaja početkom 18. stoljeća, ali kada se uzme u obzir pomoć isušivanjem te, po svemu sudeći, i pokušaj brige za korito Drave, ona itekako dolazi do izražaja. Kao posljedicu svega imamo vidljivo kultivirana područja uz naselja koja se nalaze neposredno uz Dravu na zemljovidima iz 1730-ih godina. Možda je najbolji primjer područje naselja Gat. Ono je krajem 17. i početkom 18. stoljeća bilo močvarno jer se nalazilo između Drave i Karašice, a samim je time bilo dobar zbjeg za podložnike. Kada takvo stanje usporedimo sa stanjem koje postoji tri desetljeća kasnije, vidimo da se naselje prebacilo s lijeve obale Karašice na desnu. Mogli bismo pomisliti da su na taj način međuriječje Drave i Karašice ostavili na milost i nemilost rijekama, ali nije tako. Oni su ga antropizirali i pretvorili u obradive površine, kako je vidljivo na zemljovidu. Sličan je proces antropizacije vidljiv i na

¹⁸⁴ Isti, 117 i 118.

¹⁸⁵ Čuržik 1994, 26; Kuhač 1876, 10.

¹⁸⁶ Nadilo 2014, 167; Živaković Kerže 2002, 42.

području sjevernom od Valpova.¹⁸⁷ Međutim, to ne iznenađuje previše jer je trgovište Valpovo bilo upravno vlastelinsko središte, ali i prometno sjecište i gospodarsko središte. Uz sve je navedeno uz naselje Petrijevcu bilo i najnaseljenije područje vlastelinstva.¹⁸⁸ Svemu navedenom možemo tražiti razloge u procesima o kojima je već bilo spomena u prethodnom poglavlju. Orijentiranost je uprave vlastelinstva prvenstveno bila u sjevernijim dijelovima vlastelinstva zbog prometne i gospodarske važnosti Drave i kopnenog puta koji spaja Osijek preko Valpova i Miholjca s Viroviticom, ili preko Drave s Pečuhom.

Slika 9. Prikaz naselja Gat i okolice 1730-ih godina¹⁸⁹

Takvim jasnim odnosom prema močvarama nikada nisu pristupili ni Dvorska komora ni vojna vlast tijekom svojevrsnog kondominija prva tri, tri i pol desetljeća habsburške vlasti na području međuriječja Drave, Dunava i Save i, samim time, na prostorima današnjih Valpovštine i Miholjštine. Jedino su pokušavali isušivati, uz pomoć podložničkog stanovništva, močvare kroz koje su prolazili kopneni putovi. Za razliku od spomenutih

¹⁸⁷ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

¹⁸⁸ Mažuran 1993, 362-364 i 386-391.

¹⁸⁹ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

institucija koje su prvenstveno vidjele prostor kao priliku za eksploataciju uz što manje ulaganja, barun i upravitelji vlastelinstva Valpovo, uz iskorištavanje prostora, pokušavali su i uložiti u njega, a u to se svakako uklapa i isušivanje močvara. O tome je još govorio i Igor Karaman u prvoj monografiji o vlastelinstvu Valpovo pa i Ive Mažuran.¹⁹⁰ Opisani je proces isušivanja močvara, kao i sav ostali rad na području vlastelinstva, provođen radnom rentom podložničkog stanovništva. Prema tome, i takav je rad svakako utjecao na povećanje nezadovoljstva, pa i razbojništva tijekom 1730-ih godina, unatoč tome što je zapravo dobrodošao i samim podložničkim obiteljima zbog nastanka oranica, livada i drugih obradivih površina.¹⁹¹ Da su se podložnici konkretno žalili i na isušivanje močvara, odnosno na poplave, imamo primjer iz jedne od mnogobrojnih regulacija međuodnosa vlastelina i kmeta tijekom prve polovice 18. stoljeća. U jednoj privremenoj regulaciji, koja je donesena prije marijaterzijanskog urbara 1756. godine, napominje se da ne treba više kod slučajnih poplava kmet za kmeta snositi troškove, odnosno selo za selo, nego da se za to treba pobrinuti vlastelin, to jest zemljišni gospodar.¹⁹² Podložnici su takve odluke pozdravljali, ali su se i dalje žalili jer se one u suštini uopće nisu poštivale, o čemu je već bilo govora. Što se tiče odnosa podložnika prema močvarnim područjima, još možemo nešto reći koristeći izvještaj putopisca Taubea. On je naveo da se podložnici čak znaju žaliti i protiviti isušivanjima jer su natopljena područja dobra za stočnu ispašu.¹⁹³ To je zapravo samo još jedno od viđenja močvara na području Slavonije i Srijema, ali iz pera čovjeka koji je samo u prolazu. Na sličan su način močvare promatrali pripadnici razbojničkih skupina koje su se povećavale diljem Slavonije, pa tako i na području vlastelinstva Valpovo. One su prvenstveno djelovale u južnijim krajevima vlastelinstva o čemu će biti govora u jednom od sljedećih poglavlja. Ipak je važno naglasiti da su najvjerojatnije razbojnici, koji su ponekad haračili i po sjevernom kopnenom putu Petrijevcima-Miholjac, nalazili utočište u močvarama između Drave i Karašice kojih je bilo malo, kako smo objasnili, ali ih je ipak bilo. Sve u svemu, tok Drave, kako su godine prolazile, pokušavao se sve više regulirati s već spominjanim nasipima, a to je vidljivo na zemljovidima iz 1780-ih godina.¹⁹⁴ Sve je to pripomoglo razvitku još jedne gospodarske djelatnosti na Dravi koja je punila vlastelinsku blagajnu, ali i omogućavala pretvorbu žitarica u brašno. Naravno, riječ je o mlinarstvu.

¹⁹⁰ Karaman 1962, 19-20; Mažuran 2004, 73.

¹⁹¹ Karaman 1997, 58; Mažuran 1993, 67; Perči 2010, 178-181.

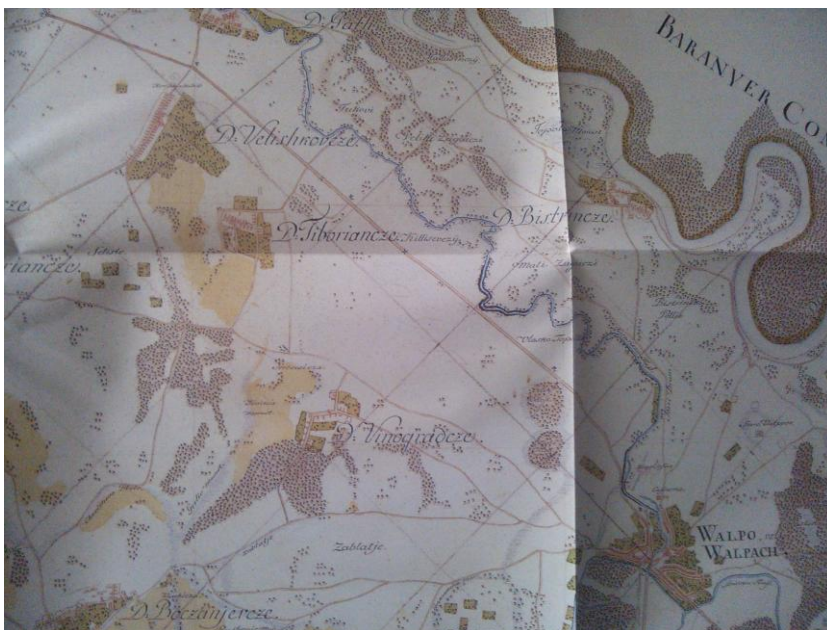
¹⁹² Bösendorfer 1931, 45.

¹⁹³ Taube 2012, 22.

¹⁹⁴ *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 17, 24 i 25.

Slika 10. Prikaz Valpova, okolice, rijeke Drave i sjevernog kopnenog puta koji je spajao Osijek s Viroviticom, odnosno Pečuhom preko miholjačke skele 1730-ih godina¹⁹⁵

Slika 11. Prikaz Valpova, okolice, rijeke Drave i sjevernog kopnenog puta koji je spajao Osijek s Viroviticom, odnosno Pečuhom preko miholjačke skele 1780-ih godina¹⁹⁶

¹⁹⁵ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

6.3. Zaključna promišljanja

Na osnovi svega navedenoga možemo zaključiti da je Drava prometna i gospodarska žila kucavica promatranog područja. Ona je bila dio važnoga regionalnog puta koji možemo kontinuirano pratiti tijekom cijelog razdoblja ranoga novoga vijeka. Toga su bili svjesni svi oblici vlasti tijekom habsburške vladavine, od Dvorske komore do vojne vlasti i vlastelinske uprave. Bečki je dvor u skladu s merkantilističkom, odnosno katedralističkom, gospodarskom politikom pokušavao povezati krajeve Habsburške Monarhije i pomoću Drave, a što je vidljivo i iz svakodnevnih korištenja Drave kao plovne rijeke i od strane podložničkog stanovništva, ali i od predstavnika vlasti. Pomoću splavi i brodova prevozili su se poljoprivredni proizvodi, drvo za gradnju, ali i ostale potrepštine koje su bile potrebne za razvoj vlastelinstva Valpovo, ali i drugih dijelova Slavonije uz Dravu, kao što je područje Osijeka. Tijekom opisanih su radnji muški članovi podložničkih obitelji izbivali od svojih kuća i gospodarstava, što je svakako negativno utjecalo na gospodarski razvoj istih. Sve je navedeno također utjecalo na povećavanje negodovanja pa i širenje razbojništva diljem vlastelinstva Valpovo.

Rijeka Drava nije samo koristila ljudima nego im je stvarala i mnogobrojne gospodarske probleme tijekom godišnjih poplavlivanja stvarajući močvarna područja. Ta su močvarna područja, ovisno od razdoblja do razdoblja, različito doživljavana od strane određenih aktera. Dok su tijekom ratnih sukoba podložnici doživljavali močvare kao sigurna područja od nametanja podavanja službenika Dvorske komore i vojne vlasti, tijekom mirnodopskog razdoblja, podložnici su izbjegavali močvare zbog sve raširenijeg razbojništva na potonjim prostorima. Barun Prandau je, za razliku od drugih oblika vlasti, konkretnije pristupio isušivanju močvara ili kultiviranju istih i njihovu pretvaranju u ribnjake iz kojih je potom izvlačio prihode koje možemo vidjeti i u godišnjim izvještajima vlastelinskog upravitelja. Također je ulagao i u objekte vezane uz Dravu kao prometnicu. U prvom redu u gradnju skela koje nisu bile samo prijevozno sredstvo nego i mjesto društvenog okupljanja stanovništva zbog činjenice da su se ondje nalazili i dućani te krčme koje je barun znao iskoristiti sklapajući različite ugovore s trgovcima i obrtnicima.

¹⁹⁶ Na prikazu se Valpova i okolice iz 1780-ih godina vidi nasip koji se nalazio između Valpova i Drave za razliku od prikaza Valpova i okolice iz 1730-ih godina gdje se ne vidi nasip.; *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 24.

7. Dravski pritoci – Karašica, Vučica...

7.1. Dravski pritoci kao prometnice

Za razliku od Drave, njezini pritoci Karašica i Vučica, a naročito ostali potoci, nisu bili tako plovni. Ipak, bili su plovni za manje čamce ribiča i za manje splavi, što je bila zapravo uobičajena pojava diljem Habsburške Monarhije na pritocima Drave, ali i na pritocima drugih gospodarski važnih i velikih rijeka. Glavni razlog možemo naći u opisu dubine i širine rijeka u drugoj polovici 18. stoljeća, uz uvjet da pretpostavimo da se dubina i širina nisu jako promjenile. Kada se pogledaju širina i dubina Drave nekih pet ili šest desetljeća nakon cjelovite obnove i gradnje vlastelinstva, ne iznenađuju podatci izneseni o plovidbi rijekom Dravom. Recimo, širina Drave bila je kod Šokac Miholjca od 300 do 400 koraka, kod Svetog Đurađa od 200 do 250 koraka, a kod Petrijevacca od 200 do 250 koraka. Dubina je, u isto vrijeme, iznosila kod Šokac Miholjca od 3 do 5 hvata, kod Svetog Đurđa oko 2 hvata, a kod Petrijevacca od 2 do 3 hvata.¹⁹⁷ Dubina i širina Karašice i Vučice bile su neusporedivo manje. Kao primjer možemo navesti širinu Karašice kod naselja Radikovci gdje je iznosila od 20 do 25 koraka i dubinu koja je bila oko 3 stope. Da Karašica nije bila plovna, dovoljno govore i podatci o širini i dubini i u donjem toku rijeke. Kod naselja Gat širina je iznosila najviše do 25 koraka, a dubina do 3 stope. Što se tiče plovnosti rijeke Vučice, dovoljno govore podatci zabilježeni nekoliko milja prije utoka u rijeku Karašicu. Širina je Vučice kod naselja Bocanjevci iznosila od 20 do 25 koraka, a dubina do 3 stope.¹⁹⁸ Zbog navedene male širine i dubine Karašice i Vučice, a za razliku od Drave, postojali su mnogobrojni plićaci, odnosno gazovi, diljem toka rijeka središnjeg prostora vlastelinstva Valpovo. Ipak, ovisno o godišnjem dobu, poplavama, padalinama i otapanjima snijega, nekada su bili u funkciji, a nekada ne čak po nekoliko dana.¹⁹⁹ Također, sve je navedeno utjecalo na to može li se preko gaza prijeći na konju, pješice ili čak s lakim ili teškim kolima. Sve u svemu, na temelju gazova može se također uočiti koliko je čovjekova svakodnevnica ovisila o rijekama.

Konkretno podatke, koje smo već djelomično naveli u svrhu objašnjavanja plovidbe po Dravi, možemo upotrijebiti i za objašnjavanje plovidbe na Karašici i Vučici. U prvom redu podatke koje su zapisali komorski popisivači 1702. godine. Stanovnici su već spominjanih naselja Veselovci, Rakitovica, Poreč i Kunišinci drvo za gradnju iz okolnih šuma do Drave

¹⁹⁷ *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, 196, 202; Petrić 2011, 62-63.

¹⁹⁸ *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, 162, 193, 195.

¹⁹⁹ *Isti*, 162, 187, 189, 195-196, 200.

dijelom prevozili preko Karašice pomoću splavi koje su vukli konji ili volovi.²⁰⁰ Za naselje Kapelna, koje se nalazi najzapadnije od svih spomenutih, izričito se spominje da se drvo za gradnju prevozi preko Karašice. Budući da se navodi samo Karašica, a ne i Drava, možemo pretpostaviti da se od Kapelne sve do Petrijevacu prevozilo drvo. Nakon toga možemo samo pretpostaviti je li se do Osijeka prevozilo Dravom ili kopnom.²⁰¹

Također se i tijekom vlastelinske vlasti nakon 1721. godine prevozilo drvo, ali i druge potrepštine dravskim pritocima. Da nije sve išlo inicijativom Dvorske komore, vojnih vlasti ili baruna i vlastelinske uprave, imamo za primjer stanovništvo naselja Brođanci. Oni su samoinicijativno prevozili građevno drvo iz okolnih šuma u svoje naselje u kojemu su htjeli sagraditi župni ured u kojemu bi živio budući župnik. To su drvo najvjerojatnije prevozili preko močvarnih predjela pomoću splavi.²⁰² Navedena je samoinicijativa podložničkog stanovništva bila iznimka na području vlastelinstva jer je prvenstveno vlastelin sa svojim službenicima bio zadužen, ali je i organizirao provođenje gradnje i obnove crkava i župnih ureda za koje je također koristio građevno drvo iz obližnjih šuma. Proučavajući podatke od 1722. godine do 1725. godine, vidljivo je da je barun, uz spomenuto dovoženje građevnog drva za obnovu utvrde i gospodarskih zgrada, dobavljaio potonje i za obnovu crkava u Valpovu.²⁰³ Budući da su se šume s drvom za gradnju nalazile južno i istočno od Valpova podložničko je stanovništvo koristilo i korito Karašice i Vučice za prijevoz potonjeg.²⁰⁴

Zbog opisane dubine i širine, dravski pritoci nisu bili toliko stabilni za plovidbu kao Drava pa je vlastima, odnosno zemljišnim gospodarima, i podložničkom stanovništvu bilo jednostavnije graditi mostove koji su, samim time, bili dio infrastrukture riječnih, ali i kopnenih putova. Oni su svojom veličinom omogućavali lakši prelazak preko Karašice i Vučice, ali ne i prethodno opisanu plovidbu. Mostovi se u izvorima još od vremena osmanske vlasti najčešće spominju u važnijim naseljima za područja Valpovštine i Miholjštine uz poneke iznimke. Kao primjer možemo navesti podatak iz popisa sandžaka Požega iz 1579. godine koji navodi nekoliko mostova. U prvom se redu ističe most na rijeci Karašici kod utvrde Valpovo. Za njega su se, slično kao i za miholjačku skelu, brinuli stanovnici okolnih

²⁰⁰ Smičiklas 1891, 103-104, 112.

²⁰¹ Isti, 107.

²⁰² *Kanosnke vizitacije*, 35.

²⁰³ Ljerka, Perči. „Valpovačka župna crkva i dvorska kapelica između 1722. i 1736.“ *Scrinia Slavonica* 9 (2009), 106 i 114.

²⁰⁴ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

naselja kao što su Ivanovci i Novakovci.²⁰⁵ O tome mostu progovaraju i isusovac Bartol Kašić u trećem desetljeću 17. stoljeća te Evlijā Čelebija u sedmom desetljeću istog stoljeća. Oba su putnika jasno navela da se most dobro čuvao od strane osmanske vlasti što dovoljno govori o važnosti koju su mu pridavali.²⁰⁶ Od kraja 17. stoljeća imamo, uz pisane, i slikovne izvore o valpovačkom mostu preko Karašice. Na nacrtu se jasno vide utvrda pored koje prolazi Karašica u smjeru sjeverozapad-jugoistok i most koji ju premošćuje. Dolaskom habsburške vlasti i u već nekoliko puta spominjanim izvještajima popisa iz 1698. i 1702. godine, navodi se most na rijeci Karašici kod Valpova. Kao i kod prethodno opisane prometne infrastrukture, sve radnje vezane uz mostove održavale su se u sklopu dužnosti podložničkog stanovništva, a o čemu se govorilo i u točkama slavonskih urbara iz 1737. i 1756. godine. Ono je i početkom 18. stoljeća, kao i u kasnijim desetljećima 18. stoljeća, negodovalo zbog dodatnih dužnosti koje su morali obavljati kao radnu rentu, ali im rezultat u ovome slučaju nije bio beskoristan. Muški članovi podložničkih obitelji, kao i drugi članovi, također su koristili mostove diljem promatranog područja.²⁰⁷

Dva desetljeća kasnije, već od početka 1720-ih godina, barun Petar II. Antun Hilleprand von Prandau bio je svjestan da je za obnovu gospodarskih zgrada, stambenih objekata i kulturnih sadržaja, prvenstveno sakralnih objekata, potrebno osigurati prijelaze preko rijeka. Iz toga je razloga već 1723. godine unajmio graditeljskog stručnjaka za podizanje mostova. U to je vrijeme obnovljen i most preko Karašice u Valpovu koji se nalazi i na barunovom portretu.²⁰⁸ Kada se uzme u obzir podatak da se na barunovom portretu nalaze, uz baruna, još samo utvrda i navedeni most, on dovoljno sam za sebe govori o važnosti koju je barun pridavao gradnji i obnovi drvenog mosta. Odnos prema mostu na Karašici u Valpovu možemo povezati s odnosom prema skeli preko Drave u Miholjcu. Valpovački je most također bio dio puta koji je povezivao Srijem, istočni dio Slavonije, s južnom Ugarskom, odnosno važne gospodarsko-prometne točke poput gradova Osijeka i Pečuha. Također, most je bio i važno sredstvo kojim se dolazilo do prihoda preko takozvane mostarine.²⁰⁹ Kao što smo mogli uočiti, toga je bila svjesna i komorska vlast pa i vlastelinska uprava na čelu s

²⁰⁵ Sršan 2001, 264.

²⁰⁶ Sršan 1999, 96; Maroslavac 2007, 27; Čelebi 1973, 491.

²⁰⁷ Mladen i Bojana Obad-Šćitaroci, *Dvorci i perivoji u Slavoniji: od Zagreba do Iloka* (Zagreb: Šćitaroci, 1998), 308; Sršan 2000, 61, Smičiklas 1891, 94.

²⁰⁸ Perči 2008, 82-83; Perči 2010, 188-189; Kuhač 1876, 10; Bösendorfer 1931, 244; Vrbanus 2010, 62; Sršan 1996, 17; Bösendorfer 1950, 86.

²⁰⁹ Karaman 1962, VII., 19, 25.

upraviteljima Szarkom, Anneisom i Freudhoferom koji je stupio na čelo uprave od 1730-ih godina. Naravno, sve su radnje vezane uz putove vođene uz znanje i pristanak baruna Prandaua. Kada se opet promotre zemljovidi iz 1730-ih godina, naročito je jasno vidljiva orijentiranost i važnost puta u sjevernom dijelu vlastelinstva, odnosno uz Dravu.²¹⁰ U isto je vrijeme sve južnije od linije Petrijevci-Valpovo-Miholjac bilo zapušteno i nije bilo usporedivo ni po jednom kriteriju vezanom uz kulturu, gospodarstvo i promet, kako se može uvidjeti. Još se bolji dojam suprotnosti između centralnih naselja i područja oko njih i ostalih diljem vlastelinstva može dobiti proučavanjem kopnenih putova, a o čemu će biti više riječi u drugim poglavljima. Ipak, unatoč tome što su ostatkom vlastelinstva dominirali gazovi, preko Karašice, Vučice i Vuke postojao je i gdjekoji most. Kao primjer možemo navesti mostić kod Habjanovaca koji se nalazio preko jednog od mnogobrojnih šumskih potoka.²¹¹

Slika 12. Karašica u središtu Valpova (fotografirao Mihael Sučić, 30. svibnja 2016.)

Da nisu samo trenutačne vlasti i podložničko stanovništvo pridavali važnost opisanim prijelazima preko Karašice, pa i Drave kod Miholjca, nego i razbojnici, imamo zapisanih

²¹⁰ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

²¹¹ *Kanonske vizitacije*, 42-43.

primjera iz 1730-ih godina. U to je vrijeme, kako je već spominjano u prošlim poglavljima, došlo do povećanja negodovanja protiv nameta i poslova koje je podložničko stanovništvo moralo izvršavati na mnogim vlastelinstvima diljem Slavonije, a tako i na valpovačkom. Iz toga su razloga pojedinci pristupali oduvijek prisutnim razbojničkim skupinama. Koliko se razbojništvo proširilo, dovoljno govori podatak da su djelovali i kod najzaštićenijih područja vlastelinstva Valpovo, odnosno kod spomenutih skele i mosta. O tome je detaljno pisao jedan od službenika vlastelinstva, Repeša, od 1732. godine do 1735. godine.²¹² Ipak, to su bile iznimke, a ne pravilo jer su razbojnici u tim vremenima više djelovali na manje zaštićenim i zapuštenijim kopnenim putovima u šumama i močvarama.

Slika 13. Barun Petar II. Antun Hillebrand-Prandau, oko 1750. ulje na platnu, 238x149 cm²¹³

²¹² Perči 2010, 180.

²¹³ Portret baruna Prandaua na kojemu se ispod barunove desne ruke vidi dvorac u Valpovu i most preko Karašice u Valpovu. Time se po svemu sudeći prikazala važnost koju je barun pridavao dvorcu i mostu u Valpovu. Original se danas nalazi u Muzeju likovnih umjetnosti u Osijeku.

7.2. Poplave i močvare

Za razliku od područja uz Dravu, zbog opisanih reljefnih uvjeta i djelovanja ljudi, područje je oko rijeka Karašice, Vučice i Vuke bilo prekriveno s više močvara unutar šuma kroz koje su prolazile. Možda je ponovno najbolje i ovo poglavlje započeti doživljajem putopisca Taubea. On je prošao i vlastelinstvom Valpovo za koje je napomenuo da je jedno od najvećih u Kraljevini Slavoniji. Kao jednu je od glavnih značajki naglasio da ima mnogo močvara i voda stajaćica pa je, samim time, veliki dio zemlje nekoristan za poljoprivredu. Na kraju je još procijenio da je čak 1/4 teritorija pod spomenutim močvarama.²¹⁴ Uzevši u obzir da je napisao za područje cijele Kraljevine Slavonije da je samo 1/8 teritorija pod močvarama, možemo uvidjeti utjecaj spomenutih triju rijeka. Već je spomenuto u poglavlju o rijeci Dravi i močvarama kako rijeke Vučica i Karašica dobivaju vodu sa slavonskih planina Papuka i Krndije. Ovdje se treba samo naglasiti da ipak većina te vode, dobivene od topljenja snijega u proljetnim mjesecima, završava u šumama vlastelinstva Valpovo, a tek onda manji dio u Dravi. Glavni su razlozi bili neregulirani tokovi do druge polovice 19. stoljeća, ali i spomenuti mali padovi rijeka. Oni su iznosili za Karašicu 0,1 ‰, a za Vučicu 0,2 ‰.²¹⁵

Proučavajući povijesne izvore saznajemo da su godišnji poplave, ili bolje rečeno poplave koje nastaju svaki puta kada padne malo više kiše, uzrokovale su nastanak močvara koje su znale biti neprestano raširene diljem područja vlastelinstva još od kraja 17. stoljeća. Ako te podatke još usporedimo sa zemljovidima, možemo dobiti jasnu sliku situacije tijekom prve polovice 18. stoljeća, zatim tijekom kondominija i tijekom vlasti Dvorske komore, pa i tijekom gospodarenja baruna Prandaua vlastelinstvom Valpovo. Već smo objasnili u prošlim poglavljima okvir izvještaja popisa Dvorske komore iz 1698. i 1702. godine pa ćemo ovom prilikom odmah početi samo navoditi primjere.

Dok su službenici prolazili Karašičko-vučičkim međuriječjem na području naselja Beničanci u kojemu su tada zatekli nekoliko obitelji rimokatolika, primijetili su rijeku Vučicu. Kada se promotri zemljovid, vidljivo je da su se nalazili na lijevoj obali rijeke Vučice. Na njezinom su području zabilježili da ima tijekom cijele godine sto pedeset jutara vlažne zemlje, a i sto pedeset oranica koje se godišnjim poplavama Vučice uništavaju. Također, kao i uz Dravu, oko sedamdeset pet jutara livada voda iz Vučice uništava tijekom godišnjih izljeva.²¹⁶

²¹⁴ Taube 2012, 165.

²¹⁵ Nadilo 2014, 167.

²¹⁶ Sršan 2000, 81.

Tijekom popisivanja posjetili su i naselja Radikovce, Kapelnu, s predijima Vrpolje i Sredanci, te Kučance s predijem Hator. Za posljednje je navedeno selo zapisano da ima čak dvjesto jutara pod vodom, a samo sto jutara plodnih oranica. Promatrajući zemljovid, to ne čudi jer su se Kučanci nalazili u šumi između Karašice, koja je imala tok sjeverno od sela, i Vučice čiji je tok išao južno od sela. Druga su se dva naselja nalazila na desnoj obali Karašice, što je također utjecalo na stvaranje vlažnih i močvarnih predjela unutar njihovog seoskog područja.²¹⁷ Prema tome, iako su sva tri sela bila naseljena, stanovnici nisu zbog blizine rijeka, okruženosti šumama, ali i udaljenosti od glavnih putova promatranog područja mogli utjecati na godišnje poplave pa i stvaranje stalnih močvara na svojim područjima. Komorski službenici, kao i kod Drave, nisu nudili rješenja, nego su samo popisivali trenutno stanje s ciljem uvida u potencijale na temelju kojih mogu tražiti porezna davanja. Važno je još napomenuti da stanovnici sva tri sela nisu imali samo negativna nego i pozitivna iskustva s opisanim močvarnim predjelima. Kao što je već spominjano, krajem 17. stoljeća ostajali su u močvarama koje su se nalazile blizu naselja udaljenijih od glavnih putova i središta jer su htjeli izbjegavati plaćanje svakojakih nameta od strane Dvorske komore i vojne vlasti što im je s godinama sve manje uspijevalo. Neka su naselja opet bila previše pod utjecajem obližnjih rijeka i poplava pa im nisu odgovarala. Kao primjer možemo navesti sela Trnovce i Podgovce, koja su se nalazila uz rijeku Karašicu. U drugom spomenutom naselju rijeka je svojim poplavama uništavala sve oranice.²¹⁸ Na temelju svega navedenoga možemo uočiti da, za razliku od rijeke Drave za koju se navodi da u prvom redu poplavljuje livade i manjim dijelom oranice, rijeke Karašice i Vučica poplavljuju u jednakoj mjeri livade i oranice, s tim da se više naglašava poplavljivanje oranica. Za to može biti više objašnjenja. Jedno je da su livade na području naselja uz Dravu bile bliže smještene od oranica, a drugo da su komorski službenici zapisivali one antropizirane okolišne faktore od kojih su očekivali više dobiti u određenim dijelovima popisivanih kotara. Iz toga su razloga zapisivali one okolišne faktore čije im je uništavanje poplavama više zasmetalo.

Tijekom već nekoliko puta spominjanog komorskog popisivanja 1702. godine, većina sela bila je ponovno naseljena te se stabilizirala situacija sigurnosti, pa i skupljanja poreza na područjima današnjih Valpovštine i Miholjštine. Ne smiju se ipak smetnuti s uma često spominjane trzavice zbog jurisdikcije između Dvorske komore i vojne vlasti, zbog nametanja dužnosti podložničkom stanovništvu, iako je službeno cijeli prostor pripadao Dvorskoj

²¹⁷ Isti, 86 i 90-91.

²¹⁸ Isti, 86 i 98.

komori. U takvim su okolnostima komorski službenici, u suradnji sa seoskim starješinama, zapisivali stanje u mnogobrojnim naseljenim selima, ali i u onim i dalje napuštenim. Kod nekih su naselja primijetili močvare koje se mogu iskoristiti za razvoj gospodarstva, pa se samim time mogu nametnuti i porezi, u prvom redu na uhvaćenu ribu. Iz toga su razloga u zapadnim dijelovima promatranog područja naveli na prostoru naselja Lacići močvare nastale od vode iz Vučice koje se ne iskorištavaju za ribolov, a izgleda da bi mogle kada taj podatak naglašavaju. Za razliku od navedenog primjera, za nešto istočnije smješteno naselje Marjančaci samo su naglasili da se nalazi u području okruženom močvarama koje se pune vodom iz Vučice.²¹⁹ Za neka je naselja ipak bilo previše utjecaja Vučice, koja je postupno prelijevanjem gutala obradive površine i pretvarala ih u dugotrajne močvare. Iz toga su razloga naselja poput Jesenkovaca, Dragšinaca i Vučkovca bila i 1702. godine nenaseljena. Koliko je to područje bilo smatrano neiskoristivim zbog močvara i šuma, vidljivo je i na zemljovidima iz 1730-ih godina, pa i iz popisa provedenog sredinom istog stoljeća kada se ta naselja uopće više ne spominju. Ipak se sačuvala misao na njihovo nekadašnje postojanje nazivima dijelova šuma na spomenutim zemljovidima.²²⁰ Za razliku od navedenih, neka su sela, poput Buzinaca uz Karašicu, bila napuštena čak sedamnaest godina, da bi početkom 18. stoljeća bila naseljena, iako su također bila okružena močvarama. Druga naselja, poput Brođanaca i Ladimirevaca, gdje se ulijeva Vučica u Karašicu bila su također okružena močvarama, ali i cijelo vrijeme naseljena.²²¹ S vremenom su, unatoč okruženju močvarama, postala jedna od važnijih naselja na prostoru vlastelinstva Valpovo. Na primjer, Brođanci su sredinom 18. stoljeća postali središte župe, o čemu će biti više riječi u sljedećim poglavljima. Promatrajući naselje Ladimirevci, razlog stalne naseljenosti i postupnog povećavanja gospodarske važnosti možemo pronaći u relativnoj blizini Valpova i činjenici da se nalazilo između naselja Petrijevci i Valpovo i uz važan kopneni put koji je povezivao Osijek s Pečuhom. Na temelju zemljovida možemo uočiti da su stanovnici Ladimirevaca antropizirali zapadni dio područja naselja na koji se moglo lakše utjecati, dok su istočniji i sjeverniji dio od kuća u potpunosti prepustili drugim okolišnim faktorima, u prvom redu Karašici i Vučici.²²²

²¹⁹ Smičiklas 1891, 95 i 110.

²²⁰ Isti, 116, 119 i 131; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*; Mažuran 1993, 362-417.

²²¹ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*; Smičiklas 1891, 122 i 125.

²²² HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*; Mažuran 1993, 402-404; *Kanonske vizitacije*, 41-43.

Glavni se razlog nalazi u činjenici da se istočno od kuća nalazi ušće Vučice u Karašicu, zbog čega velika količina vode na malom području konstantno plavi prostor uz obalu i samim time čini močvare.

Svakako je zanimljiv primjer međuodnosa rijeka i močvarnih područja nastalih od potonjih te ljudi na primjeru naselja Petrijevcu od kraja 17. stoljeća pa do sredine 18. stoljeća. Na popisu iz 1702. godine spominju se dva naselja pod imenima Karaševo i Petrijevcu. Oba su se naselja nalazila između Drave na sjeveru i Karašice na jugu. Naravno, važno je napomenuti da su se nalazila istočnije od naselja Ladimirevci, što znači da je Karašica ondje bila pojačana vodom iz Vučice.²²³ U relativno malom području međuriječja, voda je često plavila cijelo područje, naročito Karašica, a zbog razloga koje smo već naveli. U takvim su okolnostima stanovnici i jednog i drugog naselja, uz potporu komorskih vlasti, preselili na desnu obalu Karašice gdje su bili više zaštićeni od poplava. Pri tome su se preseljenju spojili u jedno naselje. Tijekom preseljenja odlazili su i u druga naselja, što možemo uočiti jer pored imena nekih domaćina u drugim naseljima piše Petrovicz. Kao primjere možemo navesti dva domaćina u selu Podgajci s imenima Peter i Juro, u selu Kopanovci s imenom Pavel i u selu Marijanci s imenom Ivak. Važno je napomenuti da su se sva naselja nalazila u sjevernijim dijelovima promatranog područja. Promatrajući zemljovide iz 1730-ih godina, možemo uočiti da su se koncentrirali na južnije dijelove područja naselja koje su antropizirali, dok su područje koje su napustili u potpunosti prepustili djelovanju drugih okolišnih faktora. U kolikoj su mjeri vlastelinska uprava i podložničko stanovništvo odlučili prepustiti cijelo područje između Drave i Karašice kod Petrijevaca poplavama ovih dviju rijeka, dovoljno govori i podatak vidljiv iz zemljovida iz 1780-ih godina. Na tome je zemljovidu vidljiv nasip kod Petrijevaca koji zapravo nije usmjeren na Dravu, nego na Karašicu, odnosno nasip se nalazi između Petrijevaca i Karašice. Iz toga se razloga na tome cijelom području između Drave i Karašice mogu uočiti kanali i šuma pod nazivom Lipovac.²²⁴ Na ovome primjeru možemo uočiti još jedno prilagođavanje stanovništva na djelovanje rijeka koje su stvarale močvare koje nisu presušivale. Da stanovništvo osamnaestoljetnih Petrijevaca nije samo ustupalo zemlju rijekama nego ju je i iskorištavalo, vidimo iz godišnjih upraviteljevih izvještaja iz 1740-ih godina. U njima se u razdoblju između 1741. godine i 1748. godine jasno vidi da se najveći prihod od ribolova za vlastelinstvo dobivao na području naselja

²²³ Smičiklas 1891, 120-121.

²²⁴ Marković 2002, 183; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*; Mažuran 1993, 386-391; Smičiklas 1891, 100, 105, 111-112; *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 25 i 32.

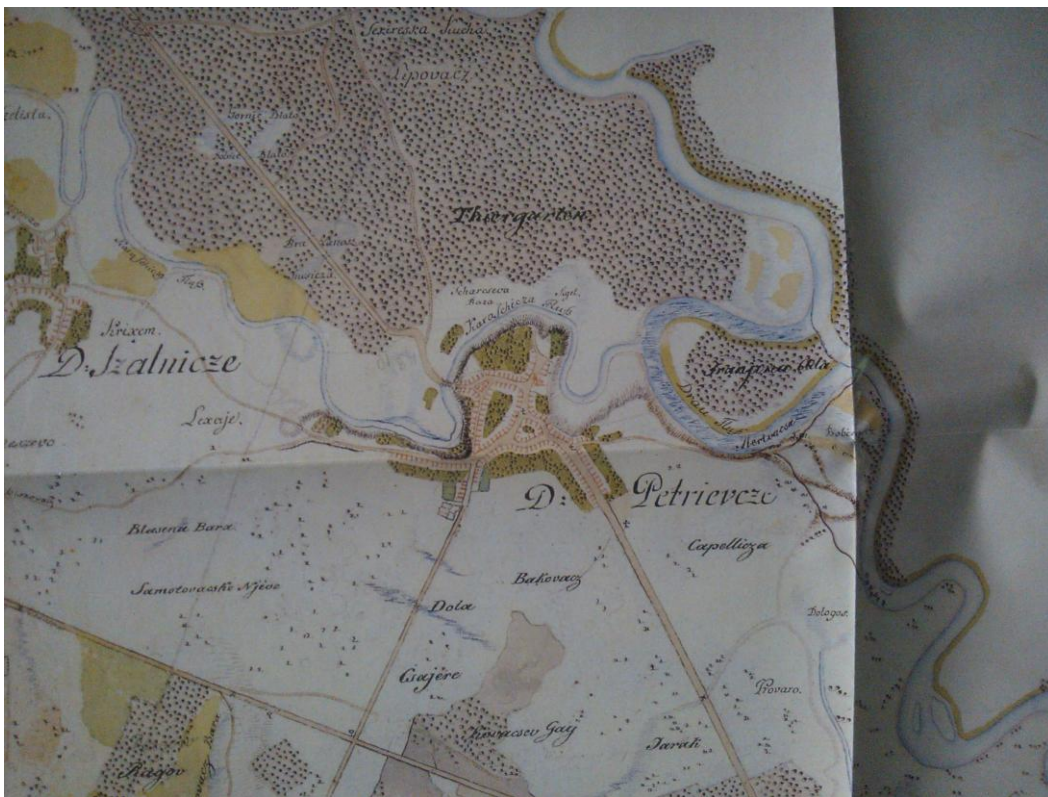
Petrijevci.²²⁵ Zapisano je za razdoblje od 1743. godine do 1748. godine da je, po svemu sudeći, prihod dobivan od ribolova na Karašici i močvarama, ali za nas su još važniji podatci za 1741. i 1742. godinu. U njima se izričito navodi da se prihod dobiva samo iz močvara kod Petrijevaca. Kolika je bila njihova važnost za gospodarski razvoj vlastelinstva, dovoljno govori i činjenica da je uprava vlastelinstva postavila i dva podložnika da brinu za te močvare. Oni su se zvali Jacob F. i D. L. Postoji mogućnost da su ponekad bili i ribari.²²⁶ Na temelju je svega navedenoga vidljiva važnost koju su sve vrste vlasti od kraja 17. pa do sredine 18. stoljeća pridavale najzapadnijem dijelu promatranog područja, točnije području naselja Petrijevci. Za razliku od većine drugih naselja, ne računajući središta Valpovo i Miholjac, upravi je bio izuzetno bitan gospodarski razvoj Petrijevaca. Prvenstveno zbog blizine Osijeka, pa i zbog važnog kopnenog puta koji je prolazio kroz Petrijevice. Oni su postali i jedno od najnapučenijih naselja vlastelinstva Valpovo. U takvim okolnostima trebamo tražiti i razloge iskorištavanja močvara na području Petrijevaca, neovisno o tome jesu li bile smještene južno ili sjeverno od Karašice. Ako se sudbina Petrijevaca uspoređi s naseljima poput Jesenkovaca i Dragšića, vidljivo je različito pristupanje uprava pojedinim dijelovima kotara početkom 18. stoljeća, odnosno vlastelinstva od 1721. godine. U prvom je redu ovisilo o gospodarskoj iskoristivosti potencijala okolišnih faktora koji su se nalazili na području pojedinog naselja, a potom i o prometnom položaju određenog naselja.

²²⁵ HR-DAOS, fond 476, kut 12., br. 273-279.

²²⁶ HR-DAOS, fond 476, kut 12., 272.

Slika 14. Prikaz naselja Petrijevcu i okolice 1730-ih godina²²⁷

Slika 15. Prikaz naselja Petrijevcu i okolice 1780-ih godina²²⁸

²²⁷ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

U nekim slučajevima tijekom poplava i nakon njih podložničko stanovništvo, uprava vlastelinstva, a i franjevci koji su obnašali dužnosti župnika i kapelana u župama na području vlastelinstva, nisu mogli odgovoriti na problem uništavanja usjeva uslijed poplava ni na jedan drugi način nego kupnjom poljoprivrednih proizvoda iz drugih krajeva vlastelinstva ili drugih krajeva Slavonije. Ako bi se dogodilo da župniku uništi poplava žitarice na oranicama koje pripadaju župi, morao je vlastitim sredstvima kupiti iste.²²⁹ Kao primjer možemo navesti i livade koje su bile u vlasništvu župe Petrijevcu. Za njih je u izvještaju kanonske vizitacije iz 1738. godine zapisano da su bile podvrgnute poplavama. Prema tome, ako bi došlo do potpunog uništenja sijena s tih livada, župnik je trebao organizirati kupnju sijena, bilo od suseljana ili nekoga drugoga. U istom je izvještaju kanonske vizitacije zapisano da su župljani filijale Zelčin imali također problema s poplavama. To ne treba čuditi jer se filijala nalazila blizu Vučice, točnije blizu desne obale i bila je okružena šumom. Svaki je bračni par trebao dovesti jedno ili dva kola sijena, ovisno o plodnosti, tijekom godine župniku u župni ured koji se nalazio u Valpovu. Budući da je poplava 1738. godine sve uništila, nisu ništa dovezli.²³⁰ U takvim su se okolnostima podložničko stanovništvo i župnik jednostavno pomirili sa sudbinom koja je bila uzrokovana snagom vode pa župnik nije ništa zahtijevao umjesto propalog sijena. Po svemu sudeći, mogli su se samo nadati boljim uvjetima sljedeće godine. Na temelju se svega navedenoga nameće pitanje relevantnosti izvještaja kanonske vizitacije. Uzimajući u obzir činjenicu da je u cijelom izvještaju na nekoliko mjesta vizitator iznosio pohvale, ali i kritike franjevačkih župnika, ali i vlastelinske uprave, baruna i podložničkih župljana, možemo zaključiti da bi naveo da je župnik tražio novac ili neke druge poljoprivredne proizvode u zamjenu za sijeno. Isto bi tako, da ga je smatrao lošim, prikazano ponašanje župljana, odnosno ne dovođenje nečega drugoga umjesto sijena te bi sigurno kritizirao stanovnike filijale Zelčin.

Za razliku od navedenih primjera poplava i stvorenih močvara koje su samo uzrokovale gospodarske i financijske probleme kod stanovnika vlastelinstva, neki su itekako znali iskoristiti pogodnosti koje su iste te poplave i močvare nudile. Svakako se treba naglasiti da se to iskorištavanje močvarnih predjela nije odvijalo uz pristanak vlastelinske uprave.

²²⁸ Na prikazu naselja Petrijevcu i okolice iz 1780-ih godina vidljiv je nasip koji se nalazio između Petrijevaca i rijeke Karašice za razliku od ostalog dijela vlastelinstva Valpovo gdje se nasip nalazio između pojedinih naselja i rijeke Drave. Također se i na području Petrijevaca vidi promjena u odnosu stanovništva prema rijekama jer se nasip ne vidi na zemljovidima iz 1730-ih godina.; *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcije 25 i 32.

²²⁹ Sršan 1995, 17.

²³⁰ *Kanonske vizitacije*, 12-13 i 32-33; ; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

Naravno, radi se o već spominjanim razbojničkim skupinama i njihovom djelovanju diljem vlastelinstva Valpovo, a naročito u južnijem dijelu gdje su postojale veće površine šuma i močvara. Već je spominjano da se razbojništvo tijekom 1730-ih godina proširilo diljem Slavonije, pa tako i na vlastelinstvu Valpovo. Ono je bilo usko vezano uz slabije prohodne i manje gospodarski i prometno eksponirane kopnene putove koji su najčešće prolazili uz rijeke koje često poplavljuju i stvaraju močvare. Također su ti kopneni putovi, o kojima će biti više riječi u jednom od sljedećih poglavlja, najčešće bili od lokalnog, vlastelinskog, značaja. Toga su svakako bili svjesni razbojnici koji su stvarali mnogobrojne gospodarske i sigurnosne probleme upravi vlastelinstva i vjernom podložničkom stanovništvu. Možemo koristiti termin vjerni jer su ovi drugi, to jest razbojnici, u velikoj mjeri bili nekadašnji podložnici, a u nekim slučajevima i vlastelinski panduri.

Iako je barun većinu vremena tijekom godine boravio u Beču, bio je upoznat s djelovanjem sve brojnijih razbojnika. Tako je, recimo, u lipnju i srpnju dobivao informacije o razbojnicima koji kradu i ugrožavaju sigurnost putnika i seljaka između Našica i Koške. Kada se promotri spomenuto područje na zemljovidu iz 1730-ih godina, može se uočiti da je ono bilo slabo prohodno, odnosno da je kopneni put prolazio kroz šume kao „igla kroz plast sijena“. Uzimajući u obzir i blizinu rijeke Vučice i potoka Breznice koji su natapali zemlju šuma pretvarajući ju u močvare, ne trebamo se pitati zašto su razbojnici djelovali na tome području. Na temelju izvještaja upravitelja Anneisa u srpnju 1731. godine navode se imena razbojnika koji su dolazili iz Čađavice i okolice. Oni su poimence Živko, Mijo, Mato, Stipan, Tomica, Vinko i još mnogi drugi. Neki su od njih, zbog skrivanja po močvarama, otišli čak do Baranje, da bi se i vratili svojim kućama do kraja iste godine.²³¹ Uzimajući u obzir udaljenost Čađavice i okolice te Koške i okolice, vidljivo je da je razbojništvo povećavalo učestalost migracija na vlastelinstvu. Pojedinci su pratili rasprostranjenost šuma i močvara pa su s krajnjeg sjeverozapada vlastelinstva odlazili prema jugozapadu. Na neki su način zapravo pratili tok rijeka, u ovom slučaju tok rijeke Vučice. Za razliku od podložnika razbojnika iz Čađavice koji se pojavljuju 1730-ih godina, podložnici iz Kapelne već su se 1720-ih godina dali u razbojništvo. Naravno, tome je, uz loše gospodarsko stanje, doprinio i položaj Kapelne. Ona se nalazila izvan glavnih kopnenih i riječnih putova uz rijeku Karašicu koja je činila močvare oko nje. Još ako uzmemo u obzir i da je bila okružena šumom, dobivamo savršeno područje za nastanak razbojništva. Ono se bilo toliko raširilo da je vlastelinska vlast spalila i

²³¹ Perči 2010, 178; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

srušila cijelo selo 1725. godine i time zaustavila na neko vrijeme razbojništvo u naselju i okolici.²³² Razbojništvo i nasilje nastavilo se i sredinom 1730-ih godina na istome području i oko Koške i oko obnovljenog naselja Kapelna. Tijekom jedne je od svojih akcija čak tridesetak razbojnika otišlo do Petrijevacu i opljačkalo dobar dio obitelji. Nakon toga je krenula potjera koja je trajala tijekom siječnja i veljače 1735. godine kroz močvare preko Bizovca, Koške pa sve do Podgorača i ruba močvara. Tijekom jedne je od novih potjera u ožujku iste godine čak jedan od pandura poginuo utapanjen u jednoj od močvara.²³³ Na temelju svega navedenoga možemo uočiti da su razbojnici pratili močvarna područja diljem vlastelinstva Valpovo, smatrajući ih mjestom za djelovanje, ali i mjestom za zbjeg gdje su se osjećali sigurnima do određene mjere. U nekim navedenim primjerima, kada se ne bi osjećali sigurnima, tijekom potjera pratili bi močvarna područja i čak odlazili na prostore nekih drugih vlastelinstava. Sve u svemu, razbojništvo je prilikom takvih razvoja situacije ujedinjavalo vjerno podložničko stanovništvo i njihove zemljišne gospodare, odnosno upravu vlastelinstva. Prema tome, močvarna su se područja od kraja 17. stoljeća i tijekom prve polovice 18. stoljeća na različite načine doživljavala od različitih slojeva društva i skupina. Dok je većina podložničkog stanovništva shvaćala močvarna područja kao sigurne zbjegove tijekom nesigurnih ratnih i postratnih vremena krajem 17. stoljeća, tijekom mirnodopskih su vremena, zbog povećavanja razbojništva, izbjegavali koliko su god mogli močvarna područja. Uprava je promatranog područja, bila ona komorska ili vlastelinska, većinu močvarnih područja doživljavala kao problem zbog opisanog razbojništva ili krajem 17. stoljeća jer su ljudi boravkom u močvarnim područjima pokušavali izbjegavati vršenje dužnosti. Ipak je i neke dovoljno antropizirane močvare, poput onih kod Petrijevacu, promatrala i kao potencijal za gospodarski razvoj i financijsku dobit. Sve u svemu, dravski su pritoci svojim mnogobrojnim poplavama svakako doprinijeli nastanku mnogobrojnih međuodnosa različitih okolišnih faktora, pa i unutar pojedinih, kao što je ljudska populacija.

²³² Perči 2010, 179; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

²³³ Perči 2010, 184; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

7.3. Zaključna promišljanja

Na osnovi svega navedenoga možemo doći do nekoliko zaključaka o međuodnosu dravskih pritoka, ljudi i drugih okolišnih faktora. Stanovništvo je na promatranom području, ovisno o okolnostima, na različite načine doživljavalo promjene u okolišu koje su uzrokovale rijeke Karašica, Vučica i njihovi kanali. Tako su, na primjer, močvarna područja doživljavali ovisno o vojno-političkim i gospodarskim okolnostima kao pouzdana ili nepouzdana područja za svakodnevno obitavanje. Također, možemo doći do zaključka da su rijeke, odnosno vode iz rijeka, bile u međuodnosu s oranicama i livadama, pri čemu su tvorili stanoviti živi organizam. Ovisno o godišnjem dobu, nekada su plavile spomenute poljoprivredne površine, a nekada su im koristili. Poplave, to jest močvare, koristile su stanovništvu kada su ih u određenoj mjeri antropizirali u ribnjake i u njima lovili ribu i rakove. Sve u svemu, premda su se podložničko stanovništvo te službenici Dvorske komore i vlastelinske uprave morali prilagoditi djelovanju rijeka gotovo kroz cijelu godinu i na cijelim područjima današnjih Valpovštine i Miholjštine, uspjeli su iskoristiti na najbolji mogući način blagodati i potrepštine koje su nudili dravski pritoci. Kao primjer možemo navesti i gradnju mostova kojima su se povezivali s ostatkom Slavonije, ali i drugim dijelovima Habsburške Monarhije. Iz toga razloga Karašicu i Vučicu ne trebamo samo gledati kao lokalne, vlastelinske rijeke, unatoč činjenici da su one to u većini slučajeva i bile. Toga su itekako bile svjesne razbojničke skupine dok su se skrivale u močvarnim područjima i djelovale oko potonjih rijeka.

Slika 16. Prikaz naselja Kapelna (Vrpolje) i okolice 1730-ih²³⁴

²³⁴ Stanovništvo naselja Kapelna je tijekom prve polovice 18. stoljeća bilo jedno od najbuntovnijih, a o čemu je bilo riječi i u ovome radu.; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

8. Mlinarstvo

Jedan su od najreprezentativnijih primjera međuodnosa okolišnih faktora, to jest ljudi i drugih faktora, mlinovi vodenice. Budući da se od žitarica pomoću žrvnjeva u mlinovima stvaralo brašno, a potom i kruh, ljudi su prije više tisuća godina počeli koristiti snagu različitih okolišnih faktora za pokretanje žrvnjeva. Samim time pravili su i brašno pa potom kruh koji im je život značio. Iako je u predindustrijsko doba bilo i mlinova na vjetar, na konjski pogon, a čak na slavonskom području u 18. stoljeću i na magareći pogon, na prostoru hrvatskih povijesnih zemalja bili su u najraširenijoj upotrebi mlinovi vodenice.²³⁵ Prvi su se put na području hrvatskih povijesnih zemalja u 12. stoljeću pojavili i riječni plutajući mlinovi. U sljedećih nekoliko stoljeća proširili su se diljem velikih rijeka poput Drave i Save, da bi do 18. stoljeća mlinovi vodenice postali važan potencijal za gospodarski razvoj, što su prepoznale vlasti, neovisno bila ona komorska ili vlastelinska vlast. Iz toga su razloga znali organizirati više ljudi uz mlinare koji su brinuli za mlinove vodenice. Gradili su kopnene putove do vodenica, obnavljali su nadogradnjama postojeće, ali i gradili nove, ovisno o potrebama stanovništva. U opis posla ušla im je i briga za sigurnost vodenica tijekom noći, ali i tijekom različitih dijelova godine. Najčešće su tijekom zime ili tijekom plovidbe brodova od proljeća do jeseni povlačili riječne mlinove vodenice na obalu.²³⁶

Mlinovi vodenice bili su vrlo raznoliki. Najčešće je njihov oblik bio pod utjecajem okoliša, kao što su širina i dubina toka rijeke, snaga vode, flora uz obalu, ali i razmišljanje i sposobnost graditelja. Prema tome, postojalo je više oblika mlinova vodenica. Neki su građeni između dvaju čamaca koji su između sebe nosili kamene i kotač koji je bio pogonski dio konstrukcije. Autorice Mira Kolar-Dimitrijević i Elizabeta Wagner u svome su radu o vodicama iste živopisno opisale kao labudove koji su riječno područje punili životom. Prema autoru Gézi Kissu postojale su na Dravi kao žili kucavici gospodarskog života Slavonije, a naročito kod Osijeka zbog velike koncentracije stanovništva, i vodenice sastavljene od četiriju čamaca koji su napravljeni od četiri debla hrasta iz obližnjih slavonskih ili baranjskih šuma.²³⁷ Kao što ćemo vidjeti u nastavku poglavlja, na promatranom području mlinovi vodenice prvenstveno su bili češća pojava na rijekama blizu naselja s većom koncentracijom stanovništva. Uspoređujući korištenu literaturu o općenitim karakteristikama mlinova, važno je napomenuti da su, uz takozvane dravske plutajuće mlinove, postojali i

²³⁵ Kolar-Dimitrijević 2007, 84-85; Taube 2012, 43; *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Mlin“ i s.v. „Vodenica“.

²³⁶ Kolar-Dimitrijević 2007, 85 i 97.

²³⁷ Isti, 98; Kiss 1996, 90.

kopneni mlinovi koji su korišteni na dravskim pritocima. O njima se može čitati u pisanim povijesnim izvorima arhivske građe fonda Vlastelinstvo Valpovo u Državnom arhivu u Osijeku. Točnije, u pojedinim godišnjim izvještajima vlastelinskih upravitelja vlastelinstva Valpovo u dijelu o prihodima se jasno zapisuju prihodi kopnenih mlinova na Karašici i Vučici.²³⁸ Na temelju svega navedenoga možemo uočiti da je na području vlastelinstva Valpovo bilo više različitih oblika mlinova vodenica. U poglavlju *Valpovština i Miholjština tijekom srednjega vijeka i osmanske vlasti* već je bilo govora o mlinovima vodenicama. Tada je najviše bilo vodenica na Dravi, a zatim na Vučici i Karašici. Prema starom običaju plaćao se godišnji porez od 50 akči²³⁹ na mlinove vodenice.²⁴⁰ Koliko se stanje promijenilo tijekom habsburške vlasti, dok je isto područje bilo pod komorskom i vlastelinskom vlasti, pokušat ćemo opisati u nastavku poglavlja.

Kao i mnoge druge okolišne faktore ili građevine koje su imale potencijal za gospodarski, prometni pa i kulturni razvoj određenog područja i samim time bile i financijski oporezive i isplative za vlast, tako su komorski službenici krajem 17. stoljeća promatrali i mlinove vodenice na području kotara koji će kasnije biti ujedinjeni u vlastelinstvo Valpovo. Prema tome su, tijekom popisivanja 1698. godine pod točkom pet u sklopu starih građevina, zapisivali i mlinove vodenice. Ovisno od naselja do naselja, odnosno predija do predija, negdje su, ako nije bilo mlina, navodili ako je postojao u prošlosti ili ako je bilo mogućnosti za postavljanje istoga. Uz neka je naselja spominjano da nema ni mlina ni mjesta za potencijalni.²⁴¹ Na cijelome su području te 1698. godine zabilježena samo četiri mlina. Jedan je postojao u Valpovu s dva žrvnja na rijeci Karašici, jedan s jednim žrvnjom na rijeci Vučici kod Beničanaca, jedan na području naselja Poreč na rijeci Karašici i jedan na Dravi na području naselja Petrijevcu. Uz taj je mlin bilo vezano stanovništvo naselja Ladimirevci koje je koristilo potonji, što govori i o određenoj svakodnevnoj migraciji pod utjecajem položaja mlinova.²⁴² Prema tome, vidljiv je ogroman nestanak mlinova vodenica na području nekadašnjih nahija Valpovo, Karaš, Koška i drugih koje su krajem 17. stoljeća činile dio upravno-teritorijalnih jedinica kotareva Osijek, Valpovo, Miholjac i Moslavina. Na to je svakako utjecala nesigurnost koja je vladala diljem promatranog područja zbog ratnih sukoba

²³⁸ HR-DAOS, fond 476, kut 12., br. 275-279 i 283.

²³⁹ Akča je sitan osmanski srebrni novac koji je imao masu od otprilike 1 grama do 0,13 grama; Sršan 2001, 399.

²⁴⁰ Vidi poglavlje *Valpovština i Miholjština tijekom srednjega vijeka i osmanske vlasti*; Sršan 2001, 189-198, 251-276, 327-359 i 386-390; Mažuran 1998, 206.

²⁴¹ Sršan 2000, 13.

²⁴² Sršan 2000, 18, 44, 62, 81 i 96; Vidi: Prilog IV.

koji su postojali do kraja 1680-ih godina uz rijeku Dravu, nesigurnost izazvana djelovanjima habsburške carske vojske i službenika Dvorske komore o kojima je već bilo govora i, kao posljedica svega, napuštanje naselja i odlazak podložničkog stanovništva u močvarna područja. Kao posljedica svega navodi se nepodmirivanje nametanih dužnosti, plaćanje poreza, pa i nemar prema nekadašnjim mlinovima vodenicama za koje je ipak potrebna određena logistika.

Svega su nabrojenoga bili svjesni komorski popisivači pa su promatrali mlinove vodenice kao budući potencijal za razvoj gospodarstva. To je vidljivo jer su na području nekoliko naselja napomenuli da ima mjesta za mlinove vodenice i s koliko žrvnjeva, ali i da ima napuštenih mlinova. Promarano prema rijakama, to su prvenstveno mjesta na Karašici i Vučici. Na prvospomenutoj je bilo po jedno mjesto za mlin s dva žrvnja, u Valpovu i Metlincima, te jedan napušteni mlin u potonjem naselju. Još je primijećeno da postoje dva mjesta za mlinove u Golincima na Karašici, pri čemu na jednom može biti mlin čak s dva žrvnja. Za ostala je dva naselja, Kapelnu i Podgovce, čija se područja nalaze uz Karašicu, zapisano da ima po jedno mjesto za mlinove.²⁴³ Na drugo spomenutoj Vučici zabilježeno je ukupno sedam mjesta za mlinove te jedan napušteni mlin. Svakako je važno prvo naglasiti dva mjesta koja se nalaze na području Bocanjevaca jer su oba za dva mlina s dva žrvnja, kao i jedan napušteni mlin na području naselja Jesenkovci. Za naselja Marjančaci, Beničanci, Tivanovci, Brezovica i Drakšin Brod zapisano je da ima potencijala za jedan mlin s jednim žrvnjom.²⁴⁴ Iz svega je navedenoga vidljivo da je, za razliku od razdoblja prije ratnih sukoba i nesigurnosti, gotovo u potpunosti nestalo mlinova na rijeci Dravi, osim jednoga kod Petrijevacu, što ipak ne čudi zbog i dalje velike koncentracije ljudi na relativno malom području. U isto su se vrijeme održala samo tri mlina na Karašici i Vučici. Još je zanimljivije da komorski popisivači kao potencijalna mjesta za mlinove navode samo mjesta na Karašici i Vučici, uopće ne spominjući Dravu. Uzimajući u obzir zaključke do kojih smo došli u poglavljima o riječnim putovima, točnije o Dravi kao prometnoj žili kucavici područja od Miholjca do Osijeka, Dvorska je komora tih godina Dravu prvenstveno doživljavala samo kao prometnicu. To je vidljivo i po podacima da su podložnici drvo za gradnju prvenstveno vozili preko Drave do Osijeka, što je u ono vrijeme bio puno veći prioritet nego gradnja mlinova vodenica i briga za njih pa su se više orijentirali na mjesta za mlinove na dravskim pritocima. To je vidljivo i kada uz naselja Drakšince, koje je bilo uz Vučicu, i Gat, koji je više bio

²⁴³ Sršan 2000, 62, 65, 85, 91 i 98.

²⁴⁴ Isti, 68, 76, 81-82, 84 i 87.

orijentiran prema Karašici nego prema Dravi, napominju da tamo nema ni mlinova ni mjesta za mlinove.²⁴⁵ Ipak, kada uzmemo u obzir i da su spomenuli da nema mlinova ni mlinskih mjesta na području naselja Miholjac i Viljevo uz Dravu, možemo uočiti da bi u budućnosti moglo doći i do promjene mišljenja o Dravi kao potencijalu za mlinarstvo.²⁴⁶ U prvom redu jer se na području Miholjca i naselja poput Viljeva nalazila velika koncentracija stanovništva, kao i oko Petrijevac i Valpova. Sve u svemu, promatrajući odnos Dvorske komore prema mlinovima krajem 17. stoljeća, možemo vidjeti njihovu orijentiranost na unutrašnjost, a ne prema rijeci Dravi kao u ostalim potencijalima za gospodarski razvoj pa i financijsku dobit koju je Dvorska komora očekivala. Podložničko stanovništvo u to vrijeme i dalje razmišlja, kako je već spominjano, o brizi za sigurnost koju i dalje nalazi u manje pristupačnim područjima, a što svakako utječe na brigu za mlinove vodenice.

Četiri godine kasnije, to jest 1702. godine, komorski službenici zapisuju da se puno više mlinova koristi na Dravi nego krajem 17. stoljeća. Ukupno je zapisano deset mlinova vodenica na Dravi. Sva tri velika naselja i prometna i gospodarska središta Valpovo, Petrijevc i Miholjac, imaju mlinove na svojim područjima. Promatrano u brojkama, tri su se mlina nalazila na Dravi kod Valpova, četiri mlina kod Petrijevac i jedan mlin kod Miholjca.²⁴⁷ Prema tome možemo uočiti da je uz povećanje stanovništva u sva tri naselja došlo i do promjene shvaćanja iskorištavanja Drave. Ona se više nije koristila samo kao prometna žila kucavica nego se koristila i njezina vodena snaga za pretvorbu žitarica u brašno mlinskim žrvnjevima. Još su se, uz spomenute mlinove vodenice, podigle dvije na Dravi na području sela Sveti Đurađ i Gat. Uzimajući u obzir spominjanje u prošlom izvještaju popisa Dvorske komore da nema mlina kod Gata, možemo zaključiti da se poslušala napomena pa čak i preporuka. Jedino je zanimljivo uočiti da je mlin postavljen na Dravi, a ne na Karašici gdje su se nalazile kuće, odnosno naselje se Gat od kraja 17. stoljeća postupno premještalo od Drave prema Karašici i dalje prema kopnenom putu koji spaja Petrijevc, Valpovo i Miholjac. Razlog postavljanju mlina na Dravi može biti u opisanim karakteristikama Drave i Karašice, odnosno Karašica je uz Gat imala nedovoljnu snagu vode za razliku od Karašice kod Valpova, gdje se još od 1698. godine nalazio jedan mlin vodenica.²⁴⁸ Ipak su i dalje uz neka naselja

²⁴⁵ Isti, 79 i 89.

²⁴⁶ Isti, 92-93.

²⁴⁷ Smičiklas 1891, 94, 102 i 120-121.

²⁴⁸ Isti, 94, 101 i 115; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus; Hrvatska na tajnim zemljovidima*, 195; Nadilo 2014, 167.

navodili da nema mlinova vodenica na Dravi naglašavajući da bi se trebale postaviti. Kao primjer možemo navesti naselje Podgajci.²⁴⁹

Za razliku od Drave, na njezinim je pritocima naveden isti broj mlinova vodenica kao 1698. godine. Dva su se nalazila na Vučici u naseljima Beničanci i Marjančaci, neposredno prije ušća Vučice u Karašicu. U isto su vrijeme primijećena i dva mlina na rijeci Karašici. Oni su se nalazili na području naselja Valpovo i Golinci. Već spomenuti mlin na Karašici kod Valpova bio je četvrti mlin, uz tri dravska mlina, s tim da je mlin na Karašici bio prisutan još od kraja 17. stoljeća. Promatrajući drugo spomenuti mlin na Karašici, vidljiva je posebnost koju su naglasili komorski popisivači. Njega su koristili i stanovnici Kučanaca i Miholjca.²⁵⁰ U skladu s tom informacijom, možemo zaključiti da su i mlinovi na zapadnom dijelu promatranog područja bili poticaj stanovništvu za svakodnevne, ili možda tjedne i mjesečne migracije, kao i u slučaju stanovnika Ladimirevaca i mlina kod Petrijevacu 1698. godine. Također nam i informacija o korištenju mlina kod Golinaca govori i kamo su sigurno stanovnici Miholjca, a vjerojatno i ostalih naselja uz Dravu, vozili svoje žitarice prije postavljanja mlinova vodenica na Dravi.

Za razliku od razdoblja komorske uprave, kada su mlinarinu prikupljali komorski službenici, od 1721. godine vlastelin barun Prandau postavlja službenike koji će u njegovo ime prikupljati različite poreze, pa i mlinarinu. Iz toga je razloga jednog od službenika postavio za upravitelja koji je rukovodio svim prikupljanjima direktnih novčanih poreza kao što su mostarina, skelarina i mlinarina. Tijekom prve polovice 18. stoljeća postojala su tri upravitelja vlastelinstva koji su već spominjani u proteklim poglavljima, a to su Stjepan Szarka, Venceslav Anneis i Sebastijan Freudhofer. Uz svu se trojicu vežu neke posebne djelatnosti koje su morali više provoditi od ostalih preko svojih podređenih službenika. Tako je, recimo, Szarka započeo isušivanje močvara, gradnju mnogobrojnih gospodarskih i sakralnih građevina, Anneis je imao problema sa sve mnogobrojnijim razbojničkim skupinama, dok je Freudhofer tijekom 1720-ih godina bio jedan od glavnih inženjera graditelja na vlastelinstvu, a 1730-ih godina i tvorac zemljovida korištenih u ovome radu.

²⁴⁹ Smičiklas 1891, 100.

²⁵⁰ Smičiklas 1891, 95 i 108-109; Mažuran 2004, 66.

Neovisno o svojim dužnostima koje su im okolnosti i barunove želje više nametale morali su svake godine brinuti za normalan rad vlastelinskih mlinova i prikupljanje mlinarine.²⁵¹

Među navedene gospodarske građevine svakako možemo spomenuti i mlinove koji su također prema željama baruna bili jedan od prioriteta gospodarskog razvoja. Barun se o gradnji mlinova vodenica raspitivao čak i kod vojnih stručnjaka diljem Habsburške Monarhije, od Beča preko Temišvara pa do Petrovaradina. Na temelju njihovih savjeta u pismima svojim službenicima zahtijevao je i zapošljavanje mlinara koji bi rukovodio svim poslovima vezanima uz mlinove. Iz tih burnih graditeljskih godina na području vlastelinstva Valpovo sačuvan je i podatak o cijeni novoga mlina. Iz 1723. godine ostao je sačuvan sažetak dogovora oko cijene novoga mlina koja je iznosila 3849 forinti i 28 denara u što je uračunata i plaća tesarima iz Temišvara i jednome stolaru. Bez radova je cijena gradnje mlina iznosila 1648 forinti. Za prvu je polovicu iste godine zapisano da je prihod na cijelom vlastelinstvu Valpovo od mlinova iznosio 216 forinti.²⁵² Na temelju navedenoga vidljivo je da je barun od samoga početka pridavao veliku važnost gradnji mlinova vodenica pa je čak, uz traženje savjeta, dovodio i majstore graditelje iz različitih dijelova Habsburške Monarhije. Jedan je od majstora graditelja bio i budući upravitelj Freudhofer. On je tijekom ljetnih mjeseci 1724. godine, nakon završetka gradnje mlina, a uz dogovor s barunom, trebao smanjiti broj zaposlenih tesara.²⁵³ Nakon prve tri godine gradnje i obnove mlinova tijekom barunova gospodarenja vlastelinstvom, odlučio je barun u svojoj instrukciji za službenike vlastelinstva iz 1725. godine navesti pod sedmom točkom okvir ponašanja i obveze koje su vezane uz mlin, odnosno mlinare. Prema njima, mlinar je trebao žito uvijek primiti na meljavu nakon čega je trebao i evidentirati točne produkte žita. Svakako se trebao, u dogovoru s upraviteljem, brinuti i o mogućoj obnovi mlina, a u što je svakako ulazila i briga za željeznu motku koja se stavljala na mlinski kamen. Ona je, prema cjeniku obrtničkih proizvoda iz 1725. godine, koštala 60 denara. Ta se točka odnosila i na mlinara Fiegera s kojim je dogovorio zakup jednog od mlinova 1731. godine.²⁵⁴

Na temelju do sada iznesenih podataka o mlinovima vodenicama možemo zaključiti i da je bilo onih koji su bili pod izravnim vlasništvom sela, ali i onih koji su bili pod izravnim

²⁵¹ Karaman 1997, 120; Karaman 1962, 17; Perči 2009, 107; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

²⁵² Perči 2008, 77-79, 84 i 86; Karaman 1962, VII.

²⁵³ Perči 2008, 89.

²⁵⁴ Karaman 1962, 29; Sršan 1995, 157.

vlasništvom vlastelina. Najveći su mlinovi vodenice pripadali vlastelinu, što je ulazilo i u njegova regalna prava.²⁵⁵ Nakon što su se mlinovi vodenice izgradili tijekom 1720-ih godina, vlastelinu su prvenstveno, uz poneke obnove, donosili velike prihode, što ćemo moći vidjeti i u nastavku poglavlja na temelju izvještaja upravitelja iz 1740-ih godina. Prije toga uvida važno je opisati okolnosti u kojima su mlinovi obnavljani, ali i u kojima su donosili prihode.

U prvom je redu važno navesti i da su povećavanja gospodarskih problema na temelju mnogobrojnih poreza koje podložničko stanovništvo nije uspjelo podmiriti uzrokovala nastanak i povećavanje razbojništva tijekom 1730-ih godina, što je utjecalo i na odnos prema mlinovima. Također su i oko njih znali djelovati razbojnici jer se, isto kao i oko skela, i oko mlinova skupljala velika koncentracija stanovništva. U te stanovnike ulaze i mlinari i ljudi koji su donosili žitarice na preradu u brašno pri čemu je bilo i hrane i potrepština pa i novaca za krađu. Da mlinovi nisu bili samo građevine za izvor prihoda razbojnika nego i prostor na kojemu su živjeli, vidljivo je iz jednog od događaja iz 1734. godine. Tijekom navedene je godine uhvaćen jedan od poznatijih razbojnika na području vlastelinstva Valpovo, Petar Skorica. Zbog opisane svakodnevne i tjedne cirkulacije stanovništva oko mlina, odlučeno je da uhvaćeni razbojnik bude obješen kod mlina kod kojega je, po svemu sudeći, skrivio požar.²⁵⁶ Prema tome možemo zaključiti da je prostor oko mlina bio važan za društveni život kao i prostor oko skele, jer su se ondje izmjenjivala iskustva, a čak i javno kažnjavali razbojnici kao opomena za druge da ne idu protiv trenutne uprave. Opisano je razbojništvo i na vlastelinstvu Valpovo utjecalo na provođenje još jednog popisa od listopada 1736. do ožujka 1737. godine između Drave i Save, na čelu s generalom Hamiltonom. U izvještaju je toga popisa za vlastelinstvo Valpovo zapisano da je bilo četrnaest mlinova vodenica.²⁵⁷ Na popisivanje mlinova vodenica sredinom 1730-ih godina utjecala je potreba popisivača da vide s čime raspolažu podložničko stanovništvo i uprava pojedinog vlastelinstva. Također, na to je utjecalo i dugotrajno žaljenje podložnika na iskorištavanje i povećavanje nameta vezanih uz mlinove i meljavu pšenice u brašno. Kao primjer možemo navesti da je vlastelin, pa tako i uprava vlastelinstva Valpovo, prisiljavao podložnike da prvenstveno melju samo na vlastelinskom mlinu, što je bilo protuzakonito. Isto su tako tražili od svakog podložnika i njegove obitelji da plaćaju neodređenu svotu novaca za podignuti mlin, odnosno uprava je svojevoljno određivala namete, što je dodatno smetalo gospodarskoj i financijskoj sigurnosti

²⁵⁵ Kolar-Dimitrijević 2007, 84 i 87; Mažuran 1993, 77.

²⁵⁶ Perči 2010, 185.

²⁵⁷ Mažuran 1993, 77; Mažuran 2004, 73.

podložničkog stanovništva. To je vidljivo i iz jedne od točaka Karlova urbara koji je donesen 22. svibnja 1737. godine. U njoj se spominje da je meljava i dalje vlastelinovo pravo, ali da podložnik treba platiti izričito jednu forintu od podignutog mlina po kolu.²⁵⁸ To ipak nije spriječilo vlastelina i vlastelinsku upravu da u sljedeća dva desetljeća i dalje ne poštuju donesenu urbarijalnu regulaciju, što je vidljivo i na temelju do sada opisanoga u prošlim poglavljima.

U takvim je okolnostima broj mlinova vodenica na području vlastelinstva Valpovo tijekom 1740-ih godina bio veći nego prijašnjih desetljeća. Promatrajući razdoblje od 1741. godine do 1748. godine, možemo uočiti da se broj mlinova vodenica na rijeci Dravi postupno smanjio od dvadest i jednog 1741. godine do trinaest 1748. godine. Ipak, to nije utjecalo na najveću brojnost mlinova vodenica na Dravi na području vlastelinstva Valpovo. Nakon Drave, po brojnosti slijede mlinovi na Vučici, a broj se kretao od četrnaest do jedanaest. Za razliku od mlinova na Dravi i Vučici, na Karašici su tijekom cijelog promatranog razdoblja radila dva mlina, i to u Radikovcima, odnosno u Golincima. Važno je još uz mlin na području Golinaca napomenuti da ga je koristilo i podložničko stanovništvo naselja Vrpolje, koje se još naziva i Kapelna.²⁵⁹ Promatrajući mjesečnu iskoristivost mlinova, možemo uočiti da su se pojedini mlinovi na Dravi koristili različiti broj mjeseci. Tako je, primjerice, tijekom 1741. godine deset mlinova radilo dvanaest mjeseci, četiri šest mjeseci, pet tri mjeseca i po jedan dva mjeseca, odnosno deset mjeseci. Za razliku od opisanog primjera, tijekom 1743. i 1744. godine, svih je šesnaest, odnosno četrnaest, mlinova vodenica radilo dvanaest mjeseci.²⁶⁰ Objašnjenje možemo tražiti u smještaju mlinova vodenica. Većina je mlinova vodenica bila smještena uz glavna središta vlastelinstva, to jest, uz Valpovo četiri, a uz Miholjac i Petrijevice od 1743. godine po tri mlina vodenice. Budući da je Drava bila i prometna žila kucavica, u određenim bi razdobljima tijekom godine zbog plovidbe prekidali rad mlinova i stavljali ih na kopno. Isto je tako, kako je već navedeno u poglavlju, zbog smještaja mlinova vodenica tijekom zimskih mjeseci, vladala bojazan da će ih sante leda uništiti, pa su i zbog toga prekidali s radom. Za razliku od dravskih mlinova, svi su mlinovi na Karašici i Vučici radili tijekom cijele godine jer su bili takozvani kopneni mlinovi. Svi su bili spojeni s kopnom jer su obje rijeke bile puno pliće i uže od Drave pa na njima mlinovi nisu mogli plutati.²⁶¹ Iz toga su

²⁵⁸ Bösendorfer 1950, 58 i 71; Bösendorfer 1931, 243; Vežić 1882, 169.

²⁵⁹ Vidi: Prilog V. i Prilog VI.; HR-DAOS, fond 476, kut 12., br. 272-279.

²⁶⁰ Vidi: Prilog VII.; HR-DAOS, fond 476, kut 12., br. 272-279.

²⁶¹ HR-DAOS, fond 476, kut 12., br. 272-279.

razloga financijski bili isplativiji mlinovi na dravskim pritocima, ali su, zbog veće koncentracije stanovništva uz Dravu, pa i zbog boljih uvjeta, dravski mlinovi vodenice bili brojniji i samim time donosili su više prihoda.

Nakon donošenja Karlova urbara nastavila su se nepoštivanja određenih točaka koje su regulirale odnos vlastelina, vlastelinske uprave i podložnika. Promatrajući točke vezane uz porez na mlinove, ne vidimo negodovanje kod podložnika vlastelinstva Valpovo, za razliku od nekih drugih točaka na čije se nepoštivanje žale, ali o čemu će biti riječi u drugim poglavljima. Unatoč tome, a najvjerojatnije pod utjecajem negodovanja s drugih vlastelinstava, i u privremenom urbaru od 11. rujna 1755. godine, takozvanom Keglevićevu urbaru, bilo je govora da se treba od mlina po kolu tražiti jedna forinta. I u Marijaterezijanskoj urbarijalnoj regulaciji od 15. ožujka 1756. godine potvrđeno je da vlastelin od vodenice po kolu dobije jednu forintu, dok od potočnih dobije po kolu dvije forinte. Važno je napomenuti da je na području vlastelinstva Valpovo od takozvanih potočnih mlinova vlastelin dobivao na rijeci Vučici jednu forintu i pedeset denara.²⁶² Prema tome, čak je, po pitanju mlinova na Vučici, vlastelin Prandau, odnosno u njegovo ime vlastelinska uprava sa Sebastijanom Freudhoferom na čelu, bila blaža nego što je odredba urbarijalne regulacije iz 1756. godine zahtijevala. Na temelju svega navedenoga ne iznenađuje nepostojanje negodovanja podložničkog stanovništva na namete vezane uz mlinove, barem ne u razdoblju između dviju urbarijalnih regulacija. Za razliku od opisanog segmenta života ranonovovjekovnog čovjeka, dobivali su zbog nameta vezanih uz poljoprivredne proizvode i iskorištavanje šuma itekako motiva da se žale.

8.1. Zaključna promišljanja

Mlinovi su bili jedan od najvažnijih potencijala za razvoj gospodarstva tijekom ranoga novoga vijeka pa tako i u prvoj polovici 18. stoljeća. To su prepoznale i osmanske vlasti, a od kraja 17. stoljeća i Dvorska komora, a naročito vlastelin Prandau i njegova vlastelinska uprava. Svi su navedeni organizirali gradnju dodatne infrastrukture oko mlinova kao što su kopnени putovi, ali i obnovu postojećih i gradnju novih mlinova. Naročito su se gradili uz naselja gdje je bila veća koncentracija stanovništva. Sve je radnje moralo ispunjavati podložničko stanovništvo, pri čemu je i ono imalo koristi od potonjih. Iz toga su razloga mlinovi utjecali na svakodnevne migracije stanovništva, neovisno jeli bilo usko vezano uz

²⁶² Bösendorfer 1950, 80 i 82; Vežić 1882, 175; HR-DAOS, fond 476, kut 12., br. 272-281.

prijevoz žitarica ili održavanje mlinova. Kako je vrijeme prolazilo, povećavala se briga lokalne vlasti za mlinove, a naročito od vremena baruna Prandaua. Spomenuti trend ulaganja ne treba čuditi jer su mlinovi donosili velike prihode vlastelinstvu, što se može uočiti i u godišnjim izvještajima vlastelinskog upravitelja. Rezultat ulaganja i obnove bilo je izuzetno povećanje broja mlinova na Dravi i u nešto manjem opsegu na njezinim pritocima Karašici i Vučici. Ovdje je važno napomenuti da su dravski mlinovi bili mlinovi vodenice, dok su mlinovi na pritocima bili takozvani kopneni mlinovi. Potonji su se, zbog uvjeta na rijekama, koristili tijekom cijele godine, dok su se na Dravi koristili ovisno o vremenskim uvjetima. Ipak je bitno spomenuti da su, zbog većeg broja stanovništva uz Dravu, dravski mlinovi vodenice bili brojniji i donosili su veće prihode vlastelinskoj upravi. Prema tome, Drava je i po pitanju mlinarstva imala primat naspram drugih rijeka vlastelinstva Valpovo. Još je važno navesti da je vlastelin Prandau zahtijevao manja davanja za korištenje kopnenih mlinova na dravskim pritocima, od onih koja su bila propisana u urbarijalnim regulacijama. Iz toga razloga ne čudi da se stanovništvo nije žalilo na podavanja vezana uz korištenje mlinova.

9. Šume

9.1. Iskorištavanje šuma

Zbog velike rasprostranjenosti šume tijekom ranog novog vijeka, ona je jedan od najvažnijih i najutjecajnijih okolišnih faktora na ljude, ali i na ostale okolišne faktore, kao što su rijeke. Između ostalog, ona je cjelina samoniklih biljaka, u prvom redu drveća i raslinja, koje su ljudi svakodnevno koristili kao izvor energije. Na području međuriječja Drave i Save, pa samim time i na prostorima današnjih Valpovštine i Miholjštine, specifična je umjerena šuma. Ona se pojavljuje između četrdeset drugog i pedeset petog stupnja geografske širine. U njoj prevladava listopadno drveće među kojim se nalaze i grmlje, šikara, travnate biljke te gljive.²⁶³ O brojnosti i raznolikosti drveća na promatranom području pisali su mnogobrojni putopisci. Jedan je od njih i Taube, čije smo djelo već koristili kao predložak. U njemu navodi da su se šume sastojale od drveća bukve, breze, topole, turskog lješnjaka, johe i neizostavnog hrasta, koji je bio osnovno drvo za gradnju i za žirenje svinja. Uz Dravu spominje i bijele topole, a u manjoj mjeri i vrbe.²⁶⁴ Ovisno o gospodarskom razvoju i planu uprave, na pojedinom dijelu Habsburške Monarhije, pa tako i na području slavonskih kotara i vlastelinstava, počinju se iskorištavati dijelovi šuma. Ono drvo koje se procijeni dobrim za ogrjev, reže se i svakodnevno se koristi u kućanstvima, ono koje se procijeni dobrim za gradnju, šalje se na desetke pa i stotine kilometara rijekama prema odredištu. Također se i zbog potrebe za ratarskim kulturama i hranom za životinje dio površina pod šumama pretvarao u oranice, livade i pašnjake. Između tih, gotovo u potpunosti antropiziranih dijelova okoliša, i takozvane *sylve* postoji *saltus*. Dok je *sylva* šuma koja drži ravnotežu biomase preko utjecaja na atmosferu, biljnim i životinjskim svijetom koji u njoj obitava, *saltus* je područje prijelaza između oranica, to jest polja, i šume.²⁶⁵ Koliko je ljudska populacija uspjela iskorištavati šume i koliko je u tome bila uspješna na promatranom području tijekom ranoga novoga vijeka, a naročito u prvoj polovici 18. stoljeća, već smo djelomično prikazali u prošlim poglavljima, a sada ćemo proći kroz to detaljnije.

Prema izvještajima popisa Dvorske komore iz 1698. i 1702., izvještajima kanonskih vizitacija iz prve polovice 18. stoljeća, kao i na temelju godišnjih izvještaja upravitelja

²⁶³ Delort 2002, 121-122; Braudel 1992, 388-389.

²⁶⁴ Taube 2012, 25.

²⁶⁵ Mira Kolar-Dimitrijević, „Kratki osvrt na povijest šuma Hrvatske i Slavonije od 1850. godine do Prvoga svjetskog rata,“ *Ekonomski i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 4 (2008), 71-72; Delort 2002, 122 i 186-188.

vlastelinstva Valpovo, možemo proučiti iskorištavanje šuma, to jest iskorištavanje drva za ogjev, drva za gradnju i žirne šume. Zadnje spomenute možemo istražiti kroz međuodnos svinja, ljudi i hrastovih šuma. Tijekom ranoga novog vijeka, svinje su poglavito slane u žirne šume u kojima su se hranile, ali gdje su i boravile tijekom noći. Svinje su, u takvim okolnostima, bile u nekoj mjeri u boljem položaju od ostale stoke koja je korištena za prehranu ili je donosila mlijeko. Na temelju spomenutoga vidljivo je zbog čega su svinje bile najbrojnija stoka na području međuriječja Drave i Save, pa tako i na vlastelinstvu Valpovo u prvoj polovici 18. stoljeća.²⁶⁶ Na to su svakako imale utjecaj i mnogobrojne raširene žirne šume.

Ipak, kada se promotre dijelovi u izvještajima popisa koji su provedeni 1698. i 1702., u nekim naseljima nema žirnih šuma, a ne navode se ni svinje. U ta područja možemo ubrojati sela i predije Metlinci, Čakanci, Nova Skela, Midlak, Vinogradci i Nard, koja su sva bila bez stanovnika.²⁶⁷ Komorski službenici popisivači prenose i zanimljiv razvoj događaja. Na području Merčinaca i Šaga bilo je oko 200 jutara šume, od čega je dio činila hrastova šuma, ali su je pridošlice posjekle zbog koza. U tome možemo uočiti sukob između dviju vrsta životinja, to jest djelovanje čovjeka u korist jedne vrste stoke, a na štetu druge. Konkretno u ovome slučaju, na štetu svinja.²⁶⁸ Za razliku od navedenih sela i predija, koja su u prvom redu bila pusta, krajem 17. stoljeća pa i početkom 18. stoljeća i na području Valpova 1698. godine, ali i 1702. godine, nije bilo hrastovih šuma. Usprkos tome, podložničko je stanovništvo imalo svinje, što nas navodi na zaključak da svinje nisu ovisile o hrastovim šumama na području nekoga naselja, nego o napućenosti i prehrambenim potrebama stanovnika. U takvim bi uvjetima podložnici otpremali svinje na područja okolnih sela i predija gdje se nalaze hrastove šume.²⁶⁹ Po svemu sudeći, podložničko stanovništvo trgovišta Valpovo slalo je svoje svinje na prostor Obreža i Tiborjanaca, u kojima krajem 17. i početkom 18. stoljeća nije bilo stanovništva. Komorski službenici koji su provodili popise napominjali su, prema okvirnim točkama popisa, koliko je stanovništvo u vrijeme osmanske vlasti davalo za svinjče. Tako je zapisivan potencijal koji je imao opisani prostor te koliko bi mogla komorska uprava

²⁶⁶ Sršan 1995, 76; Mira Kolar-Dimitrijević, „Pisanje i djelovanje Matije Antuna Relkovića u gospodarskom polju sastavni je dio općegospodarskoga programa bečkog dvora za Hrvatsku i Slavoniju,“ u: *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, ur. Damir Agičić (Zagreb-Davor: Poglavarstvo općine, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2000), 42, 45; Taube 2012, 25, 41-43.

²⁶⁷ Sršan 2000, 65-70.

²⁶⁸ Isti, 64.

²⁶⁹ Sršan 2000, 62; Mažuran 1966, 17-18; Smičiklas 1891, 94-95.

uprihoditi.²⁷⁰ Možemo primijetiti prilagodljivost podložničkog stanovništva koju su tolerirale komorska i vlastelinska uprava tijekom 18. stoljeća jer su naplaćivali žirovinu, neovisno o tome odakle je svinja dolazila i tko joj je bio vlasnik. Proučavajući izvještaj popisa iz 1736. godine, možemo uočiti da je u svakome naseljenome području sela bilo svinja. Prema tome možemo potvrditi izrečenu tezu da nisu hrastove šume nužne za držanje svinja na određenom području, nego napučenost, odnosno stanovništvo koje šalje svinje u hrastove šume.²⁷¹ O važnosti držanja svinja i žirenju istih govori se i u objema urbarijalnim regulacijama koje su vrijedile za područje Slavonije. U Karlovom se urbaru navodi da zemljišni gospodar treba uzimati žirovinu, ali samo osam denara za svaku veliku svinju, za srednju svinju šest, a za malu svinju četiri. Kao i u ostalim segmentima života, urbarom su se štitili interesi zemljišnih gospodara, ali su se ti isti interesi i ograničavali. Dva desetljeća kasnije zbog nepoštivanja navedene točke od strane slavonskih vlastelina i vlastelinskih uprava diljem Slavonije, pa i na vlastelinstvu Valpovo, Marija Terezija preko svojih službenika i na temelju komisija donosi novu urbarijalnu regulaciju, koja je također obuhvaćala i žirovinu. Za razliku od Karlovog urbara u kojemu su samo naveli koliko se gospodarima treba davati po svinji, u Marijaterezijanskom urbaru detaljnije se pristupalo problemu žirenja svinja te se pokušalo ostaviti što manje prostora za samoinicijativno interpretiranje urbara slavonskih vlastelina i njihovih službenika. U svrhu toga u jednoj od točaka urbara iz 1756. godine navedeno je da se žirovina ne smije uzimati osam tjedana, a nakon toga uzima se dvanaest denara od veće svinje, devet od srednje i šest od manje. Još se spomenulo da se svinja, ako bi ušla bez dozvole vlastelinske uprave u vlastelinovu šumu, nikako ne smije oduzeti podložniku, nego da vlasnik svinje mora platiti dvostruku žirovinu. Da ne ispadne da su samo povećali žirovinu po veličini svinje na štetu podložnika, možemo spomenuti i da su im omogućili da bez plaćanja mogu slati svinje na žirenje pored putova ili u svoje vrtove ako ima hrasta.²⁷²

Drugo spomenuto, drvo za gradnju, najviše je korišteno na području kotara Valpovo i Miholjac, kao i u ostalim kotarima koji su od 1721. godine spojeni u vlastelinstvo Valpovo. Ono je i donosilo najviše prihoda komorskoj i vlastelinskoj upravi i bilo je važan čimbenik međuodnosa ljudi i šuma. Komorska je uprava na području kotara, u suradnji s vojnom vlasti, preko podložničkog stanovništva slala veliki broj drva za gradnju u Osijek, o čemu je već bilo govora u prošlim poglavljima. Takva se praksa nastavila i tijekom vlastelinske uprave, ali uz

²⁷⁰ Sršan 2000, 71 i 73.

²⁷¹ Mažuran 1993, 352-417.

²⁷² Vežić 1882, 169 i 175; Bösendorfer 1950, 71 i 82.

određene nove lokacije kojima je bilo potrebno drvo za gradnju, čime su se samo povećavale dužnosti podložničkog stanovništva. Barun Prandau od dobivanja vlastelinstva Valpovo odgovorno je pristupio obnovi i gradnji širom svoga posjeda. Prvenstveno se koristilo kvalitetno hrastovo drvo koje je bilo rašireno diljem vlastelinstva i, kako možemo vidjeti, najviše korišteno za razliku od ostalih vrsta drveća. Na osnovi pisama između baruna, upravitelja i komorskog službenika Alexandra Kallanecka, možemo primijetiti da je većina drva za gradnju prevožena Dravom, o čemu je već bilo govora.²⁷³ Ono se vozilo iz jednih dijelova Prandauova posjeda u druge, ali i prema obližnjim slavonskim središtima, kao što je Osijek. Tijekom prijevoza, uz majstore iz zapadnijih dijelova Habsburške Monarhije, radili su i mnogobrojni muški članovi podložničkih obitelji iz vlastelinskih sela. Nakon što bi sjekli stabla u šumi, vozili bi dio drva namijenjenog za pečenje opeke do pilane, a dio drva za gradnju, do gospodarskih i sakralnih objekata, pa i do utvrde u Valpovu. Otprilike je u navedenim radnjama svakodnevno sudjelovalo tridesetak podložnika iz Petrijeva i Valpova na utvrdi i u pilani te dvadeset pet u šumama.²⁷⁴ O ozbiljnosti gospodarenja šumama možemo pročitati i u inventaru koji je datiran 31. svibnja 1723. godine. U njemu je upravitelj Stjepan Szarka spomenuo i da su doneseni propisi o upravljanju šumama. U njemu se, između ostaloga, navodi koje su dužnosti šumara. On je dobivao plaću od vlastelinske uprave i, između ostalog, brinuo se za pravilnu sječū i prijevoz drva, što možemo vidjeti na temelju vlastelinskih izdataka za šumara Jakoba i druge tijekom 1744. godine.²⁷⁵

Dokaze da je drvo za gradnju imalo kontinuitet možemo uočiti u opisima crkvi i kapela. Na to je svakako utjecao nedostatak drugih materijala za gradnju pa su, recimo, i kuće podložničkog stanovništva prvenstveno bile građene od drva, pruća, granja i slame. One su također tijekom habsburške vlasti od kraja 17. stoljeća okupljane uz kopnene putove pri čemu su nastajala ušorena sela, a sve radi kontrole podložničkog stanovništva, odnosno lakšeg skupljanja poreza od strane službenika Dvorske komore, a od 1721. godine i vlastelinske uprave. Za razliku od tih sela, isusovac Bartol Kašić tijekom osmanske je vlasti nalazio raštrkane kuće koje su tvorile raštrkana naselja. Tijekom svojih putovanja u prvoj polovici 17. stoljeća, primijetio je i crkve u župama južno od Valpova koje su prvenstveno podizane od drveta. Gotovo pola stoljeća kasnije, u drugoj polovici 17. stoljeća, i vizitator Nikolić navodi drvene crkve koje se grade uz kamene crkve koje možemo datirati još u srednji vijek. Kao

²⁷³ Perči 2008, 75-78; Perči 2010, 171.

²⁷⁴ Perči 2008, 79-81; Perči 2009, 108 i 115-116.

²⁷⁵ Perči 2008, 82-83; Perči 2010, 188-189; HR-DAOS, fond 476, kut 12, br. 275.

primjer se ističu dvije crkve u selu Bocanjevci. Jedna je bila kamena, sagrađena još u srednjemu vijeku i posvećena svetom Lovri, a druga drvena i posvećena svetoj Jeleni.²⁷⁶ Pored naredbi osmanske vlasti da se ne podižu kršćanski sakralni objekti, podložničko je stanovništvo u suradnji sa svjetovnim svećenstvom, a kasnije i s franjevcima, obnavljalo ili gradilo iste od drva za gradnju. Nakon vojnih sukoba, tijekom 1680-ih godina, možemo primijetiti da se prema izvještaju popisa iz 1698. godine nastavilo loše stanje kamenih i drvenih sakralnih objekata. Kao primjere možemo spomenuti nekoliko sakralnih objekata koji su smješteni u Valpovu, Čakancima i Marjančacima. Za razliku od crkve u valpovačkoj utvrdi za koju je zabilježeno da se nalazi u dobrom stanju, u Čakancima se nalazila drvena crkva koja je bila spaljena i nije se razlikovala od mnogobrojnih uništenih kamenih crkvi između Drave i Save.²⁷⁷

Tri se desetljeća kasnije u kanonskim vizitacijama mogu primijetiti promjene, odnosno pogoršanja, na sakralnim objektima. Kanonski su vizitatori tijekom 1730. i 1738. godine primijetili određeni broj drvenih crkvi, među kojima su se isticale župne crkve u Petrijevcima i Valpovu. Za njih je, kao i za druge, vizitator tražio od baruna obnovu. Neki su se drveni sakralni objekti nalazili još u Moslavini i Rakitovici 1730. godine, a 1738. godine u Marjančacima, Poreču i Harkanovcima.²⁷⁸ Također, iz izvještaja kanonskih vizitacija možemo uočiti da je većina posuda i namještaja bila napravljena od drveta. U prvom se redu navode svijećnjaci, drvene menze, ali i jedan drveni toranj. Potonji se nalazio u sklopu crkve u Veliškovcima. Za razliku od tornja, u njoj je primijećena menza od opeke, dok se u sakralnim objektima sela Golinci, Kunišinci, Harkanovci i Čamagajevci navodi drvena menza.²⁷⁹ U selima kao što su Tiborjanci, podložničko stanovništvo nije moglo raspolagati ni drvenom crkvom, jer u selu, za razliku od vremena osmanske vlasti, nije postojao nikakav sakralni objekt.²⁸⁰ Već smo navodili samoinicijativu podložničkog stanovništva u Brodancima koji su imali crkvu, ali su željeli postati i središte župe. Zato su pripremali drvo za gradnju iz šuma u okolici sela.²⁸¹ Na osnovi svega opisanoga možemo uočiti, a što smo već i spomenuli, da je

²⁷⁶ Buturac 1970, 43; Mažuran 2004, 50 i 53; Braudel 1992, 288-289; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

²⁷⁷ Sršan 2000, 61 i 65; Vidi: Prilog X.

²⁷⁸ *Kanonske vizitacije*, 3, 7, 13, 17 i 19; Vidi: Prilog XI.

²⁷⁹ Isti, 3, 11, 13, 19, 21 i 49.

²⁸⁰ Isti, 13.

²⁸¹ Isti, 35.

drvo bilo glavni, a najčešće i jedini građevni materijal kojim je stanovništvo moglo raspolagati na području vlastelinstva Valpovo. Sav se ostali materijal morao dovoziti iz drugih krajeva Habsburške Monarhije, u čemu je glavnu ulogu imala komorska uprava, a od 1721. godine, vlastelin i vlastelinska uprava, na čelu s upraviteljem. Sve u svemu, opisana je samoinicijativa župljana sela Brođanci bila izuzetak na vlastelinstvu Valpovo jer je vlastelin kao patron morao provoditi organiziranje gradnje i obnove sakralnih objekata za koje je korišteno drvo za gradnju. Promatrajući podatke tijekom 1720-ih, možemo uočiti i da je barun, uz opisvano dovoženje građevnog drva za obnovu i gradnju utvrde i gospodarskih zgrada, organizirao i dovoz za obnovu župne crkve i kapele u Valpovu. U tu je svrhu nabavljeno oko 500 drvenih greda koje je, u suglasnosti s barunom, odobrio inženjer i upravitelj Sebastijan Freudhofer.²⁸² Kada se sve navedeno uzme u obzir, možemo primijetiti već naglašavanu razliku između središnjih naselja uz Dravu, kao što su Valpovo, Petrijevc i Miholjac, i naselja u južnijim dijelovima vlastelinstva. To je vidljivo i iz izvještaja kanonskih vizitacija iz 1740-ih godina, kada se prvenstveno može uočiti obnova župnih crkvi u navedenim župnim središtima, dok su namještaj i posuđe u ostalim filijalnim crkvama i dalje drveni i istrošeni. Unatoč tome što je to podložničko stanovništvo u suradnji s kanonskim vizitatorima napominjalo, nije moglo utjecati na promjenu jer su prioriteta vlastelinske uprave tih godina, pa i desetljeća, bili drugačiji. Kada se uzmu u obzir i opisani gospodarski problemi, možemo zaključiti da su sakralni objekti u filijalnim naseljima ipak bili na nižoj razini prioriteta.

²⁸² Perči 2009, 106 i 114.

Slika 17. Pogled na srednjovjekovnu kulu i toranj kapelice (fotografirao Mihael Sučić, 27. svibnja 2016.)²⁸³

Spomenuti su se gospodarski problemi naročito vidjeli tijekom sječe i prijevoza drva za gradnju. Ono se nije koristilo samo za obnovu ključnih zgrada i prostora za koje je procijenio barun Prandau sa svojim vlastelinskim službenicima nego i za prodaju diljem Slavonije, pa i šire. Promatrajući brojke, vlastelinstvo Valpovo neusporedivo je najviše zarađivalo od prodaje drveta, čak više od drva za ogrjev nego od drva za gradnju.²⁸⁴ Toga su bili svjesni i u komisijama koje su prolazile Slavonijom sredinom 1730-ih i 1750-ih godina.

²⁸³ Obnova je kapelice u dvorištu dvorca od 1720-ih godina bila jedan od prioriteta za kulturni razvoj trgovišta Valpovo, ali i vlastelinstva Valpovo.

²⁸⁴ HR-DAOS, fond 476, kut 12., br. 273-279; Vidi: Prilog XII.

Naročito u krajevima u kojima su se podložnici žalili na velike dužnosti pa im je to utjecalo na egzistenciju i prouzročilo gospodarske probleme. Iz toga se razloga u urbarijalnim regulacijama, uz žirenje svinja u šumama, spominju i sječa i prijevoz drva. U Karlovom urbaru iz 1737. godine napomenulo se da se sve prikupljeno za vojsku mora i slati bez prekomjernog uzimanja od podložnika.²⁸⁵ Vidljiva je određena nedorečenost u točki urbara vezanoj uz prijevoz drva. Iz toga se razloga u urbarijalnoj regulaciji iz 1756. godine detaljnije pristupilo problemu vezanom uz drva za ogrjev i gradnju. U trećoj se točki napominje da je podložnik dužan od čitave sesije na godinu dana dovesti jedan hvat drva, a onaj koji nema stoku za podvoz, mora sjeći ista ta drva. Što se tiče šume unutar sela, u osmoj se točki spominje da vlastelin mora odrediti drva za ogrjev koja podložnik može koristiti. Također, ako je podložničkom stanovništvu potrebno drvo za gradnju, treba im omogućiti besplatno korištenje istog.²⁸⁶ Koliko je navedene obveze međudnosa vlastelina i podložnika na vlastelinstvu Valpovo poštivala vlastelinska uprava, možemo vidjeti iz žalbi podložničkog stanovništva. Stanovnici iz Miholjca i Svetog Đurađa žalili su se u proljeće 1757. godine da su u Valpovo vozili ukupno šezdeset hvati drva, što je prelazilo dogovorene kvote, s tim da vlastelinska uprava nije ništa što je prekoračivalo dogovoreno htjela platiti. Isto su se tako još dvadeset godina ranije žalili i stanovnici Petrijevac i Miholjca. Oni su sjekli dvije tisuće i pet stotina hvati drva bez ikakve isplate. Nakon toga žaljenja vlastelin je čak i smanjio određene dužnosti o kojima će biti riječi u sljedećim poglavljima, pa tako i dužnosti vezane uz drva, ali što se nakon nekog vremena vratilo na staro.²⁸⁷ Sve u svemu, možemo uočiti i da su se po pitanju sječe i prijevoza drva za gradnju i ogrjev, podložnici i barun Prandau sa svojim službenicima samo vrtili u krug, odnosno, nakon što bi se žalbe stišale, ponovno bi barun vraćao dužnosti koje su njemu odgovarale. Rezultat svega bili su prihodi od prodaje drva za vlastelinstvo Valpovo, ali i opisane razbojničke skupine diljem vlastelinstva Valpovo.

Da drvo za ogrjev nije bilo samo zanimljivo i važno blagajni vlastelinstva Valpovo, saznajemo iz primjera iz izvještaja komorskih popisa. Ono se, kao i mnogi drugi okolišni faktori, zapisivalo. Komorski su službenici opisivanjem položaja i veličine drva za ogrjev u šumama htjeli naglasiti stanje i potencijal s kojim raspolaže podložničko stanovništvo, a koje se može i oporezivati. Kao primjer možemo navesti zapis vezan uz Merčince za koje su naveli da nema šuma za ogrjev, ali da su tijekom osmanske vladavine davali 3 kola drva za ogrjev po

²⁸⁵ Vežić 1882, 171.

²⁸⁶ Isti, 173 i 175; Bösendorfer 1931, 54.

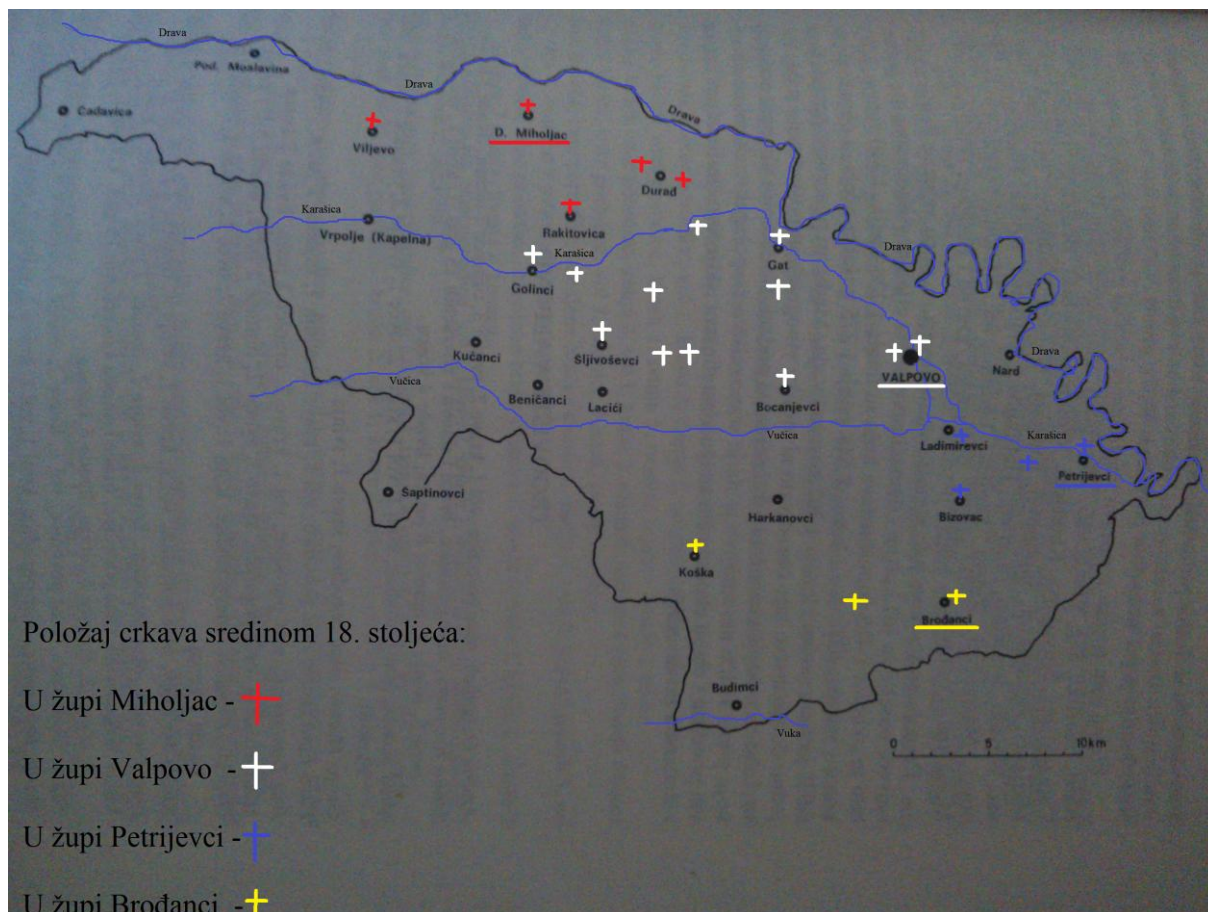
²⁸⁷ Bösendorfer 1931, 46-47.

kući.²⁸⁸ Također su, uz određena sela i predije, spomenuli, uz već prethodno navedene žirne šume, i šume za ogrjev. Kao primjer možemo opisati stanje sela Jesenkovci i Veliškovci. U prvospomenuom je selu postojalo oko dvadeset jutara šume s drvima za ogrjev, dok je u Veliškovcima primijećeno trideset jutara hrastove šume, koja je imala stabla i za gradnju i za ogrjev. Neka su sela, poput Midlaka, na svome su području imala samo šumu s drvima za ogrjev, u čemu komorski službenici nisu vidjeli nedostatak. U isto se vrijeme u selu Marjančaci zapisala šuma koja je registrirana i kao žirna i kao šuma koja sadrži drvo za ogrjev.²⁸⁹ Da su šume stvarale i određene probleme među podložničkim stanovništvom, pokazuju nam primjeri vezani uz stanovnike sela Vinogradaca i Strugačeva. Stanovništvo Vinogradaca potužilo se službenicima Dvorske komore da su prije imali dio šume sa sto jutara drva za ogrjev te da je dio osmanska vlast pripojila području sela Strugačevo. Oni su tom žalbom očekivali povrat dijela šume koji je, po njima, bio neopravdano predan drugom selu.²⁹⁰ Službenici Dvorske komore, a kasnije i vlastelinske uprave, o tome nisu dali ni prijedlog, a pogotovo ne rješenje problema. Iz toga razloga možemo iznijeti zaključak da su i u ovakvim slučajevima prvenstveno htjeli samo popisati stanje na temelju kojega bi mogli procijeniti buduće dužnosti i poreze podložničkog stanovništva.

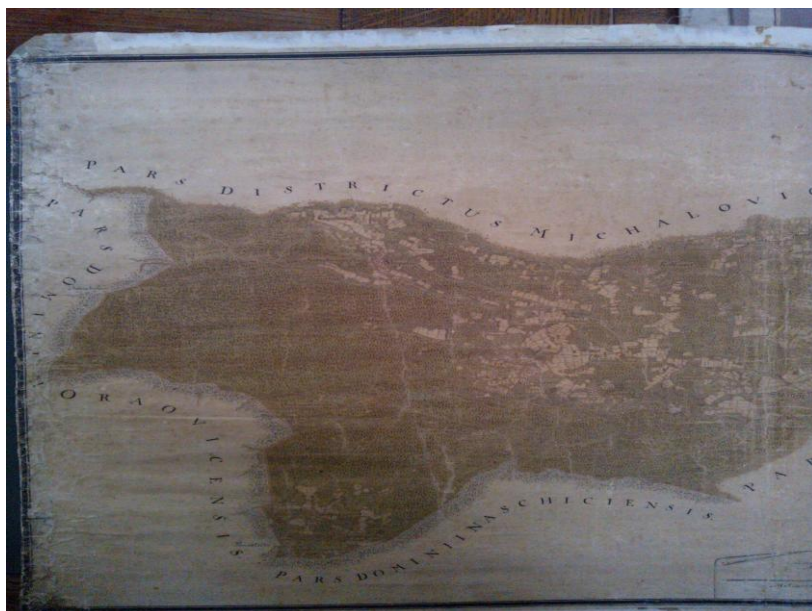
²⁸⁸ Sršan 2000, 64.

²⁸⁹ Isti, 67 i 74-75.

²⁹⁰ Isti, 68-69.

Slika 18. Prikaz smještaja crkava sredinom 18. stoljeća na području vlastelinstva Valpovo²⁹¹

Slika 19. Prikaz jugozapadnog dijela vlastelinstva Valpovo 1730-ih godina²⁹²

²⁹¹ *Kanonske vizitacije*, 39-54.

9. 2. Utjecaj na migracije – kopneni putovi

Jedna su od značajki šuma, uz vrste drva za iskorištavanje, i mnogobrojni putovi koji su presijecali velike šumske predjele diljem Slavonije, pa i na područjima današnjih Miholjštine i Valpovštine. Promatrajući zemljovide iz pera inženjera i vlastelinskog upravitelja Sebastijana Freudhofera, možemo uočiti da su kopneni putovi povezivali naselja. Ovisno o gospodarskoj i prometnoj važnosti pojedinog naselja, neka su međusobno bila povezana jednom ili više cesta. Svakako se ističu glavno središte vlastelinstva, Valpovo, i naselje Petrijevcima, koji u svim pravcima imaju razgranate kopnene putove, među kojima se svakako ističe nekoliko puta spominjani put koji povezuje istočni dio Slavonije s dijelom Ugarske oko Šikloša i Pečuha. Ostala naselja, koja se do Miholjca nalaze na istome putu, dobro su povezana s ostatkom vlastelinstva i nemaju toliko problema s prometnom povezanošću. Za razliku od njih, ostala naselja koja su smješтана južnije najčešće su povezana samo jednim kopnenim putom s ostatkom vlastelinstva. Kao primjere možemo navesti naselje Habjanovci, koje je samo jednim putom preko šumskih močvara povezano s Brođancima, ili Budimci, koji su najjužnije naselje promatranog područja, okruženi rijekom Vukom i njezinim pritocima. Nikakva bolja prometna povezanost nije postojala ni kod naselja u središtu vlastelinstva Valpovo, poput Vinogradaca ili Bocanjavaca, koja su također samo jednim putom bila povezana s ostatkom vlastelinstva. Čak i naselja poput Bizovca i Koške, koja se nalaze na putu koji spaja Osijek i središte vlastelinstva Našice, bila su izolirana jer su, osim dijela oko puta, okružena šumom koja u određenim dijelovima godine širenjem vodenih površina iz šumskih potoka poplavljuje kopneni put.²⁹³

Čitajući putopise, možemo uočiti da su kopneni putovi u prvom redu pravljani na štetu šumskih predjela. Pravljani su putovi od nekoliko koraka samo da mogu proći kola. Drveće koje bi se u tu svrhu posjeklo, najčešće bi ostalo ležati uz put, ako bi se procijenilo da nije dobro za ogrjev ili gradnju. U takvim bi okolnostima drveće ostalo i polako trunilo, pa čak i smetalo putnicima.²⁹⁴ Za obnovu, odnosno gradnju, kopnenih putova prvenstveno je bilo zaduženo podložničko stanovništvo još od vremena osmanske vlasti, a i tijekom vremena kondominija Dvorske komore i vojne vlasti, ali i za vrijeme zemljišnog gospodara Petra II. Antuna Hillepranda von Prandaua. Te su se obveze temeljile na mnogobrojnim urbarijalnim

²⁹² Jugozapadni dio vlastelinstva Valpovo je bio bogat s velikim prostranstvima pod šumama. HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

²⁹³ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

²⁹⁴ Taube 2012, 27; Bićanić 1952, 49.

odlukama, ali i zahtjevima baruna Prandaua. On je smatrao, kao što je i bilo logično, da su obnova i gradnja kopnenih putova izuzetno bitne za gospodarski razvoj vlastelinstva, što je svakako omogućavalo i lakši prijevoz drva, hrane i ostalih potrepština iz jednog dijela vlastelinstva u drugi. Točnije, iz južnijih krajeva vlastelinstva prema sjevernijim krajevima, odnosno prema trgovištu Valpovo, pa tek onda u ostala naselja. O tome postoji puno pisama između vlastelina i upravitelja koji su nadgledali popravljjanje puta i usmjeravali podložnike prema putovima koji su prioritet.²⁹⁵ Na to su, naravno, kao i u svemu ostalom, podložnici sa svojim obiteljima sve više i intenzivnije negodovali. To je rezultiralo s više različitih djelovanja. Ili bi otišli u razbojnike, ili bi se žalili komorskim, vojnim ili županijskim komisijama, ili bi nastavili izvršavati svoje dužnosti. Kao primjer možemo navesti podložničko žaljenje iz naselja Valpovo, ali i okolnih naselja komisijama koje su nekoliko puta išle po vlastelinstvu tijekom 1736. i 1737. godine. Nakon razgovora s vlastelinom, odlučeno je da će im smanjiti određena davanja, ali da i dalje moraju popravljati ceste i brinuti se za njih. Naravno, u prvom se redu to odnosi na cestu prema Osijeku preko koje su išle potrepštine za vojsku.²⁹⁶ Iz ovog podatka vidimo možda čak i glavni razlog problema. Podložnici su se žalili komisijama koje je organizirala država, a u kojima su često bili vojni i komorski dužnosnici koji su imali dužnosti i u institucijama koje su imale koristi od davanja protiv kojih su podložnici negodovali. Iz toga su se razloga problemi samo donekle jednokratno rješavali te bi opet nakon nekog vremena došli na vidjelo. U ovom konkretnom slučaju, prema mišljenju podložnika, radilo se o pretjeranim radovima na obnovi cesta.

Unatoč dužnostima koje su uključivale obnovu postojećih pa i gradnju novih kopnenih putova, isti su se ti podložnici često žalili da su putovi u lošem stanju. Oni su najčešće takvi bili tijekom prelijevanja rijeka i njihovih pritoka, ali i nakon poplava, kada su putovi neprohodni zbog blata i glibljive zemlje. Do takve vrste podataka možemo doći čitajući izvještaje kanonskih vizitacija te promatrajući zemljovide iz 1730-ih godina, ali i one iz 1780-ih godina, jer se stanje u tih pedesetak godina gotovo uopće nije promijenilo.

Tijekom 1738. godine provedena je još jedna kanonska vizitacija, tijekom koje su se, na području vlastelinstva Valpovo, obišle župe Petrijevc, Valpovo i Miholjac. Vizitatoru su se tijekom posjeta u nekim naseljima župljani, odnosno vlastelinski podložnici, žalili na mnoge poteškoće koje su im onemogućavale normalan vjerski život, pa tako i na stanje

²⁹⁵ Bösendorfer 1950, 86; Bösendorfer 1931, 244 i 246; Vrbanus 2010, 62; Sršan 1996, 17; Sršan 2000, 12; Perčić 2010, 174.

²⁹⁶ Bösendorfer 1931, 47.

putova za koje su se zapravo oni trebali brinuti. Naravno, trebali su se brinuti, ali i vlastelinska uprava je trebala organizirati potonje. Sve u svemu, u nekim su naseljima poput Harkanovaca pojedinci umirali bez sakramenata zbog čega vizitator u izvještaju, prema riječima župljana, ne okrivljuje župnika franjevca, nego loše stanje kopnenih putova.²⁹⁷ Uzimajući u obzir da su Harkanovci bili južnije od Valpova, oko tri sata hoda, i okruženi šumom, ne treba čuditi loše stanje puta. Također su lošem stanju doprinijeli i pritoci i potoci nastali od rijeke Vučice, koja je tekla između Valpova i Harkanovaca, pa često i plavila i stvarala močvarne dijelove u šumi Lug oko Harkanovaca.²⁹⁸ Stanje je bilo slično i na područjima jugozapadno od Valpova, koja su bila udaljena oko jedan sat hoda od župnog središta. Konkretnije, u naselju Marijanci u kojemu se u zadnjih šest godina, zbog loših putova, ali i drugih okolnosti poput lošeg stanja crkve, smanjio broj godišnjih bogoslužja sa svakog većeg blagdana na jedva dvaput godišnje. To je naselje također bilo povezano samo jednim putom s ostatkom vlastelinstva 1730-ih godina kada nastaje izvještaj kanonske vizitacije.²⁹⁹ Neki su stanovnici, poput onih iz naselja Poreča, Golinaca i Bočkinaca, ovisno o izlivanju rijeke Karašice, imali manje ili više problema sa svakodnevnim migracijama. Iz prvospomenutog su sela za vrijeme dobrog puta dolazili u Valpovo za tri, a za vrijeme lošega, za šest sati hoda, dok su, primjerice, iz naselja Golinci za vrijeme dobrog puta dolazili za tri i pol sata, a za vrijeme lošega vremena, za šest sati hoda.³⁰⁰ Na kraju se još može spomenuti već navedeni primjer stanovnika naselja Brođanci. Za njihovo je nabavljanje građevnog drva za mogući budući župni ured i nastanak župe Brođanci glavni motiv bio loš put zbog kojega mnogi nisu primili sakrament posljednje pomasti prije smrti. Uzimajući u obzir tadašnju pobožnost ranonovovjekovnih ljudi, ne iznenađuje nas njihova reakcija na trenutačno stanje.³⁰¹ Svi su nabrojani putovi, ovisno o vodenim površinama u okolnim šumama koje su se širile ili smanjivale pod utjecajem Karašice ili Vučice u određenim razdobljima kroz godinu, bili dobri, dok su neki putovi tijekom prve polovice 18. stoljeća u potpunosti nestali. Kao primjer možemo navesti naselje Budimci koje je bilo najjužnije naselje vlastelinstva, okruženo šumom i rijekom Vukom. Put koji je spajao njegove stanovnike s okolnim naseljima

²⁹⁷ *Kanonske vizitacije*, 12-13.

²⁹⁸ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*; *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 31, 220; Smičiklas 1891, 124.

²⁹⁹ *Kanonske vizitacije*, 14-15; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

³⁰⁰ *Kanonske vizitacije*, 19-23; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*; Smičiklas 1891, 108, 113; Sršan 2000, 76-77, 85.

³⁰¹ *Kanonske vizitacije*, 34-35.

znao je u potpunosti. Ponekad je znao nestati u tolikoj mjeri da je jedan franjevac tijekom vizitacije 1733. godine primijetio da ga uopće nema te je stekao dojam da ga već godinama nema.³⁰² Razlog takvome stanju puta leži u spomenutoj činjenici da se radilo o najjužnijem i najudaljenijem naselju vlastelinstva

Unatoč takvom lošem stanju putova, osim kopnenog puta između Petrijevac a i Miholjca koji je prolazio kroz Valpovo, lokalno stanovništvo, kao i trgovci, obrtnici pa i plemići, svakodnevno je koristilo putove promatranog područja. Ipak, treba se naglasiti i da je najbolje održavani i najsjeverniji kopneni put također u odeđenim razdobljima u godini bio u lošem stanju. Tome je, zbog gospodarske i prometne važnosti puta između Valpova i Miholjca, vlastelinska uprava doskočila tako da je napravila još jedan paralelni kopneni put na relaciji između naselja Podgajci i Gat, koji se koristio kada glavni put nije bio u funkciji. O tome se putu govori i tijekom 1780-ih godina i naziva ga se Stari drum.³⁰³ Proučavajući povijesne izvore, možemo uočiti da je još Bartol Kašić u prvoj polovici 17. stoljeća zapisivao svoje doživljaje vezane uz dnevne migracije stanovništva. Između ostalog, spomenuo je da svim putovima od crkava idu muškarci i žene svojim kućama. Da nije sve bilo romantično i bezbrižno, može se naslutiti na osnovi činjenice da su kuće bile udaljene od glavnih putova u šumi. Glavni je razlog sigurnost, jer su se vjernici bojali razbojnika, osmanske vojske ili siromaha i luralica koji su od njih mogli tražiti hranu i novac ili su ih pak mogli zlostavljati.³⁰⁴ Iz istih su razloga diljem Slavonije, pa tako i na području Valpova, Miholjca i okolice krajem 17. stoljeća stanovnici napuštali naselja koja su se nalazila uz putove te su odlazili u okolne šume i močvarna područja. Jedino su znali ostajati u naseljima poput Gata koji je bio izvan glavnih putova, blizu rijeke, u ovom slučaju Karašice, koja je činila područje sela neprohodnim i teškim za posjetitelje. Naravno, tijekom 1680-ih godina izbjegavali su osmansku vojsku koja je harala i osvećivala se za poraze diljem Slavonije, a od 1687. godine i dolaskom habsburške vojske, opet su njezine pripadnike izbjegavali zbog nametanja svakojakih daća.³⁰⁵ Unatoč izbjegavanju dužnosti, kako je vrijeme prolazilo, podložničko je stanovništvo počelo izvršavati svoje dužnosti već krajem 17. stoljeća. U tome su mu često koristili i kopneni putovi, naročito tijekom prijevoza hrane i potrepština za vojsku u Osijek.

³⁰² Sršan 1995, 61; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

³⁰³ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus; Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 18 i 24, 164-165.

³⁰⁴ Sršan 1999, 68-70.

³⁰⁵ Sršan 2000, 89, 64-67 i 74; Mažuran 1966, 30, 43-44.

Već je navedeno da su jednim dijelom prevozili, recimo drva, Karašicom i Vučicom pa Dravom, a između rijeka morali su koristiti kopnene putove.³⁰⁶ Tada su koristili kola koja su vukli volovi ili, još češće, konji, ali su još najčešće išli pješice ako su nosili relativno male terete uz pomoć volova. Kolike su bile cijene pojedine vrste kola ili dijelova, možemo iščitati iz cjenika obrtničkih usluga iz 1725. godine za Baranjsku županiju i područja južno od Drave. U njemu se navodi da su kola s pokrivalom i točkovima koštala deset forinti, a kola druge klase devet forinti, dok su dijelovi kola poput kotača koštali sedamdeset pet denara.³⁰⁷ Možemo pretpostaviti da je barun tijekom svojih putovanja iz Beča u Valpovo kopnenim putem koristio kola s pokrivalom i točkovima. Koliko je to bio dugačak put, možemo iščitati iz pisama koje je barun uputio prijatelju Passardiju 1736. godine. U njima navodi da očekuje za putovanje desetak odmornih konja. Iz podataka se, također, može vidjeti i koliko je dugo putovala pošta iz Beča u Valpovo, odnosno Osijek. Ona je išla relacijom Beč, Pečuh, Miholjac, Valpovo pa ponekad sve do Osijeka kopnenim putem oko osam dana.³⁰⁸

Uz lokalno podložničko stanovništvo, vojsku i plemstvo, kopneni put uz Dravu i lokalne vlastelinske putove koje smo detaljno opisali kao ne baš često prohodne, koristili su i trgovci iz Osijeka, ali i goniči stoke iz istočne Slavonije koji su ju vodili prema civilnoj Hrvatskoj i Štajerskoj.³⁰⁹ Tijekom sve većeg nakupljanja spominjanog nezadovoljstva diljem Slavonije, i na kopnenim putovima na vlastelinstvu Valpovo počeli su se pojavljivati razbojnici koji su utjerivali strah podložnicima vjernima zemljišnom gospodarar. Za razliku od razdoblja kraja 17. stoljeća, tijekom 1730-ih i 1740-ih godina povećavala se nesigurnost zabačenijih kopnenih putova i naselja oko njih koja su bila okružena šumama i močvarama. Ondje su najviše djelovali razbojnici, dok su vlastelinski panduri danonoćno čuvali putove koji su povezivali središta vlastelinstva Valpovo i Miholjac. Iz toga se razloga propisalo da se može kretati samo u konvojima. Bile su čak organizirane dnevne i noćne patrole podložnika diljem vlastelinstva na čelu s harambašama. Unatoč tome, pljačke ljudi širile su se kopnenim putovima od jugoistoka kod Koške i Zelčina, do zapada kod Kapelne. O tome je pisao i upravitelj koji navodi da se na kopnenom putu između Bizovca i Koške ne može normalno putovati i da razbojnici čak upadaju u naselja.³¹⁰ U takvim je okolnostima barun pozivao

³⁰⁶ Smičiklas 1891, 103-104, 112.

³⁰⁷ Sršan 1995, 153-154; Perči 2010, 174.

³⁰⁸ Perči 2009, 103 i 115.

³⁰⁹ Perči 2010, 171.

³¹⁰ Perči 2010, 181-184.

vojsku jer vlastelinski panduri nisu mogli ništa. Takvo je stanje, uz postupno smanjivanje razbojništva, potrajalo sve do sredine 1750-ih godina, o čemu je već bilo govora u prethodnim poglavljima.

9.3. Zaključna promišljanja

Šume su u međuodnosu s drugim okolišnim faktorima uzrokovale da ljudi u različitim razdobljima na različite načine doživljavaju iste. One su, kao i močvare, doživljavane kao sigurne ili nesigurne za obitavanje. Na temelju povijesnih izvora možemo primijetiti i da su pojedine dijelove šuma, odnosno drva, koristili za ogrjev, građu ili za žirenje svinja. Sve je navedeno prvenstveno obavljalo podložničko stanovništvo. Ono je, između ostalog, od toga drveta gradilo mlinove, skele i mostove, ali je i prevozilo drvo za gradnju do Osijeka. Sve su navedene radnje utjecale na rast nezadovoljstva podložničkog stanovništva opsegom opisanih radnji, što je u dijelovima vlastelinstva gdje su bile raširene šume utjecalo na povećanje razbojništva. Prema tome, područja pod šumama i kopneni putovi u njima bili su „plodno tlo“ za razbojnike. Za kopnene su putove također brinuli podložnici na osnovi pripisivanih obveza od strane Dvorske komore, vlastelina i urbarijalnih regulacija. Vlastelinska je uprava na temelju postavljenih prioriteta vezanih uz gospodarski i prometni razvoj naročito tražila brigu za putom koji je povezivao Petrijevce-Valpovo-Miholjac, pri čemu su se zanemarivali drugi putovi. Takvo je ponašanje uprave također utjecalo na povećavanje nezadovoljstva stanovništva, na gospodarski razvoj njihovih naselja, ali i na vjerski život.

Slika 20. Prikaz Harkanovaca, Zelčina i okolice 1730-ih³¹¹

10. Životinjski svijet

Na temelju do sada napisanoga možemo zaključiti da se stanovništvo na područjima današnjih Valpovštine i Miholjšine tijekom prve polovice 18. stoljeća uglavnom bavilo poljoprivredom. U nju možemo ubrojati ratarstvo i stočarstvo, dok su pojedinci bili trgovci i/ili obrtnici. Podložničko je stanovništvo svojim životom i radom pokušavalo u prvom redu zadovoljiti zahtjeve i želje koje im je donosila teška svakodnevnica. Pri tome su se uglavnom bavili stočarstvom zbog jednostavnije brige o stoci. Ono je bilo ekstenzivno, na što je svakako utjecalo držanje stoke na otvorenome i tijekom ljeta i tijekom zime. Ekstenzivno je stočarstvo također bilo jedan od razloga gospodarskih problema u Slavoniji koje je habsburška vlast pokušavala riješiti poticanjem ratarstva nauštrb stočarstva jer ratarstvo manje zauzima prostora čime se stvara veća mogućnost za povećanje broja stanovništva, a samim time i veći

³¹¹ Na području oko Harkanovaca i Zelčina bile su šume prožete potocima koje su tvorile „plodno tlo“ za djelovanje mnogobrojnih razbojničkih skupina tijekom prve polovice 18. stoljeća. HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

broj, suvremenim rječnikom rečeno, poreznih obveznika. Sve u svemu, do toga se nije lako dolazilo, a razlog je tome putopisac Taube vidio u lijenosti stanovništva koje nije ni dovoljno brinulo za stoku, a kamoli težilo prelasku na ratarstvo. Na sličan je način o stanovništvu pisao i poznati hrvatski književnik 18. stoljeća, Matija Antun Relković.³¹² Unatoč stvaranim lošim uvjetima za stoku od strane stanovništva, ono je na području današnje Valpovštine i Miholjštine držalo veliki broj vrsta stoke čija se brojnost povećavala tijekom prve polovice 18. stoljeća. Tome nikako nije doprinijela vlast, ni ona Dvorske komore ni vlastelinska jer su one zbog svojih potreba onemogućavale brže povećavanje životinjskog fonda.³¹³ Na temelju svega navedenoga vidljivo je da ni stanovništvo ni vlast nisu dovoljno brinuli za životinje koliko su mogli. Stanovništvo zbog svoga neznanja, a oblici vlasti zbog pokušaja što brže gospodarske i financijske dobiti kroz poreze u naravi, novcu i radnoj renti. U tome su svemu veliku ulogu igrale mnoge vrste životinja, pa i konji, čiji se broj tijekom prve polovice 18. stoljeća postupno povećavao.

Unatoč povećavanju diljem Slavonije, pa tako i na području vlastelinstva Valpovo, putopisac Taube još je u drugoj polovici 18. stoljeća napominjao da bi konjogojstvo moglo biti puno važnije nego što je bilo. Na to je, po svemu sudeći, utjecala i mala pasmina konja koja je bila raširena u međuriječju Save i Drave, pa i u krajevima sjevernijima od Drave. Oni nisu imali tolike snage kao neke druge pasmine konja ili volovi za teže fizičke poslove.³¹⁴ Unatoč opisanim karakteristikama, konji su diljem Slavonije obavljali mnogobrojne poslove. Taube navodi primjer posla koji je uključivao tri, šest ili dvanaest konja koji su bili zavezani za stup oko kojega su hodali pri čemu su od klasja koje su ovršili odvajali zrna žitarica. Većinu su tih zrna uništili zabijanjem u zemlju.³¹⁵ Na prostorima današnjih Valpovštine i Miholjštine sudjelovali su i u mnogim drugim poslovima koje je svakodnevno obavljalo podložničko stanovništvo, ali i ne samo ono. Konje su koristili i vojnici-konjanici. Tako je, recimo, nakon dolaska habsburške vlasti na područje uz Dravu od Virovitice do Osijeka bilo postavljeno oko sto pedeset pješaka i konjanika tijekom jeseni 1687. godine. Dva desetljeća kasnije Kallaneck je pisao Dvorskoj komori da je potrebno nekoliko stotina konjanika diljem Slavonije zbog razbojništva, a i zbog kuruka koji su nekoliko godina prije prelazili preko Drave i harčili područjem od Miholjca do Osijeka. Korištenje se konja u sigurnosne svrhe

³¹² Vrbanus 2010, 75; Taube 2012, 40; Kolar-Dimitrijević 2000, 42 i 44; Bičanić 1952, 25-27.

³¹³ Erceg 1994, 17.

³¹⁴ Taube 2012, 43; Vrbanus 2010, 76.

³¹⁵ Taube 2012, 46.

nastavilo i tijekom vlastelinske uprave upravitelja Anneisa. On je, u ime baruna Prandaua, 1733. godine zaposlio, uz dvadeset pandura, i četiri konjanika za što sigurnije raznošenje vijesti diljem vlastelinstva Valpovo. Proučavajući žalbe kmetova tijekom popisa stanovništva iz 1736. i 1737. godine, možemo uočiti negodovanje stanovnika naselja Valpovo, Miholjac i Petrijevcu. Oni su se tužili da uz uobičajeni porez još moraju hraniti naknadno dovedene konjanike na vlastelinstvo kao i njihove konje.³¹⁶ Prema tome, vidljivo je da su konje na promatranom prostoru koristili i pridošlice, vojnici-konjanici. Oni su bili ili u prolazu, ili su dovedeni na određeno vrijeme radi suzbijanja razbojništva i drugih čimbenika koji su ugrožavali sigurnost normalnog političkog, gospodarskog i prometnog života. Budući da zapravo nisu bili dio svakodnevnice podložničkog stanovništva, stvarali su probleme potonjima, što je i vidljivo iz spomenutih žalbi. U takvim su okolnostima i konji bili svojevrsan teret, što zapravo i nije bio čest slučaj. Oni su, uz volove, često korišteni tijekom prijevoza kolima različitih žitarica, sijena i drva, a što je bilo uobičajeno i diljem Europe. Kao primjere možemo navesti podatke iz izvještaja vizitacija iz 1733. i 1738. godine. Župljani su tijekom 1733. godine u središta župa Miholjac, Valpovo i Petrijevcu dovozili i do nekoliko desetaka kola drva, ali samo pod uvjetom da su imali konje ili volove. Oni koji nisu imali navedeno, nisu bili dužni prevoziti kolima drva.³¹⁷ Pet godina kasnije kanonski vizitator u svome izvještaju za pojedino naselje bilježi koliko su kola drva, ali i ne samo drva nego i već spominjanog sijena i žitarica, župljani konjima ili volovima dovozili upravitelju pojedine župe. Kao primjere možemo navesti podatke o naseljima Valpovo, Harkanovci, Ivanovci, Marijanci i Marjančaci. U njima se navodi da su župljani Valpova pomoću konjima ili volovima dovozili jedna kola drva od svake kuće. U isto vrijeme, župljani Harkanovaca dovoze dvojica ili trojica kola sijena, ovisno o urodu. Promatrajući ostale spomenute filijale, možemo utvrditi da su davali jedna kola sijena.³¹⁸ Da su se konji koristili za prijevoz potrepština pomoću kola ili za potrebe glasonoše, imamo primjere i u već nekoliko puta spominjanom cjeniku pojedinih obrtničkih zahvata i proizvoda iz 1725. godine. U njemu se navodi da su uzde za dva seljačka konja koštale trideset denara, dok je cijena jedne uzde za konja glasonoše iznosila četrdeset denara.³¹⁹

³¹⁶ Mažuran 2004, 59; Mažuran 1993, 55; Perči 2010, 182; Bösendorfer 1931, 258.

³¹⁷ Sršan 1995, 50, 61 i 76; Braudel 1992, 368-369.

³¹⁸ *Kanonske vizitacije*, 10-17.

³¹⁹ Sršan 1995, 149.

Također su, uz podložničko stanovništvo, konje koristili i barun Prandau tijekom svojih godišnjih dolazaka na područje vlastelinstva Valpovo, ali i svakodnevni putnici uz koje se vežu i određene zanimljive sudbine tijekom burnih 1730-ih godina. Da je konj bio jedno od važnijih prometnih prijevoznih sredstava, zabilježeno u mnogobrojnim izvještajima komorskih popisa. Pomoću konja bilježi se udaljenost između pojedinih područja, odnosno naselja, koja se zapisuje u hodu konja uz hod čovjeka ili milju.³²⁰ Prije jednog od mnogobrojnih putovanja iz Beča u Valpovo, barun Prandau rezervirao je deset odmornih konja. Na to je možda utjecala i činjenica da je u tome slučaju 1736. godine dolazio s obitelji.³²¹ Dok je boravio radi dužnosti u Dvorskoj komori u Beču, vlastelinska je uprava u suradnji s komorskim službenikom Passardijem iz Osijeka kupovala konje za potrebe vlastelinstva. Budući da je barun bio u stalnom kontaktu s upravom i spomenutim službenikom, ne treba čuditi ni da je bio upoznat s kupnjama konja, odnosno da ih je on i inicirao. Kao primjer možemo navesti kupnju konja u Našicama na sajmu.³²² Da su mnogobrojni putnici koristili konje tijekom puta kroz vlastelinstvo Valpovo, možemo zaključiti na temelju pristojbi mostarine u Petrijevcima iz 1731. godine i na temelju cjenika skelarine u Miholjcu iz 1727. godine. Prema navedenim predlošcima možemo uočiti da su putnici u Petrijevcima za jednog upregnutog ili tjeranog konja plaćali taksu od 1,5 krajcara, dok su u Miholjcu za jednog konja plaćali 3 krajcara.³²³ Drugo navedena taksa jednaka je takozvanoj novoj taksi za upregnute ili tjerane konje iz mostarine tijekom 1731. godine. U vrijeme kada su se provodili spomenuti cjenici i zahtijevale pristojbe za poneke gospodarski i politički važne putnike i suradnike baruna Prandaua, za područje vlastelinstva Valpovo nisu vrijedile potonje pristojbe. U listopadu 1731. godine upravitelj vlastelinstva Valpovo Anneis dopustio je barunu Pejačeviću da sa svojim konjima i kolima besplatno prijeđe preko valpovačkog mosta. Za razliku od konja, naplaćene su pristojbe za ostale životinje i potrepštine.³²⁴

Uzimajući u obzir već opisano povećano razbojništvo pod utjecajem gospodarsko-financijskih problema podložničkog stanovništva, ali i pobuda pojedinaca, konji su zbog svoje važnosti u prometu i gospodarstvu bili objekt krađe. Kao primjer možemo navesti slučaj iz

³²⁰ Sršan 2000, 13-14.

³²¹ Perči 2009, 115.

³²² HR-DAOS, fond 476, K 11, Br. 168.

³²³ Perči 2010, 176.

³²⁴ Isti, 177.

1730. godine kada je, tijekom jedne od mnogobrojnih krađa, ubijen jedan konj. Za njega je vlastelinstvo vlasniku platilo odštetu od nekoliko forinti. Zanimljiv se primjer krađe dogodio i tijekom akcije razbojnika Stojka u Habjanovcima. On je sa svojom družinom od sedam razbojnika ukrao četiri konja i pet mještana za koje je tražio sto forinti.³²⁵

Na uzroke gospodarskih problema, pa samim time i dijela razbojništva, tijekom prve polovice 18. stoljeća utjecali su i pravilnici vlastelinstva u kojima su neke točke bile vezane i uz konje. Tako je u pravilniku od 5. svibnja 1723. godine zapisano da podložnik koji drži konje ili volove daje četiri vučne rabote. Navedeno se treba staviti u kontekst da se barun Prandau i njegova uprava vlastelinstva Valpovo nije previše obazirala na točke Karlova urbara i da je, uz spomenutu rabotu, uzimao po selištu jedanaest forinti.³²⁶ Prema tome ne trebaju čuditi već navedene pritužbe podložničkog stanovništva pojedinih naselja vlastelinstva Valpovo iz 1737. godine koje su bile vezane uz konje. Primjer da se nije samo žalilo podložničko stanovništvo nego i plemstvo, odnosno barun Prandau, imamo iz siječnja 1755. godine. On je napominjao da se na Slavoniju ne može protegnuti jedno urbarijalno uređenje zbog okolnosti područja i sposobnosti puka. To mišljenje zapravo ima određene sličnosti s već iznesenim pogledima putopisca Taubea o stanovništvu u Slavoniji. Barun Prandau iz toga je razloga ponudio određena rješenja, među kojima je spomenuo i tlaku koja uključuje konje i volove.³²⁷ Iz svega navedenoga možemo uočiti veliku važnost i ulogu u prometnom i gospodarskom životu konja na prostoru vlastelinstva Valpovo u prvoj polovici 18. stoljeća. Uz konje je, zbog karakteristika i izdržljivosti, prema određenim poslovima često spominjana još jedna životinja, vol.

Za razliku od konja, volovi se češće koriste za obradu zemlje zbog svoje snage. Nakon što bi prošli nekoliko godina rada na polju, volovi su se počeli više gojiti i prodavati. Da su dijelovi volova bili cijenjeni kao mogući dio prehrane, imamo i primjer s kraja 17. stoljeća. Tijekom sve većih sukoba i netrpeljivosti između vojne vlasti i Dvorske komore na područjima današnjih Valpovštine i Miholjštine, pa i općenito na prostoru međuriječja Drave i Save, komorski službenik Martin Zemljak žalio se da general Starhemberg uzima od podložničkog stanovništva i jezik zaklanog vola. Ipak su se volovi prvenstveno držali zbog obrade zemlje. Iz toga je razloga važno spomenuti da je zbog masnije zemlje na području Slavonije bilo potrebno tijekom oranja zapregnuti šest volova, dok su u Ugarskoj potrebna

³²⁵ Isti, 171 i 185.

³²⁶ Karaman 1962, 31.

³²⁷ Bösendorfer 1931, 242.

samo dva vola. Također se i vršidba odvijala pomoću volova ako u pojedinoj kući nije bilo konja.³²⁸ Sve je ovisilo o potrebama i željama pojedine podložničke obitelji i o odnosu prema konjima i volovima. Budući da su volovi bili jedna od važnijih radnih životinja, podložničko je stanovništvo tijekom prve polovice 18. stoljeća povećavalo broj volova, što je za posljedicu imalo i proporcionalno povećavanje obradivih površina.³²⁹ Kao što se već moglo uočiti u dijelu poglavlja o konjima, volovi su se, ovisno o uvjetima, koristili i kao vučne životinje, u prvom redu kola drva, sijena ili različitih vrsta žitarica. Najčešće su bili upregnuti u kola u područjima koja su bila negostoljubivija, kao što su prostori naselja okruženih močvarama i šumama. Kao primjere možemo navesti naselja Beničanci i Lacići.³³⁰ Također su spomenuta područja bila i utočište mnogih životinja. Istražujući izvještaje popisa iz 1698. i 1702. godine, možemo primijetiti da se spominju i ribe i rakovi koji su se lovili i u močvarama i u rijekama, koje su već detaljno opisivane u prethodnim poglavljima. Popisivači Dvorske komore detaljno su navodili na kojim se mjestima određene životinje mogu pronaći. Tako možemo navesti primjer iz okolnih naselja trgovišta Valpovo, pri čemu možemo uočiti odakle su dolazili na područje Valpova, to jest gdje se još navode rakovi iz Karašice. Na prostoru naselja Tiborjanci prolazila je Karašica u kojoj su obitavali ribe i rakovi. Na kraju je još potrebno spomenuti i životinje u rijeci Vučici. U njoj su, zbog manje vodene površine nego u rijekama Karašici i Dravi, zabilježene samo male ribe kod sela Bocanjevci.³³¹

Da su se volovi koristili kao vučne životinje, možemo zaključiti i prema već spominjanom cjeniku skelarine kod Miholjca iz 1727. godine. U njemu se navodi da se za jednog upregnutog ili tjeranog vola plaćalo kao i za konja.³³² Proučavajući brigu podložničkog stanovništva prema životinjama kao što su konj ili vol, o kojima su na temelju svega navedenoga jako ovisili, možemo zapravo uočiti njihovu raširenu nebrigu i nedisciplinu. Tijekom dana i noći životinje su ostavljali na pašnjacima ili u šljivicima i, općenito, u voćnjacima, čime su činili još veću štetu za svoje gospodarstvo jer su im životinje jele voće koje im je bilo važno zbog šljivovice. Toga je bila svjesna i državna vlast na čelu s Marijom Terezijom sredinom 18. stoljeća pa je u slavonskom urbaru iz 1756. godine doneseno nekoliko odredbi vezanih uz stvaranje štete od strane stoke. Tako se, recimo, u

³²⁸ Taube 2012, 40, 45-46; Mažuran 1993, 21.

³²⁹ Mažuran 1993, 46 i 75.

³³⁰ *Kanonske vizitacije*, 23; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

³³¹ Sršan 2000, 72-73 i 76.

³³² Perči 2010, 174 i 176.

jednoj od točaka navodi da ako stoka napravi štetu, knez sela mora procijeniti štetu. Na temelju procjene treba se od svake svinje, koze ili teleta platiti jedan krajcar, ali da se životinje nikako ne smiju ubiti. Tek ako se šteta bude ponavljala, može se ubiti jedna životinja i naplatiti šteta, pri čemu se ne smije ni jedan krajcar uzeti u ime ostalih životinja koje su činile štetu. Životinje su tijekom takvih uvjeta bile prepuštene same sebi i znale su biti napadnute od divljih životinja poput medvjeda ili vukova. Zadnje navedeni su još tijekom 19. stoljeća živjeli diljem vlastelinstva Valpovo. Barun Prandau već je 1720-ih godina bio svjestan opasnosti od divljih životinja te da ih je podložničko stanovništvo ubijalo, pa je osjećao potrebnim donošenje naredbe u kojoj je naglasio već općepoznatu činjenicu da se podložnicima zabranjuje lov. Unatoč tomu, zbog specifičnih je okolnosti dopustio da podložnici ubijaju medvjede, što je za posljedicu imalo i nestanak medvjeda do 19. stoljeća. Sve u svemu, možemo zaključiti da u opisanim uvjetima životinje nisu bile dovoljno uhranjene, zbog čega se smanjivao i gubio potencijal volova i konja koji bi mogli pružiti podložničkom stanovništvu radom na zemlji, ili krava, ovaca, koza i svinja davanjima prehrambenih proizvoda. U prilog navedenome ide i činjenica da krave nisu bile sposobne za mužnju između listopada i ožujka, travnja.³³³ Ipak je važno napomenuti da je bila bolja situacija što se tiče svinje. Ona je bila u relativno boljem položaju što se tiče prehrane od ostalih nabrojanih životinja jer je diljem promatranog područja bilo žirnih šuma. O tome, kao i o problemima koji su nastajali između podložničkog stanovništva zbog nametanja svakojakih davanja vezanih uz svinje i žirenje, već je bilo govora u prethodnim poglavljima. Problemi su se javljali i oko uzimanja takozvane male desetine od svinja, janjadi i košnica pčela, koja se naposljetku pokušala i zabraniti preko Karlova urbara, ali bez uspjeha, ako uzmemo u obzir da urbar nije bio provodan diljem Slavonije, pa tako ni na području vlastelinstva Valpovo. Ipak, kada se uzme u obzir zanemarivo mali broj košnica pčela na području vlastelinstva Valpovo, možemo zaključiti da zabrana skupljanja desetine od košnice pčela nije mogla puno pomoći gospodarskom boljitku na promatranom području. Uz opisane radnje, barun Prandau i uprava vlastelinstva Valpovo u skladu s ponašanjem i djelovanjem ostalih zemljišnih gospodara i uprava slavonskih vlastelinstava prisvajali su i životni prostor životinja. Pretvarali su izvanselišne zemlje, kao što su pašnjaci, u alodijalnu zemlju. Također su i takvi postupci utjecali na smanjenje životnih uvjeta životinja, a na kojima je zapravo počivala i egzistencija ljudi.³³⁴ Sve je navedeno imalo određenog utjecaja i na gospodarske

³³³ Kolar-Dimitrijević 2000, 76; Taube 2012, 41-43; Vladimir Dimitrijević, „Divljač i lovstvo na području donjomiholjačkom,“ *Godišnjak* 3 (1994), 171-172; Vežić 1882, 183; Bösendorfer 1931, 269.

³³⁴ Karaman 1997, 61; Vežić 1882, 167.

probleme podložničkog stanovništva diljem vlastelinstva Valpovo, pa i na sve raširenije razbojništvo koje je, kako smo mogli vidjeti na primjeru konja, izravno utjecalo i na životinje.

10.1. Zaključna promišljanja

Podložničko se stanovništvo pretežno, uz ratarstvo, bavilo i stočarstvom. Ono je bilo ekstenzivno, na što je utjecala i nebriga uzrokovana neznanjem. Životinje su se prvenstveno koristile kao prijevozno sredstvo, poput konja i volova te za dobivanje prehrambenih proizvoda, poput krava i svinja, kao i za obradu poljoprivrednih površina, poput volova. To su znale iskoristiti vlasti koje su nametale davanja podložničkom stanovništvu u naravi ili preko radne rente. Nereguliranje potraživanja Dvorske komore i/ili vlastelinske uprave uzrokovalo je već nekoliko puta spomenuto negodovanje podložničkog stanovništva, pa i razbojništvo kojega nisu bile pošteđene ni životinje.

Državna vlast na čelu s vladarem Karlom VI. i vladaricom Marijom Terezijom bila je svjesna opisane nebrige za životinje i nekontroliranog potraživanja pa je u urbarijalnim regulacijama navodila točke u kojima su se opisale kazne vezane uz štetu koju bi napravile životinje. Također su određivali i maksimalan opseg podavanja koja vlastelinske uprave mogu tražiti od podložnika, a vezana su i uz korištenje životinja. Sve u svemu, životinje su većinu vremena boravile bez nadzora ljudi pa su znale biti napadnute i od vukova ili medvjeda. Koliki je to bio problem za gospodarski razvoj i sigurnost na vlastelinstvu, dovoljno govori podatak da je vlastelin podložnicima dopuštao ubijanje medvjeda.

11. Obradive i neobradive površine

Unatoč opisanoj lošoj organizaciji i brizi podložničkog stanovništva za životinje, one su svojim djelovanjem i brojčanim povećavanjem utjecale na proporcionalno povećavanje obradivih površina. Među obradive površine možemo ubrojati svu onu zemlju od koje su podložničko stanovništvo i, preko njega mnogobrojnim davanjima, komorska i vlastelinska vlast imali gospodarske i financijske koristi. To su u prvom redu oranice, livade, pašnjaci, voćnjaci i vinogradi, o kojima možemo čitati u povijesnim izvorima koji su nastali krajem 17. i u prvoj polovici 18. stoljeća. Prije detaljnije obrade izvora i literature, potrebno je ukratko iznijeti definicije navedenih poljoprivrednih zemljišta. Prvo spomenute oranice zemljišta su koja su, ovisno o mogućnostima podložničkog stanovništva, obrađivana. Livade su vrsta travnjaka koja nastaje najčešće nakon uništavanja šuma. One se redovito kose zbog dobivanja hrane za stoku. Za razliku od livada, pašnjaci se održavaju radi stalne ispaše stoke.³³⁵

O spomenutim su površinama pisali popisivači Dvorske komore tijekom provođenja popisa 1698., 1702. i 1736. godine, ali i tijekom drugih popisivanja koja se ne koriste u ovome radu.³³⁶ Kao što će se moći primijetiti na temelju tih komorskih izvještaja popisa, doneseni su određeni porezi vezani uz ratarske kulture i druge poljoprivredne proizvode koji su se dobivali od opisanih zemljišta. Između ostalog, nakon drugog provođenja Caraffininog popisivanja 1702. godine, određeno je da je veličina selišta, odnosno sesije, dvadeset četiri jutra. U ta su jutra bile uključene oranice, livade i vinogradi. Početkom 18. stoljeća motika je vinograda bila ekvivalent dva jutra oranice, kao i kosac livade.³³⁷ Na osnovi sesija određivali su se i drugi nameti oko kojih je dolazilo do sukoba i negodovanja između komorske i vlastelinske uprave i podložničkog stanovništva. Za razliku od vremena djelovanja Caraffe i komorskih službenika tijekom kojega je odlučeno da se od selišta daje tri forinte Dvorskoj komori, dvanaest forinti za uzdržavanje vojske i osam forinti za otkup radne rente, 11. travnja 1731. godine prihvaćeno je da se od svakog selišta u Provincijalu, pa tako i na području vlastelinstva Valpovo, ukupno plaćaju trideset dvije forinte i pedeset denara.³³⁸ To je još više pogodilo gospodarsku egzistenciju podložničkog stanovništva i doprinijelo povećavanju nezadovoljstva, pa i odlascima pojedinaca ili skupina stanovnika u razbojnike. Kada se uzme

³³⁵ *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Oranica“, s.v. „Livada“ i s.v. „Pašnjak“.

³³⁶ Mažuran 1993, 28 i 362-417; Sršan 2000, 13; Smičiklas 1891, 93-134.

³³⁷ Mažuran 1993, 41; Zlatko Herkov, „Prinosi za upoznavanje naših starih mjera za dužinu i površinu,“ *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 7 (1974), 92-93 i 138-140.

³³⁸ Mažuran 1993, 40-41 i 66.

u obzir da se spomenuti iznos po sesiji morao platiti neovisno o tome je li ona bila naseljena ili ne, ne treba nas čuditi i rašireno negodovanje među upravama i zemljišnim gospodarima mnogobrojnih slavonskih vlastelinstava. Oni su bili svjesni da će im provođenje takve odluke na njihovim vlastelinstvima samo pogoršati međuodnos s kmetovima. Iz toga su razloga upravitelji i vlasnici posjeda Ilok, Vukovar, Đakovo, Orahovica i mnogi drugi prosvjedovali protiv donesene odluke Komorske direkcije. Za razliku od navedenih uprava, i zemljišni gospodar vlastelinstva Valpovo, barun Prandau, nije se žalio. Razlog možemo potražiti u činjenici da je barun bio jedan od visokopozicioniranih službenika Dvorske komore. Sve u svemu, kako god se uzme, gospodarsko se stanje podložničkog stanovništva, neovisno o odlukama, pritužbama i raspravama između oblika vlasti, samo pogoršavalo. Tome je odlučila stati na kraj komisija na čelu s generalom i predsjednikom banatske uprave i zapovjednikom Banata grofom Andreasom Hamiltonom. Nju je sredinom srpnja 1736. godine poslao vladar Karlo VI. jer je odlučio pokušati smiriti eskalaciju sukoba diljem Slavonije koju još od 1735. godine možemo nazivati i ustankom seljaka. Caru je, zbog budućeg rata protiv Osmanskog Carstva, bilo izuzetno važno donekle smiriti međuodnose pojedinih oblika vlasti i podložničkog stanovništva na pograničnom području s Osmanskim Carstvom. Smirivanje se jedino, prema mišljenju Bečkog dvora, moglo postići jasnim utvrđivanjem visine i količine davanja podložničkog stanovništva svim oblicima vlasti. Iz toga je razloga komisija prvo provela popisivanje stanovništva te pokretne i nepokretne imovine. Tijekom provođenja popisivanja, voditelj komisije Hamilton poslao je izvještaj o stanju u Slavoniji, a koji se podudarao s nekadašnjim izvještajem feldmaršala Andreea Ludwiga grofa Khevenhullera iz 1733. godine. U oba se izvještaja naglašavalo da je glavni uzrok negodovanja, pobuna i razbojništva diljem međuriječja Save i Drave, odnosno Dunava, međuodnos vlastelinskih uprava i podložničkog stanovništva. Prije nastanka Karlova urbara 1737. godine planiralo se provesti smanjenje opterećenosti po sesiji od trideset dvije i pol forinte na dvadeset četiri forinte ili čak na vraćanje opterećenosti po sesiji prema odredbi Caraffinine komisije iz 1702. godine.³³⁹ Na temelju svega navedenoga možemo uočiti i da je selište, odnosno sesija, bilo u centru prijepora između svih navedenih aktera, a kako je već donekle navedeno, uključivalo je oranice, livade i pašnjake. Također je uključivalo i kuću s okućnicom te vrt, odnosno bašću. Pojedini domaćini sesionalisti mogli su imati cijelo selište, ali su češće posjedovali dijelove sesija, pa i do jedne četvrtine selišta. Vlastelini su preko svojih upravitelja i službenika tijekom cijelog promatranog razdoblja diljem Slavonije, pa tako i na područjima današnjih

³³⁹ Isti, 67-68.

Valpovštine i Miholjštine, domaćinima sesionalistima oduzimali pašnjake, livade i oranice, pripajajući ih alodiju. Koliki je to bio veliki potencijal za gospodarsko iskorištavanje, dovoljno govori činjenica da je vlastelinstvo Valpovo, što zbog svoje velike površine, što zbog većeg kultiviranja prostora, imalo najviše obradivih oranica i livada na prostoru cijele Slavonije i Srijema.³⁴⁰ Gospodarskim je problemima, uz opisano djelovanje i potraživanja vlastelina i njegove uprave, doprinio i loš odnos podložničkog stanovništva prema oranicama i drugim poljoprivrednim površinama.

Prema izvještaju putopisca Taubea možemo zaključiti da slavonski seljak gotovo uopće nije gnojio stajskim gnojivom svoje obradive površine. Iz toga je razloga putopisac naveo da je prinos od pojedine ratarske kulture, poput pšenice ili kukuruza, u prvom redu ovisio o vremenskim prilikama. Kada se korišteni putopis uspoređi s izvještajima komorskih popisa iz prve polovice 18. stoljeća možemo navesti i imena ostalih kultura koje su se sijale na području vlastelinstva Valpovo. U prvom su redu to ječam, proso i zob, odnosno većina poljoprivrednih kultura koja se koriste i u velikom broju drugih regija Europe. Budući da su se sve kulture zbog slabog uroda, ali i uništavanja tijekom vršidbe, o čemu je već bilo govora u dijelu o konjima, prvenstveno koristile u ishrani ljudi, dolazile su do izražaja livade i pašnjaci u životu životinja. One su se puštale i danju i noću na pašnjake te su se eventualno hranile sijenom dobivenim košnjom, uz uvjet da su livade bile nepoplavljene. Još je važno spomenuti prije navedeni kukuruz, odnosno tursku pšenicu, koja se sve više koristila jer je stanovništvo jelo kruh pečen od kukuruza. Važnost kukuruza možemo pratiti još od prvih izvještaja komorskih popisa.³⁴¹

Proučavajući izvještaj popisa iz 1698. godine, možemo uočiti raširenost plodnih, ali i manje plodnih oranica. One prvenstveno ovise o blizini rijeka, močvara, ali i o radu podložničkog stanovništva na području određenih naselja koja su krajem 17. stoljeća bila naseljena. Tako je, recimo, u Valpovu postojalo ukupno dvjesto jutara plodnih oranica, od čega je pedeset jutara prošlih godina bilo livada. Važno je spomenuti da je, unatoč pretvorbi livada u oranice, postojalo još oko trideset kosaca livada. Kao i u ostalim naseljima, nisu zabilježeni vinogradi, a samim spominjanjem izostanka vinograda gotovo u svakom naselju, možemo uočiti važnost koju je Dvorska komora pridavala vinogradima. Za razliku od Valpova, na prostoru predija Merčinci i Šag zapisalo se oko pedeset kosaca livada, sto jutara

³⁴⁰ Bösendorfer 1950, 61 i 70; Mažuran 1993, 77.

³⁴¹ Taube 2012, 43 i 45-47; Smičiklas 1891, 93-134; Sršan 2000, 61-104; *Kanonske vizitacije*, 18-23; Braudel 1992, 107.

plodnih oranica i samo pet jutara neplodnih oranica. Razlog plodnim, odnosno obradivim oranicama, možemo pronaći u činjenici da su zemlju obrađivali starosjedioci koji su bili smješteni u sigurnijem Valpovu, ali i došljaci iz krajeva južnijih od Save. Promatrajući južnije krajeve od Valpova, možemo uočiti još jači utjecaj svakodnevnih migracija ljudi iz naseljenog Valpova u nenaseljena područja. Tako su, primjerice, stanovnici Valpova obrađivali oko trideset kosaca livada, uz što se još naglašavalo da su sva bila za košnju. To naglašavanje popisivača Dvorske komore govori da na nekim područjima nisu bile sve livade za košnju jer su bile poplavljivane obližnjim rijekama ili zarasle u šikaru. Još je postojalo oko pedeset jutara plodnih i oko sto jutara osrednje plodnih oranica u prediju Metlinci.³⁴² U istome izvještaju možemo primijetiti i područja nekadašnjih naseljenih sela čije oranice ipak nisu obrađivane kao prethodno opisane. Kao primjer možemo navesti oranice i livade sela Nova Skela. Zapisalo se da je oko trideset jutara oranica bilo pjeskovito i neplodno, trideset jutara obraslo u šumu te da je gotovo pedeset kosaca livada bilo uništeno tijekom poplava. Navedeno je bilo posljedica djelovanja rijeke Drave, širenja šume Lipovac koja je utjecala i na migraciju stanovnika naselja Karaševo iz potonjega u Petrijevce, a naročito nebrige i nemogućnosti stanovnika okolnih naseljenih sela da se brinu za opisana područja. Slično je stanje bilo i na području sela Midlak. Ono je bilo napušteno i u takvim je okolnostima imalo oko četrdeset srednje plodnih oranica, s tim da je još oko trideset jutara obraslo u trnje i šikaru. Popisivači su za ta jutra napomenuli da su prije bila plodne oranice, što možemo interpretirati kao putokaz stanovnicima i lokalnoj vlasti za buduće djelovanje.³⁴³

Za razliku od do sada opisanih područja, koja su bila napuštena tijekom ratnih sukoba, diljem Slavonije pa tako i na području nekadašnjih nahija Valpovo i okolnih nahija na području sela Kunišinci, moglo se uočiti drugačije stanje. Ono se uočavalo jugozapadno od središta Valpovo i južno od glavnog kopnenog puta. Na tom području, relativno sigurnom od čestih upada carske vojske, stanovnici su obrađivali oko dvadeset kosaca livada, a postojalo je još oko trideset kosaca obraslih trnjem i šibljem, Za razliku od livada, zapisano je još oko sedamdeset jutara oranica koje su bile dobre plodnosti. Važno je napomenuti da ni jedno jutro oranica nije bilo obraslo, nego čak da je tijekom obilaska bilo zasijano oko deset jutara. Proučavajući još zapadnije krajeve, poput sela Golinci i Radikovci, možemo primijetiti međuodnos stanovnika i obližnjih rijeka na primjeru oranica. Tako je, recimo, na području

³⁴² Sršan 2000, 61, 64-65.

³⁴³ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus i Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*; Sršan 2000, 66-67.

naselja Radikovci zabilježeno sto pedeset jutara oranica dobre plodnosti i još oko trideset jutara oranica koje su trenutačno bile pretvorena u močvaru.³⁴⁴

Četiri godine kasnije, odnosno 1702. godine, komorski popisivači uočavaju i po pitanju oranica, a što je još važnije i po pitanju vinograda, promjene diljem promatranog područja. Tako su, recimo, na području trgovišta Valpovo zapisali oko tisuću jutara obradive zemlje i još oko šesto neobradive, uz napomenu da se i potonja mogla orati, ali da onda još nije bilo moguće zbog nedostatka podložnika i stoke. Svakako je zanimljiv podatak da je u roku od četiri godine došlo do toga da je održavano oko četrdeset motika vinograda i da su pašnjaci postojali u izobilju kao i u većini drugih naselja. Uzimajući u obzir i taj podatak, možemo vidjeti orijentiranost podložničkog stanovništva prema stočarstvu koje je prvenstveno bilo održavano od dobre ispaše. Također je još prema ovome izvještaju vidljivo da su popisivači počeli primijećivati uzroke problema neobrađenosti, a samim time, i neke od uzroka gospodarskih problema. Za razliku od središta, stanje su u drugim naseljima, poput Marjančaca, Veliškovaca i Tiborjanaca, jednostavnije opisivali. Samo su navodili koliko je bilo obradivih jutara uz stanje pašnjaka, vinograda. Prema tome, zapisano je da je u Marjančacima bilo dvjesto obradivih jutara, dvije motike vinograda i pašnjak u izobilju, dok je u Veliškovcima i Tiborjancima postojalo tristo, odnosno dvjesto pedeset jutara.³⁴⁵ Još možemo uočiti jednu promjenu ako usporedimo dva izvještaja komorskih popisa. U izvještaju popisa iz 1702. godine zapisuje se i koliko je bilo posijano jutara pšenice i bijele pšenice, ječma, zobi, ali i kukuruza.

Također su se i u zapadnijim područjima primijetile određene promjene. U prvom redu povećanje obradivih površina, ali i nastanak neobradivih. Kao primjer možemo navesti selo Kunišinci, gdje je postojalo dvjesto pedeset jutara obradivih oranica te sto pedeset jutara neobradivih. Promatrajući sela Golinci i Radikovci, vidljive su također određene promjene po pitanju oranica. Za Golince je navedeno oko šezdeset jutara obradivih oranica i oko sedamdeset jutara neobradivih. Uzroke možemo i dalje tražiti u međuodnosu obližnjih rijeka i djelovanja podložničkog stanovništva.³⁴⁶ Unatoč svim navedenim problemima koji su se nagomilavali, podložnici su sa svojim obiteljima desetljećima uspijevali obrađivati oranice, ali i druge poljoprivredne površine, kao što su livade i pašnjaci, u skladu sa svojim

³⁴⁴ HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*; Sršan 2000, 80, 85-86.

³⁴⁵ Smičiklas 1891, 94-96

³⁴⁶ Isti, 108, 112 i 118.

moogućnostima. Stvarali su i predmete kućne radinosti koje su svakodnevno upotrebljavali. Također su svoja znanja prenosili s koljena na koljeno te su se tako neka znanja, poput načina košnje trave i izrade nekih oruđa, prenijela do druge polovice 20. stoljeća. Da su i barun i vlastelinska uprava pomagali od početka 1720-ih godina, vidljivo je prema profesionalnim radnicima koje je barun dovodio i zapošljavao diljem vlastelinstva Valpovo. U njih možemo ubrojati mnogobrojne vrtlare koji su se u prvom redu brinuli za vlastelinski park i perivoj oko dvorca Valpovo, ali i za vlastelinske voćnjake. U tim se voćnjacima uzgajalo ukrasno drveće, cvijeće i jako raširen divlji kesten. Radi što boljih uvjeta tijekom cijele godine, postoji velika vjerojatnost da se već do sredine 18. stoljeća isplaniralo, a možda čak i podiglo nekoliko staklenika koji su bili grijani prostori i služili su za uzgoj sadnica. Na temelju svega navedenoga možemo zaključiti da se nakon višedesetljetnog ulaganja i kultiviranja prostora južno od dvorca u park-perivoju do sredine 18. stoljeća razvila i vrtlarija koja se postupno širila parkom. Vlastelinska je uprava bila upoznata s financijskim potencijalom sadnica u vrtlariji pa su počeli već u prvim godinama dobivati određeni godišnji prihod od prodaje sadnica. One su se slale po narudžbi upravama i zemljišnim gospodarima mnogih slavonskih vlastelinstava. U prvom redu Adamoviću, Pejačevićima, Eltzima, ali i mnogim drugim obiteljima i posjedima sjevernije i zapadnije od osamnaestoljetne Slavonije. Zahvaljujući gospodarskim vezama baruna Prandaua diljem Habsburške Monarhije, fond sadnica za vrtlarije obnavljao se svake godine. Jedna je od zanimljivijih narudžbi iz 1762. godine kada je naručeno iz Beča oko sto sorti naranči i gotovo četiristo limuna. Zbog tolikog broja, a prema uzoru na vrtlarije iz zapadnih dijelova Monarhije, bio je uređen poseban dio za obje biljke.³⁴⁷ Važno je napomenuti i da su tijekom svakodnevne komunikacije s pomoćnim radnicima koji su dolazili iz podložničkih obitelji pomagali savjetima, pa i posuđivanjem oruđa za svakodnevni rad po voćnjacima, vrtovima i poljima podložničkom stanovništvu, a što je bilo u praksi još od vremena komorske vlasti. Još je u izvještaju popisa iz 1702. godine, za razliku od izvještaja iz 1698. godine, zapisano u mnogim naseljima poput Veliškovaca, Tiborjanaca i u drugima, da ima voćnjaka s dobrim plodonosnim stablima.³⁴⁸ Na osnovi navedenoga vidljiv je pozitivan kontinuitet međuodnosa oblika vlasti i podložničkog stanovništva po pitanju voćnjaka. Prema tome, uz opisane probleme i poremećene međuljudske odnose tijekom 1730-ih godina, rad podložničkog stanovništva, pa i svjesno, a možda još češće i nesvjesno

³⁴⁷ Alka Turalija i Nevio Šetić, „Vrtlarija Prandau-Mailath u Donjem Miholjcu,“ *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006), 299.

³⁴⁸ Perči 2010, 174; Perči 2008, 85; Turalija 2006, 297-298; Ljerka Perči, „O uzgoju limuna, ananasa i grijanim staklenicima u Valpovu,“ *Valpovački godišnjak* 12 (2007), 30 i 34; Smičiklas 1891, 96, 98 i 101-103.

usmjeravanje vlastelinske uprave, vidljivi su na izvještaju popisa koji je proveden tijekom 1736. i 1737. godine. U područjima svih naselja vlastelinstva Valpovo došlo je do povećavanja obradivih i posijanih oranica, kao i livada i pašnjaka. To je ipak i dalje bilo nedovoljno za blagostanje jer je dolazilo do bržeg povećavanja stanovništva na istome području. Prema tome, i u tome procesu, uz neregulirana potraživanjaoblika vlasti, možemo tražiti uzroke gospodarskih i financijskih problema.

Na temelju izvještaja popisa iz 1736. godine donesena je takozvana Karlova urbarijalna regulacija. U njoj se u nekoliko točaka spominjao i međuodnos podložničkog stanovništva i vlastelina te vlastelinske uprave kroz davanja koja su se temeljila na korištenju oranica, livada, pašnjaka i vinograda. Vladar Karlo i službenici koji su bili zaduženi za pokušaj smirivanja negodovanja i sukoba naznačili su i davanja od poljoprivrednih kultura kao uzrok gospodarskih problema i sukoba. Iz toga se razloga već u drugoj točki spominje velika desetina od vina, pšenice, raži, ječma, zobi i kukuruza. Jasno se u njoj navodi da se treba uzimati, ali pod uvjetom da se na trošak zemljišnog gospodara treba prevoziti do njegovih skladišta, odnosno ambara. Isto se tako, u petoj točki, napominje da je dužnost vlastelina, odnosno vlastelinske uprave, da naseljava i usmjerava podložnike i njegove obitelji u puste krajeve, pri čemu im treba davati novu zemlju na korištenje uz uvjet davanja desetine bez novčanih davanja.³⁴⁹ Može se u posljednjoj točki uočiti da se jasno želi vlastelinskim službenicima napomenuti što smiju tražiti, a što ne. Ipak im donekle idu i u prilog jer im u prvom redu dopuštaju uzimanje desetine u naravi, što je više odgovaralo vlastelinima i upravi zbog moguće trgovine i prodaje ratarskih i drugih kultura. Takav je čin bio u suprotnosti s planovima i željama Dvorske komore s kraja 17. i početka 18. stoljeća. Tih je desetljeća Dvorska komora, za razliku od drugih oblika vlasti, zagovarala, u prvom redu, davanja u novcu, dok su drugima zbog spomenutih procesa odgovarala podavanja u naturi. Zbog poznavanja važnosti i raširenosti vinograda i šljivika diljem Slavonije, pa i na području vlastelinstva Valpovo. u dvije su se točke spominjali i voćni proizvodi. Ipak je važno napomenuti da se broj vinograda tijekom 18. stoljeća postupno smanjivao za što trenutno ne možemo dati preciznu interpretaciju. Sve u svemu, u jednoj se točki napominjalo da zemljišni gospodar preko svojih službenika može točiti vino i rakiju od Đurđeva do Miholja, a podložnik od Miholja do Đurđeva. Također, vlastelin ne smije uvoditi monopol na prodaju vina, odnosno podložnik može kupiti voće, ako nema svoje, iz bilo kojeg dijela Slavonije pa i šire. Važno je napomenuti da podložnik bez ikakvih podavanja može koliko god želi peći

³⁴⁹ Vežić 1882, 167-168.

šljivovicu te da sve navedeno trebaju nadgledati postavljeni službenici.³⁵⁰ U tome se zahtjevu možda čak nalazi i najveći uzrok nepoštivanja provođenja opisanih točaka pa i općenito urbara, o čemu je već bilo govora u prethodnim poglavljima. Središnja vlast i Zemaljska uprava u Osijeku nisu imale dovoljno snage, volje i ljudstva da provode donesene odluke. To je naročito vidljivo iz procesa koji su se zapravo samo ponavljali do sredine 18. stoljeća, kada se donosi Marijaterzijanska urbarijalna regulacija o čijim posljedicama i mogućim društvenim promjenama u ovome radu neće biti govora jer bi se trebalo ući detaljno u tematiku druge polovice 18. stoljeća, za što trenutačno nemamo prostora.

Slika 21. Park i perivoj oko dvorca Prandau-Normann koji je nastajao od 1720-ih godina (fotografirao Mihael Sučić, 27. svibnja 2016.)

³⁵⁰ Vežić 1882, 169.

Slika 22. Pogled na pročelje dvorca Prandau-Normann iz park-perivoja (fotografirao Mihael Sučić, 27. svibnja 2016.)

Sve u svemu, nakon donošenja Karlova urbara, uslijedile su tužbe podložnika diljem Slavonije, pa tako i na području vlastelinstva Valpovo, o čemu je već bilo govora. Jedino je na ovome mjestu važno napomenuti da vlastelin, odnosno uprava, nije imao u pojedinim dijelovima, odnosno na prostoru oko Miholjca, svoje vlastite oranice ni livade. Iz toga je razloga svaki domaćin kuće morao davati više nego što je bilo dogovoreno prema takozvanim vlastelinskim urbarima, koji su se donosili neovisno o Karlovu urbaru. U jednom se od tih urbara, ili bolje rečeno ugovora ili kontrakta, dogovorilo da će vlastelinstvo uzimati od podložnika sijeno samo kada vlastelinske livade budu pod vodom, odnosno poplavljene, što je na području vlastelinstva Valpovo bio čest slučaj, kako smo u prošlim poglavljima mogli zaključiti.³⁵¹ Koliko je podložnicima i njihovim obiteljima bilo teško, možemo vidjeti i iščitavajući izvještaje kanonskih vizitacija. Prema jednoj iz 1738. godine možemo primijetiti da su morali davati, ovisno po dogovoru sa župnikom, određeni broj kilograma žita, zobi i kola sijena po kući ili bračnom paru. Ipak, za razliku od davanja vlastelinu, vojsci ili županiji, nakon 1745. godine nisu se žalili na davanja župnicima u Miholjcu, Valpovu i Petrijevcima. Razlog je zapravo vrlo jednostavan, a o njemu je već bilo govora u prošlim poglavljima. Ako ne bi bilo uroda od poljoprivrednih kultura koje se trebaju dati, mogli su taj nedostatak

³⁵¹ Bösendorfer 1931, 259.

nadomjestiti s drugim, a ako ne bi bilo ni alternativne ratarske kulture zbog vremenskih neprilika, nisu ništa trebali dati.³⁵²

Zbog opisanih problema, koji su se nastavili i tijekom razdoblja nakon donošenja Karlova urbara, uslijedio je urbar Marije Terezije 15. ožujka 1756. godine, o kojemu smo već nešto rekli dok smo interpretirali procese i međudnose različitih okolišnih faktora, nedovoljno govoreći o oranicama, livadama i vinogradima, o čemu će sada biti više riječi. Kao i u ostalim područjima života ranonovovjekovnih ljudi i njihovih međudnosa, tako je i po pitanju navedene problematike Marijaterzijanska urbarijalna regulacija bila konkretnija od prethodne Karlove urbarijalne regulacije. U jednoj se od točaka smatralo da je potrebno naglasiti da se veličina i potraživanja po sesiji i svemu što ide unutar njih nakon objave regulacije nikako ne smiju mijenjati, što je bio slučaj u zadnja dva desetljeća diljem međuriječja Save, Drave i Dunava. Što se tiče krčenja određenog područja dobivenog od vlastelina, napominje se da podložnik treba biti oslobođen tri godine od bilo kakvog davanja desetine, a nakon toga treba davati desetinu od plodova, ali i od jednog kosca livade te od jednog jutra šljivika po petnaest denara. Za razliku od prošloga, a po svemu sudeći i mnogih takozvanih vlastelinskih urbara i pravilnika, prvi se put jasno dopušta da se vinogradi i okrčena, odnosno kultivirana zemlja, koja ne ulazi u sesiju, mogu sa znanjem zemaljskog gospodara dati na prodaju i samim time prodati nakon što se nađe kupac.³⁵³

³⁵² *Kanonske vizitacije*, 12-29; Bösendorfer 1931, 225 i 257-259; HDA, Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus* i *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

³⁵³ Vežić 1882, 169, 173 i 179.

12. Zaključak

Prostor kroz koji prolaze rijeke Drava, Karašica, Vučica i Vuka, koji u današnje vrijeme nazivamo Valpovština i Miholjština, donekle je malo područje na prostoru ranonovovjekovne Slavonije. Unatoč tome, dovoljno je veliko da na njemu možemo istraživati međuodnos mnogobrojnih okolišnih faktora, među kojima se ističu stanovništvo, nabrojane rijeke sa svojim pritocima, šume, ali i drugi faktori koji se ne ističu kao navedeni, ali su itekako imali značaj tijekom gospodarskog, kulturnog i vjerskog razvoja vlastelinstva Valpovo u prvoj polovici 18. stoljeća. Među okolišne faktore još možemo navesti poljoprivredne površine kao što su oranice, pašnjaci, livade i vinogradi, ali i sve vrste životinja koje su obitavale na prostoru valpovačkog vlastelinstva.

Međuodnos svih spomenutih okolišnih faktora opisali su i povjesničari François Walter i Robert Delort riječima da je to vječni sukob između ljudi i ostalih faktora, a u kojemu ljudi teže biti više aktivni nego pasivni. Takav smo način ponašanja uočili i na promatranom području tijekom ranoga novoga vijeka, a naročito u 18. stoljeću zbog pristupa mnogobrojnim povijesnim izvorima, ali i zbog kompleksnog međuodnosa nekoliko aktera, kao što su podložničko stanovništvo, vlastelinska uprava, vojna vlast i Dvorska komora. Svi su oni pokušavali iskoristiti druge okolišne faktore koliko su god mogli radi gospodarskog razvoja i financijske koristi. Na opisanom prostoru u prvom redu dolazi do iskorištavanja Drave, što zbog njene veličine, toka i količine vode tijekom cijelog ranog novog vijeka, i tijekom osmanske i tijekom habsburške vlasti. Potvrdu da su i osmanske vlasti bile svjesne važnosti Drave vidimo u činjenici da su se muslimani prvenstveno naseljavali u središtima uz Dravu kao što su Valpovo, Miholjac i Moslavina. U isto je vrijeme kršćansko stanovništvo bilo u selima koja su se rasprostirala južnije od Drave i kopnenog puta koji je povezivao Osijek, preko Valpova i Miholjca, s Pečuhom i Budimom. Tijekom mirnodopskog razdoblja osmanske vlasti na prostorima današnjih Valpovštine i Miholjštine, ne uzimajući u obzir razbojničke skupine, bile su uobičajene lokalne migracije između pojedinih naselja. Krajem 17. stoljeća, kada dolazi do ratnih sukoba i promjene vlasti, to jest dolazi habsburška vlast, muslimani napuštaju cijelo područje, dok kršćansko stanovništvo u velikom broju odlazi u močvarna područja. Time pokušavaju čuvati svakodnevnu egzistenciju od osвете osmanske vlasti ili potraživanja habsburške vojske ili Dvorske komore. Prema tome, tada dolazi do različitog poimanja močvara od strane podložničkog stanovništva i pripadnika oblika vlasti. Dok podložnici smatraju močvarna područja okružena šumama sigurnima, oblici vlasti smatraju ih preprekom za širenje svoje vlasti i za skupljanje poreza. U takvim okolnostima

pati gospodarski razvoj promatranog prostora, a tome svakako doprinosi i sukob oko jurisdikcije između pojedinih oblika vlasti.

Dolaskom vlastelinske vlasti, to jest nastankom vlastelinstva Valpovo, od 1721. godine dolazi do povećavanja međusobnog optuživanja vlastelinske vlasti, pripadnika Dvorske komore i vojnih vlasti. Jedan je od razloga optuživanja i nesporazuma prikupljanje poreza, pri čemu Dvorska komora želi prikupljati porez u novcu, a vojne vlasti i vlastelinska uprava u naravi. Zadnje spomenuti žele probati što više poljoprivrednih proizvoda, ali i drugih potrepština uprihođenih od podložnika trgovinom pretvoriti u još veću novčanu dobit. U takvim okolnostima, a zbog manjka podložničkog stanovništva, ali i drugih razloga koji će se detaljnije objasniti u nastavku, dolazi do gospodarskih i financijskih problema. Državne vlasti, na čelu s vladarem Karlom VI. i vladaricom Marijom Terezijom, navedenim su problemima htjeli stati na kraj uvođenjem urbarijalnih regulacija radi potrebe za kakvim-takvim mirom u unutrašnjosti države tijekom ratova s drugim državama, ali i radi centralizacije države. Sve navedeno možemo promatrati kroz austrijski merkantilistički model, koji se još naziva i kameralizam, zbog jačanja carskog fiska, državne riznice. U centru takve politike bio je birokratski sustav pomoću kojeg je jedna tradicionalna politička struktura opstala u ranokapitalističkom svijetu.

Važnu ulogu u gospodarskoj politici državne vlasti ima i prometna i gospodarska žila kucavica vlastelinstva Valpovo, ali i cijele Slavonije, rijeka Drava, koja je zapravo, uz važniju rijeku Savu, bila dio podunavskog porječja, odnosno žitnice Habsburške Monarhije. Svi su oblici vlasti, kao i podložničko stanovništvo, bili svjesni važnosti Drave. Možemo promatrati svakodnevno iskorištavanje Drave kao plovne rijeke kojom se prevoze poljoprivredne kulture, drvo za ogrjev i gradnju, ali i ostale potrepštine važne za razvoj promatranog područja, kao i područja poput budućeg slobodnog kraljevskog grada Osijeka. Također se na Dravi grade, naročito u vrijeme vlastelina Prandaua, skele i mlinovi kojima se dodatno iskorištava energija dravske vode. Sve su potrebne radnje vezane uz opisano iskorištavanje išle „preko leđa“ podložnika koji su također imali koristi iz svega opisanoga, ali im je zbog čestog i nereguliranog izbivanja iz domaćinstava, kao i zbog radne rente, smetalo sve opisano, pa su negodovali. Često su tijekom prve polovice 18. stoljeća negodovanja podložnika prerastala u razbojničko ponašanje pojedinaca ili skupina. Drava je u ciklusima znala i odmagati razvoju gospodarstva učestalim poplavlivanjima obližnjih prostora, a stanovništvo je na to naviknulo i tome se prilagođavalo. U takvim su okolnostima, ovisno o potrebama, močvare doživljavali sigurnima ili nesigurnima. Za razliku od drugih oblika vlasti, vlastelinska uprava na čelu s

Prandauom konkretnije je isušivala močvarna područja, čime ih je, pomoću podložnika, pretvarala u korisna ribolovna područja, odnosno ribnjake. Na osnovi iskorištavanja ribnjaka kroz ulovljenu ribu uprava je prikupljala prihod, a podložnici su imali svakodnevno hranu. Za razliku od Drave, dravski pritoci Karašica i Vučica u prvom su redu bili lokalnog značaja, uz iznimku mostova preko Karašice u Valpovu i Petrijevcima, koji su bili dio već spominjanog važnog vlastelinskog sjevernog kopnenog puta koji je spajao Osijek s Viroviticom prema zapadu, odnosno s Pečuhom i Budimom prema sjeveru. Kao i Drava, pritoci su kroz mjesečne i godišnje cikluse poplavlivali obližnja područja koja su bila okružena šumom, pri čemu su različito doživljavana od strane pojedinaca, ali i skupina. Tako su, recimo, tijekom prve polovice 18. stoljeća razbojnici smatrali močvare utočistima, a podložničko stanovništvo nesigurnim prostorom za svoju imovinu pa i život, što je bio uobičajen trend diljem Slavonije. U neusporedivo se manjoj mjeri i plovilo pritocima, za razliku od Drave, ali su se opet koristili za prijevoz drva splavima, što je također bilo uobičajeno na velikom broju potoka i manjih i brzih rijeka u austrijskim Alpama, pa sve do potoka Panonske ravnice.

Da su ljudi znali iskoristiti rijeke, možemo uočiti na primjeru dravskih mlinova vodenica, odnosno na vučićkim i karašičkim kopnenim mlinovima. Mlinarstvo je bilo uobičajeno diljem Habsburške Monarhije tijekom cijelog ranog novog vijeka jer su mlinovi donosili svakodnevni prihod upravama, neovisno o tome je li uprava bila komorska ili vlastelinska, diljem Slavonije, pa tako i na području Valpova, ali i prehranu stanovništvu. Iz toga su razloga svi oblici vlasti težili obnovi i gradnji mlinova, pa i dodatne infrastrukture kao što su kopneni putovi, a krčili su i šume do mlinova. U tome je, kao i u drugim aspektima, prednjačila vlastelinska vlast na čelu s Prandauom. Kao i u drugim radnjama, i u ovima su podložnici sudjelovali radnom rentom protiv koje su također negodovali. Ipak, za razliku od ostalih poreza, protiv poreza vezanog uz korištenje mlinova nisu negodovali jer je Prandau tražio čak manji porez nego što je bio propisan u urbarijalnim regulacijama. Građu su za gradnju mlinova, kao i skela, mostova, crkvi i kuća, pa i za obnovu utvrde koja je s vremenom pretvorena u dvorac, prvenstveno uzimali iz obližnjih hrastovih i miješanih šuma. Također su šumske predjele iskorištavali i za žirenje svinja koje su ondje i obitavale kao i ostale životinje poput goveda koja su znala obitavati i u voćnjacima bliže kućama. Neovisno o mjestu obitavanja, bile su laki plijen divljim životinjama poput medvjeda i vukova, a to je sve bio rezultat nebrige i neznanja podložničkog stanovništva. Na temelju upravina odnosa prema šumama također je vidljiva orijentiranost svih uprava na sjeverniji kraj uz Dravu zbog veće prometne i gospodarske isplativosti. Kopneni putovi koji su prolazili kroz šume kao „igle u

plastu sijena“ u južnijim su krajevima bili zanemarivani, za razliku od opisivanog sjevernog puta uz Dravu, pa je i to utjecalo na to da diljem južnijih krajeva vlastelinstva djeluju razbojničke skupine. One su sve imale sve pogodne uvjete za pljačkanje na području od Bizovca, preko Koške, pa sve do Kapelne, kao što su nedovoljno kultivirana močvarna područja okružena šumom i nedovoljno čuvani i održavani kopneni putovi na koje su najčešće dolazili panduri kada su trebali loviti te iste razbojnice. Sve je navedeno negativno utjecalo na uobičajen život podložničkog stanovništva, bilo na gospodarski razvoj ili vjerski život.

Unatoč lošoj brizi i organizaciji, u opisanim okolnostima, u kojima se ističu odnos prema životinjama kao i česte poplave, dolazilo je djelovanjem ljudi i životinja kao što su volovi i konji do povećavanja obradivih površina tijekom prve polovice 18. stoljeća. To su svakako uočili i svi oblici vlasti pa su tražili različite namete na veliki broj obradivih površina koji nisu bili regulirani, a sve je na kraju negativno utjecalo na egzistenciju podložničkog stanovništva vlastelinstva Valpovo, koje je proživljavalo istu sudbinu kao i drugi podložnici diljem Slavonije. Tome su također državne vlasti pokušavale stati na kraj urbarijalnim regulacijama, pokušajem regulacije nameta, što je za posljedicu imalo dodatno negodovanje podložnika jer uprave, odnosno oblici vlasti, nisu poštivali zakone i međusobno se optuživali za loše stanje gospodarstva u Slavoniji, a samim time i na području vlastelinstva Valpovo. Problem je bio u činjenici da državna vlast nije imala infrastrukturu kojom bi provodila regulacije pa je provođenje ovisilo o dobroj volji lokalnih vlastelinskih uprava protiv čije su samovolje regulacije bile i namijenjene.

Tijekom opisanih okolnosti i međuodnosa unutar ljudske populacije, nije se previše vodila briga za druge okolišne faktore kao što su, recimo, životinje ili posječena stabla uz kopnene putove. Iz toga su razloga ostali okolišni faktori, poput već opisanih rijeka, pa i životinja, „kao bumerang“ dodatno smetali gospodarskom razvoju vlastelinstva Valpovo. Još kada se uzme u obzir da je veliki dio vlastelinstva bio pod šumama koje su se eksploatirale, ali ne sustavno i bez previše brige, dobivamo sliku prašume ranoga novoga vijeka i stalne borbe između čovjeka i ostatka okoliša. Ta se borba između ljudi i okoliša može nastaviti u trendu koji je prevladavao tijekom 19. i 20. stoljeća. Kao primjer možemo navesti da su te iste šume diljem Slavonije nestajale nesustavnim krčenjem. Umjesto takvog maćehinskog odnosa prema okolišu, možemo pokušati, na osnovi znanja iz ekohistorije, to jest povijesti okoliša, težiti održivom razvoju. Pri tome se svakako trebamo vratiti prošlosti i uočiti gdje su bili tokovi rijeka, gdje su postojale pojedine vrste drveća i šumska područja i, za razliku od naših predaka ranoga novoga vijeka, sustavno obnavljati druge okolišne faktore te ih iskorištavati

koliko nam je potrebno, bez stvaranja nenadoknadive štete. Sve je opisano potrebno iz jednostavnog razloga, a to je da smo mi, ljudi, dio okoliša o kojemu ovisimo u istoj mjeri, ako ne i većoj, nego naši preci ranoga novoga vijeka.

13. Sažetak

Današnje područje Miholjštine i Valpovštine kroz rad se ekohistorijskim pristupom, proučavajući gospodarski razvoj i međuodnos ljudi, rijeka, šuma i drugih okolišnih faktora, pokušava prikazati ne samo kao osamnaestoljetna upravna cjelina – vlastelinstvo Valpovo – nego i kao dio veće cjeline uspostavljene prometnim i društvenim vezama te gospodarskim razvojem. Na to su svakako utjecali i međuodnosi aktera kao što su Dvorska komora, vojna vlast, barun Prandau i njegova vlastelinska uprava te podložničko stanovništvo, koji su ulazili u nesporazume i sukobe tijekom iskorištavanja okolišnih faktora. U takvim je okolnostima nastao svojevrsan živi organizam sačinjen od svih nabrojanih čimbenika, koji su ovisili jedni o drugima, neovisno o tome jesu li toga bili svjesni. Na temelju objavljenih povijesnih izvora, arhivske građe i dostupne relevantne literature, istražuje se razdoblje prve polovice 18. stoljeća s osvrtima na razdoblje koje je prethodilo zbog boljeg upoznavanja s povijesnim procesima. Uzimajući u obzir navedenu i opisanu ovisnost svih okolišnih čimbenika, rad ima za cilj skromno doprinijeti ekohistoriji današnjih Valpovštine i Miholjštine, ali i politici održivog razvoja spomenutog područja. Zbog težnje za što boljim prikazom međuodnosa okolišnih faktora, u radu se progovara o stočarstvu, ratarstvu, mlinarstvu i graditeljstvu.

14. Summary

Today's area Miholjstina and Valpovstina through the work of Eco-historic approach, studying the economic development and the interrelationship between people, rivers, forests and other environmental factors, trying to show not only as osamnaestoljetna administrative whole estate of Valpovo but also as part of a greater whole through traffic and social ties and economic development. On it are certainly influenced and interrelationships between actors such as Court Chambers, military power, Baron Prandau and his manor administration and submissive people who entered the misunderstandings and conflicts over the exploitation of environmental factors. In those circumstances, created a kind of living organism of all the listed factors that have depended on each other, whether or not even knowing. Based on the published historical sources, archives and available relevant literature explores the period of the first half of the 18th century with regard to the period preceding due to better understanding the historical processes. Taking into account the above mentioned and described the dependence of all environmental factors work aims to modestly contribute to eco-history today Valpovstina and Miholjstina, but the policy of sustainable development of the said zone. Because of the tendency for better showing the interrelationship between environmental factors, the paper talks about animal husbandry, crop production, milling, construction and milling.

15. Bibliografija

15.1. Neobjavljeni izvori

Hrvatski državni arhiv (HDA), fond Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

Hrvatski državni arhiv (HDA), fond Kartografska zbirka, *Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus*.

Hrvatski državni arhiv u Osijeku (HR-DAOS), fond 476 vlastelinstvo Valpovo, kut. 12.

Hrvatski državni arhiv u Osijeku (HR-DAOS), fond 476 vlastelinstvo Valpovo, knj. 4.

Hrvatski državni arhiv u Osijeku (HR-DAOS), fond 476 vlastelinstvo Valpovo, kut. 11.

15.2. Objavljeni izvori

Čelebī, Evlijā. *Putopis: odlomci o jugoslavenskim zemljama*. Preveo Hazim Šabanović. Sarajevo: Veselin Masleša, 1973.

Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća – Virovitička županija (sv. 6.), prir. Mirko Valentić. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002.

Kanonske vizitacije, svezak 3: Valpovačko-miholjačko područje 1730.-1830. Priredio i preveo Stjepan Sršan. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2005.

Mažuran, Ive. „Popis trgovišta Valpovo 1746. godine.“ *Osječki zbornik* 29 (2010): 217-221.

Mažuran, Ive. *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*. Osijek: Radovi Zavoda za znanstveni rad u Osijeku JAZU, 1988.

Mažuran, Ive. *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702.* Osijek: Historijski arhiv u Osijeku, 1966.

Mažuran, Ive. *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*. Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1993.

Smičiklas, Tadija. *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije. Dio 2, Spomenici o Slavoniji u 17. vijeku (1640-1702)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija, 1891.

Sršan, Stjepan, Miroslav Vanino i drugi. *Život Bartola Kašića*, 2. izd. Preveo Stjepan Sršan. Osijek: Matica hrvatska, 1999.

Sršan, Stjepan, ur. *Popis sandžaka Požega 1579. godine*. Prevela Fazileta Hafizović. Osijek: Državni arhiv, 2001.

Sršan, Stjepan. *Naselja u istočnoj Hrvatskoj: krajem 17. i početkom 18. stoljeća*. Osijek: Državni arhiv, 2000.

Taube, Friedrich Wilhelm von. *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema*. Priredio i preveo Stjepan Sršan. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2012.

Vežić, Milivoj. *Urbar Hrvatsko-slavonski*. Zagreb: Pravničko društvo, 1882.

Zapisnik franjevačkog samostana u Našicama, knjiga 1 (1739.-1787.). Priredili Šime Demo, Maja Rupnik-Matasović i drugi. Našice: Hrvatski institut za povijest, 2010.

15.3. Literatura

Andrić, Stanko. „Proslov.“ U: *Donji Miholjac od 11. do 20. stoljeća*, ur. Stanko Andrić, 5-6. Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest, 2010.

Andrić, Stanko. „Srednjovjekovna crkva sv. Mihaela u Donjem Miholjcu.“ U: *Donji Miholjac od 11. do 20. stoljeća*, ur. Stanko Andrić, 7-42. Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest, 2010.

Balešić, Dragan. „„Malo ledeno doba,““ *Priroda* 62 (1973): 40.-42.

Balta, Ivan. „Osuvačko vlastelinstvo.“ *Godišnjak broj 4 4* (1995): 117-140.

Bićanić, Rudolf. *Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici*. Zagreb: Školska knjiga, 1952.

Bösendorfer, Josip. „Kako je došlo do slavonskog urbara 1756.?.“ *Rad JAZU* 240 (1931): 220-256.

Bösendorfer, Josip. „Kako je došlo do slavonskog urbara 1756.?.“ *Rad JAZU* 242 (1931): 1-92.

Bösendorfer, Josip. *Agrarni odnosi u Slavoniji*. Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1950.

Bösendorfer, Josip. *Crtice iz slavonske povijesti: s osobitim obzirom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske baranjske, vukovske i srijemske te Kr. i Slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*. Osijek: Kamenotiskara Julija Feiffera, 1910.

- Božić Bogović, Dubravka. „Drava u opisima vlastelinstva Belje u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća.“ *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja* 24 (2013): 86 – 96.
- Braudel, Fernand. *Strukture svakidašnjice: Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od 15. do 18. stoljeća*. Zagreb: August Cesarec, 1992.
- Buturac, Josip. *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1970.
- Caradonna, Jeremy L. „The Historiography of Sustainability: An Emergent Subfield.“ *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 11 (2015): 7-19.
- Čuržik, Vilko. *Valpovština kroz stoljeća*. Valpovo: Narodno sveučilište Ivan Meštrović, 1994.
- Delort, Robert, François Walter. *Povijest europskog okoliša*. Prevela Vesna Pavković. Zagreb: Barbat, 2002.
- Dimitrijević, Vladimir. „Divljač i lovstvo na području donjomiholjačkom.“ *Godišnjak broj 3* 3 (1994): 169-191.
- Đurđev, Branislav i drugi, ur. *Historija naroda Jugoslavije*, sv. 2. Zagreb: Školska knjiga, 1959.
- Erceg, Ivan. „Životni uvjeti stanovništva u Slavoniji krajem 17. i početkom 18. stoljeća.“ *Acta historico* 21 (1994): 7-27.
- Fürst-Bjeliš, Borna, Marin Cvitanović i Hrvoje Petrić. „Što je povijest okoliša u Hrvatskoj? (pogovor).“ U: *Što je povijest okoliša*, Johnson Donald Hughes, 175-198. Zagreb: Disput d. o. o., 2011.
- Gavrilović, Slavko. „Seljački nemiri u istočnoj Slavoniji i Sremu 1736. godine.“ *Radovi instituta za hrvatsku povijest* 5 (1973): 357-363.
- Goff, Jacques Le. „Predgovor.“ U: *Povijest europskog okoliša*, Robert Delort i François Walter, XI-XX. Zagreb: Barbat, 2002.
- Ham, Josip. „Kratki pregled povijesti Donjeg Miholjca.“ *Godišnjak broj 1* 1 (1992./93): 39-65.
- Horbec, Ivana. „Slavonske županije između Banske Hrvatske i Mađarske: uspostava civilne uprave i pitanje poreznog sustava u 18. stoljeću.“ *Arhivski vjesnik* 1 (2010): 177-196.

- Hughes, Johnson Donald. *Što je povijest okoliša*. Preveo Damjan Lalović. Zagreb: Disput d. o. o., 2011.
- Inalcik, Halil. *Osmansko Carstvo: klasično doba 1300.-1600*. Preveo Dino Mujadžević. Zagreb: Srednja Europa, 2002.
- Karaman, Igor. „Historijat slavonskih vlastelinstava do sredine 18. st.“ *Arhivski vjesnik* 16 (1973): 123-157.
- Karaman, Igor. *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje: studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti 18. – 20. stoljeća*. Osijek: Povijesni arhiv, 1997.
- Karaman, Igor. *Privredni život Banske Hrvatske od 1700. do 1850*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1989.
- Karaman, Igor. *Valpovačko vlastelinstvo: ekonomsko-historijska analiza*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1962.
- Kiss, Géza. „Ekologija Podravine – Podaci iz Ormánsaga.“ *Etnografija Hrvata u Mađarskoj* 3 (1996): 87-106.
- Koch-Kuhač, Franjo Žaver. *Valpovo i njegovi gospodari*. Zagreb: Vienac, 1876.
- Kolar-Dimitrijević, Mira i Elizabeta Wagner. „Vodenice u Hrvatskoj (18. – 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka/potoka.“ *Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša: Ekonomska i ekohistorija* 3 (2007): 83-120.
- Kolar-Dimitrijević, Mira. „Kratak osvrt na povijest šuma Hrvatske i Slavonije od 1850. godine do Prvoga svjetskog rata.“ *Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša: Ekonomska i ekohistorija* 4 (2008): 71-93.
- Kolar-Dimitrijević, Mira. „Pisanje i djelovanje Matije Antuna Relkovića u gospodarskom polju sastavni je dio općegospodarskoga programa bečkog dvora za Hrvatsku i Slavoniju.“ U: *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, ur. Damir Agičić. Zagreb-Davor: Poglavarstvo općine, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2000.
- Kulischer, Josef. *Opća ekonomska povijest srednjega i novoga vijeka, druga knjiga*. Preveli Ljerka Kuntić i drugi. Zagreb: Kultura, 1957.
- Kužić, Krešimir. „Zabilježbe o "malom ledenom dobu" i njegovim posljedicama u hrvatskim krajevima.“ *Povijesni prilozi* 18 (2000): 373-404.
- Marković, Mirko. *Slavonija. Povijest naselja i podrijetlo stanovništva*. Zagreb: Golden marketing, 2002.

- Maroslavac, Stjepan. *Donji Miholjac kroz stoljeća*. Donji Miholjac: Župa svetog Mihaela arkandela, 2007.
- Mažuran, Ive, Andrija Šuljak i drugi. *Od turskog do suvremenog Osijeka*. Osijek: HAZU, Gradsko poglavarstvo Osijek i Školska knjiga, 1996.
- Mažuran, Ive. „Sažeti povijesni pregled Slavonije (Srednji i novi vijek).“ U: *Zbornik radova prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje, Osijek, 17-19.5.1970.*, ur. Vanja Radauš i drugi, 177-183. Osijek: JAZU, 1970.
- Mažuran, Ive. *Hrvati i Osmansko Carstvo*. Zagreb: Golden marketing, 1998.
- Mažuran, Ive. *Valpovo: sedam stoljeća znakovite prošlosti*. Valpovo: Matica hrvatska, 2004.
- Mebratu, Desta. „Sustainability and Sustainable Development: Historical and Conceptual Review.“ *Environmental impact assesment review* 16 (1998): 493-520.
- Mikić, Jelica. „Županija virovitička u prošlosti.“ *Godišnjak broj 2 2* (1993): 95-114.
- Moačanin, Nenad. „Pristup ekohistoriji Podravine prema osmanskim izvorima.“ *Ekonomski i ekohistorija : časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 1 (2005): 139-146.
- Moačanin, Nenad. *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2001.
- Moačanin, Nenad. *Turska Hrvatska*. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.
- Nadilo, Branko. „Tekla voda Karašica,“ *Građevinar* 2 (2014): 164 – 174.
- Najman, Stjepan. „275 godina od osnutka vlastelinstva Valpovo.“ *Valpovački godišnjak* 2 (1997): 65-75.
- Obad Šćitaroci, Mladen i Bojana Obad Šćitaroci. *Dvorci i perivoji u Slavoniji od Zagreba do Iloka*. Zagreb: Šćitaroci, 1998.
- Pavičić, Stjepan. *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*. Zagreb: JAZU, 1953.
- Perči, Ljerka. „O uzgoju limuna, ananasa i grijanim staklenicima u Valpovu.“ *Valpovački godišnjak* 12 (2007): 29-48.
- Perči, Ljerka. „Valpovačka župna crkva i dvorska kapelica između 1722. i 1736.“ *Scrinia Slavonica* 9 (2009): 99-124.

- Perči, Ljerka. „Valpovačko vlastelinstvo i valpovačka mostarina 1731.-1737.“ *Scrinia Slavonica* 10 (2010): 168-196.
- Perči, Ljerka. „Valpovačko vlastelinstvo na početku uprave baruna P. A. Hillepranda.“ *Analiza zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* 24 (2008): 75-96.
- Petrić, Hrvoje. „Neke bilješke o "malom ledenom dobu" (s malim osvrtom na Istru).“ U: *Zbornik javnih predavanja*, 149.-159. Pazin: Državni arhiv u Pazinu, 2013.
- Petrić, Hrvoje. „O Savi u Slavoniji i Srijemu krajem 18. stoljeća.“ U: *Rijeka Sava u povijesti*, ur. Branko Ostajmer, 261-281. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2015.
- Petrić, Hrvoje. „Rijeka Drava od štajersko-hrvatske granice do ušća u Dunav početkom 1780-ih godina.“ *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 1 (2011): 49. – 63.
- Roksandić, Drago. „Pogovor-Ekohistorija: nova historiografska disciplina ili nova historijska znanost?.“ U: *Povijest europskog okoliša*, Robert Delort i François Walter, 263-274. Zagreb: Barbat, 2002.
- Roksandić, Drago. „Posavska krajina/granica od 1718. do 1739. godine.“ *Ekonomska i ekohistorija : časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 1 (2007): 62-82.
- Slukan Altić, Mirela. „Kartografski izvori za rekonstrukciju i praćenje razvoja prometnih komunikacija.“ *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 1 (2005): 85-100.
- Slukan-Altić, Mirela. „Kartografski izvori za povijest upravno-teritorijalnog ustroja istočne Hrvatske – Historijsko-geografska osnova istočnohrvatskih županija.“ *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje Državni arhiv u Osijeku* 6 (2001): 233-251.
- Sršan, Stjepan. *Katoličke župe u istočnoj Hrvatskoj 1733./1734. godine*. Osijek: Povijesni arhiv, 1995.
- Sršan, Stjepan. „Doprinos slavonskih vlastelinstava od kraja 17. stoljeća procesu europskih integracija.“ *Povijesni zbornik – godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe* 3 (2008): 85-110.
- Sršan, Stjepan. „Stare vodenice na Dravi kod Osijeka.“ *Hrvatska vodoprivreda* 110 (2001): 46-49.

- Sršan, Stjepan. „Valpovačko i donjomiholjačko vlastelinstvo: 1721. – 1848.“ *Godišnjak broj 5 5* (1996): 7-34.
- Stanić, Damir. „Vlastelinski dvor u Valpovu-spoj srednjovjekovne utvrde i baroknog dvorca.“ *Valpovački godišnjak 13* (2008): 12-30.
- Szabo, Agneza. „Velikaška porodica Prandau i obilježja njenih doprinosa razvoju hrvatske kulture i prosvjete.“ *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje 11* (2011): 65-75.
- Šegota, Tomislav i Anita Filipčić. „Köppenova podjela klima i hrvatsko nazivlje.“ *Geoadria 1* (2003): 17-37.
- Turalija, Alka i Nevio Šetić. „Vrtlarija Prandau-Mailath u Donjem Miholjcu.“ *Časopis za suvremenu povijest 38* (2006): 297-311.
- Vrbanus, Milan. „Gospodarske prilike u Donjem Miholjcu i donjomiholjačkoj okolini u prvoj polovini 18. stoljeća.“ U: *Donji Miholjac od 11. do 20. stoljeća*, ur. Stanko Andrić, 59-106. Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest, 2010.
- Živaković Kerže, Zlata. „Drava kao os života, razvoja i odnosa kroz povijest.“ *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku 1* (2002): 41-71.
- Živaković Kerže, Zlata. „Tržište i njegov utjecaj na regulaciju Drave i odvodnju slavonsko-dravske nizine (osvrt na 19. stoljeće).“ *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja 24* (2013): 97-111.

15.4. Enciklopedije, leksikoni, rječnici i atlasi

Enciklopedija Jugoslavije, s.v. „Drava“.

Enciklopedija Jugoslavije, s.v. „Vuka“.

Hrvatska enciklopedija, „Merkantilizam“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Derbendžije“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Donji Miholjac“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Ekohistorija“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Kameralizam“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Karašica“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Klima“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Livada“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Mlin“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Močvara“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Most“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Okoliš“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Oranica“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Panonska nizina“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Pašnjak“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Podravska Moslavina“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Poplava“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Predij“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Selo“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Slavonija“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Vlastelinstvo“.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Vodenica“.

Hrvatski leksikon, s.v. „Drava“.

Hrvatski leksikon, s.v. „Klima“.

Hrvatski leksikon, s.v. „Vuka“.

Jelić, Tomislav, ur. *Školski atlas*, 2. izd. Zagreb: Alfa, 2003.

Pomorska enciklopedija, s.v. „Drava“.

Žepić, Milan, ur. *Latinsko-hrvatski rječnik*, 13. izd. Zagreb: Školska knjiga, 2000.

15.5. Internetske stranice

Državni zavod za statistiku. <http://www.dzs.hr/> (pristup 2. rujan 2016.)

16. Popis priloga

Prilog I.: Žirovina na prostoru Valpovštine i Miholjštine prema popisu iz 1579. godine

Dodatak: Podatci su korišteni iz objavljenog i prevedenog izvora Sršan, Stjepan. ur. *Popis sandžaka Požega 1579. godine*. Prevela Fazileta Hafizović. Osijek: Državni arhiv, 2001. 190-358.

Mezra	Selo	Nahija	Šuma	Akči
Grgurovci	Vučkovci	Koška	Cibal	50
Lazanci	Jelenci	Koška		
	Tajinci	Koška		
	Harkanovci	Koška		
	Pljuskovci	Koška	Cibal	
Čapljinici	Pljuskovci		Cibal	
	Grgačevci	Podlužje	Podlužje	
	Voštarevce	Podlužje	Podlužje	940
Gornja Šagljeva	Rakitovci	Valpovo		450
	Brod	Valpovo		
Varezić	Brod	Valpovo		
	Bučkovci	Valpovo	Šaš	100
	Hotar	Valpovo	Veliki i Mali Jasenovac	1750
	Hotar	Valpovo	Poljana, Črnkovci, Pavleški	200
	Kopanovci i Tulinovci	Valpovo	Horošćevac, Jasenje	4750

Prilog II.: Prihod od malte i skele od 1741. do 1748. godine (u forintama)

Dodatak: Podatci su korišteni iz arhivske građe *HR-DAOS, fond 476, kut. 12, br. 272-279.*

Naselje	1741.	1742.	1743.	1744.	1745.	1746.	1747.	1748.
Valpovo	153,50	334,12 ½	321,40	299,58	267,59 ½	426,51 1/6	309,41 ½	305,54
Miholjac	407,60	501,70	646,85	539,46	509,65 ½	828,65	739,34 ½	835,87
Ukupno	561,1	835,82 ½	968,25	839,4	772,25	1255,16 1/6	1048,76	1201,41

Prilog III.: Cjenik pristojbi na miholjačkoj skeli od 1. studenog 1727. godine

Dodatak: Podatci su korišteni iz članka Perči, Ljerka. „Valpovačko vlastelinstvo i valpovačka mostarina 1731.-1737.“ *Scrinia slavonica* 10 (2010), 176-177.

Broj		Iznos u forintama
1	teška seljačka kola	6
1	prazna kola	3
1	konj	3
1	vol	3
1	tele/svinja/koza/ovca	1,5
1	teška trgovačka ili prijevozna kola	1
2	osobe	1

Prilog IV.: Mlinovi na području kotara Valpovo i Miholjac krajem 17. stoljeća

Dodatak: Podatci su korišteni iz objavljenog i prevedenog izvora Sršan, Stjepan. *Naselja u istočnoj Hrvatskoj: krajem 17. i početkom 18. stoljeća*. Osijek: Državni arhiv, 2000.

Naselje/predij	Kotar	Broj mlinova	Mjesto za mlin	Napušteni mlin	Rijeka
Valpovo	Valpovo	1 (2žrvnj)	1 (2žrvnj)		Karašica
Metlinci	Valpovo		1(2žrvnj)	1	Karašica
Marjančaci	Valpovo		1(1žrvnj)		Vučica
Jesenkovci	Valpovo			1	Vučica
Bocanjenci	Valpovo		2(po2žr)		Vučica
Beničanci	Valpovo	1(1žrvnj)	1		Vučica
Tivanovci	Valpovo		1		Vučica
Brezovica	Valpovo		1(1žrvnj)		Vučica
Golinci	Valpovo		2(po1 2ž)	Još	Karašica
Drakšin Brod	Valpovo		1		Vučica
Kapelna	Valpovo		1		Karašica
Poreč	Miholjac	1			Karašica
Podgovci	Miholjac		1		Karašica
Petrijevci	Osijek	1			Drava

Prilog V.: Broj mlinova vodenica na rijekama Karašici i Vučici od 1741. do 1748. godine raspoređen po naseljima (podebljano Karašica)

Dodatak: Podatci su korišteni iz arhivske građe *HR-DAOS, fond 476, kut. 12, br. 272-279.*

Naselje	1741.	1742.	1743.	1744.	1745.	1746.	1747.	1748.
Radikovci	1	1	1	1	1	1	1	1
Golinci i Vrpolje	1	1	1					
Valpovo	2	2	2	2	2	2	2	2
Marijanci	1	1	1					
Lacići	2	2	2	2	2	2	2	2
Feričanci	1	1	1					
Vrpolje	1	1	1	1	1	2	1	1
Šaptinovci	2	2	2	2	2	2	2	2
Kučanci	2	2	3	3	3	3	2	2
Harkanovci	1	1	1	1	1	1	1	1
Koška	1	1	1	1	1	1	1	
Golinci				1	1	1	1	1
Beničanci				1	1	1	1	1

Prilog VI.: Broj mlinova po rijeci od 1741. do 1748. godine

Dodatak: Podatci su korišteni iz arhivske građe *HR-DAOS, fond 476, kut. 12, br. 272-279.*

Rijeka	1741.	1742.	1743.	1744.	1745.	1746.	1747.	1748.
Drava	21	17	16	15	15	16	14	13
Karašica	2	2	2	2	2	2	2	2
Vučica	13	13	14	13	13	14	12	11

Prilog VII.: Mjesečna iskoristivost broja mlinova na Dravi od 1741. do 1748. godine

Dodatak: Podatci su korišteni iz arhivske građe *HR-DAOS, fond 476, kut. 12, br. 272-279.*

Mjesečna iskoristivost mlinova	1741.	1742.	1743.	1744.	1745.	1746.	1747.	1748.
12 mjeseci	10	12	16	14	15	15	16	16
6 mjeseci	4	1			1	1		
2 mjeseca	1	1					1	
3 mjeseca	5						3	
10 mjeseci	1					1		
7 mjeseci		1					1	
2,5 mjeseci		2						

Prilog VIII.: Prihod od mlinova po rijekama od 1741. do 1748. godine

Dodatak: Podatci su korišteni iz arhivske građe *HR-DAOS, fond 476, kut. 12, br. 272-279.*

Rijeka	1741.	1742.	1743.	1744.	1745.	1746.	1747.	1748.
Drava	171	170	192	168	186	196	210	192
Karašica	36	36	36	36	36	36	36	36
Vučica	19,50	19,50	21	19,50	19,50	19,50	18	16,50
Ukupno	226,50	225,50	249	223,50	241,50	251,50	264	244,50

Prilog IX.: Mjesečna iskoristivost mlinova na području trgovišta Valpovo od 1741. do 1748. godine

Dodatak: Podatci su korišteni iz arhivske građe *HR-DAOS, fond 476, kut. 12, br. 272-279.*

Mjesečna iskoristivost mlinova	1741.	1742.	1743.	1744.	1745.	1746.	1747.	1748.
12 mjeseci	5	5	6	5	5	5	6	5
2 mjeseca	1							
10 mjeseci						1		
7 mjeseci		1					1	

Prilog X.: Crkve na području kotara Valpovo i Miholjac krajem 17. stoljeća

Dodatak: Podatci su korišteni iz objavljenog i prevedenog izvora Sršan, Stjepan. *Naselja u istočnoj Hrvatskoj: krajem 17. i početkom 18. stoljeća*. Osijek: Državni arhiv, 2000.

Naselje/predij	Kotar	Drvene crkve	Zidane crkve	Stanje
Valpovo	Valpovo	1	1	zidana ruševna
Merčinci	Valpovo		1	tragovi
Čakanci	Valpovo	1		spaljena
Nova Skela	Valpovo		1	razorena, ostaci
Marjančaci	Valpovo		1	dobro stanje, nepokrivena
Marjanci	Valpovo		1	pokrivena
Sgregorjanci	Valpovo		1	od opeke, pokrivena
Miholjac	Miholjac		1	bez krova
Viljevo	Miholjac		1	pokrivena
Poreč	Miholjac		1	ruševina
Sveti Đurađ	Miholjac		1	ruševna

Prilog XI.: Broj crkava, kapelica sagrađenih od drveta u odnosu na ukupni broj

Dodatak: Podatci su korišteni iz objavljenog i prevedenog izvora Sršan, Stjepan, ur. *Kanonske vizitacije, Valpovačko-miholjačko područje (1730.-1830.)* knj. III. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2005.

Župa	Broj drvenih crkava/kapela 1738.	Ukupan broj crkava /kapela 1738.	Broj drvenih crkava/kapela 1745.	Ukupan broj crkava/kapela 1745.
Valpovo	10	16	9	12
Miholjac	2	5	2	5
Petrijevci	6	7	4	4
Brođanci	-	-	2	3

Prilog XII.: Prihod od drva od 1741. do 1748. godine

Dodatak: Podatci su korišteni iz arhivske građe *HR-DAOS, fond 476, kut. 12, br. 272-279.*

Drvo	1741.	1742.	1743.	1744.	1745.	1746.	1747.	1748.
Drvo za gradnju i za mlinove	1338,28	600,33 1/3	444,88 1/3	341,30	322,45	511,75	535,21 2/3	620,10
Drvo za ogrjev	1636,97	2887,70 5/6	1893,41 11/24	1981,25	2217,65 ¼	907,40 7/9	2906,12 ¼	2033,43 ¾
Žirovina	1426,77 ½			56	2517,10	785,75		633,60

Prilog XIII.: Iskorištavanje zemljišta na području kotara Valpovo, Miholjac i Moslavina krajem 17. stoljeća

Dodatak: Podatci su korišteni iz objavljenog i prevedenog izvora Sršan, Stjepan. *Naselja u istočnoj Hrvatskoj: krajem 17. i početkom 18. stoljeća*. Osijek: Državni arhiv, 2000.

Naselje/ predij	Kotar	Oranice (jutara)			Livade (kosaca)		Šume	
		Plodne obradive	Ostale obradive (srednje)	Obrasle trnjem i šibljem (neplodne)	Za košnju	Obrasle trnjem i šibljem(neplodne)	Ogrjevne	Žirne
Valpovo	Valpovo	150	50		30			
Merčinci i Šag	Valpovo	100		5	50			
Metlinci	Valpovo	50	100		30		60	
Čakanci	Valpovo	250			60		6	
Nova Skela	Valpovo			60	50		4	
Midlak	Valpovo		40	30	50	20	60	
Marjančaci	Valpovo	20	80		20		50	
Vinogradci	Valpovo			150	60	10		68
Zagajci	Valpovo			80				70
Nard	Valpovo	30		6	30	6	20	
Obrež	Valpovo		30	4			50	
Janušinci	Valpovo	25						
Tiborjanci	Valpovo	150		15	50	40		200
Strugačevo	Valpovo	100		50	30	20		200
Jesenkovci	Valpovo	20	80		15	5	20	

Veliškovci	Valpovo	120		30	50	30		30
Bocanjevci	Valpovo		60	40	40	20		800
Bočkinci	Valpovo	100		3	10	5	3	
Marjanci	Valpovo	500		500	100	100		
Lacići	Valpovo	100		3	20	20		25
Drakšinci	Valpovo	60		40	20	20		40
Kunišinci	Valpovo	70			20	30	3	2
Čamagajevci	Valpovo	40	40		15		10	
Beničanci	Valpovo	100		300	150	75		250
Tivanoci	Valpovo	200	100		50	50		160
Sgregorjanci	Valpovo	70		70	10	30		50
Bratuševci	Valpovo	30	70		30	30		50
Brezovica	Valpovo	20	20	20	15	15	80	
Golinci	Valpovo	50		50	10		20	100
Trnovci	Valpovo		20		20		150	150
Radikovci	Valpovo	150		30	20			14
Drakšin Brod	Valpovo	25	25		10	5	300	
Kenjerevo, predij Petrovo Selo	Valpovo	50	50	10	20			100
Črnkovci	Valpovo	20	65	15				50
Gat	Valpovo	150			20			50
Kučanci i predij Hotar	Valpovo	100		200		50	50	125

Kapelna i prediji Vrpolje i Sredanci	Valpovo		100	200	160	100	100	
Miholjac	Miholjac	45			8			
Pališće	Miholjac	30			10		20	
Viljevo i predij Brod	Miholjac	50		100	20	30	70	50
Janjevci	Miholjac	49		20	10		40	
Čakovec	Miholjac	25		20	6	20	20	
Rakitovica	Miholjac	75	125		30	30	30	150
Poreč	Miholjac	60		30	10	10	50	50
Sveti Đurađ	Miholjac	20	30			30	25	
Staklenci	Miholjac	30		20				
Farkaševci	Miholjac		50		20		10	
Podgovci	Miholjac		40		15	10	100	
Podgajci	Miholjac	50			8		10	
Veselovci	Miholjac	20			6			
Moroslavci	Miholjac	60		40	30	9		
Đurđanci	Miholjac	60			15		30	
Pečena	Miholjac	30			20		30	
Kupanovci	Miholjac	200			60			300
Moslavina	Moslavina	50	50		50		35	
Zanos	Moslavina	50						
Simonovci	Moslavina	100			50		100	

Prediji Vodovrat, Martinci i Obrež	Moslavina	30						
Podgovci	Moslavina	150			50			300
Radinovci	Moslavina	30			5			
Bučje	Moslavina	50				12		

Prilog XIV.: Nazivi rijeka u korištenim povijesnim izvorima

Dodatak: Podatci su korišteni iz izvora Sršan, Stjepan. *Naselja u istočnoj Hrvatskoj: krajem 17. i početkom 18. stoljeća*. Osijek: Državni arhiv, 2000., Smičiklas, Tadija. *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije. Dio 2, Spomenici o Slavoniji u 17. vijeku (1640-1702)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija, 1891., Sršan, Stjepan, ur. *Kanonske vizitacije, Valpovačko-miholjačko područje (1730.-1830.)* knj. III. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2005., HDA, Kartografska zbirka, Ichonographia districtus Valpoviensis cum suis pagis appertinentys et limitibus i Ichonographia districtus Petrovicensis cum suis pagis appertinentys et limitibus, *HR-DAOS, fond 476, kut. 12, br. 272-279*.

Rijeka	1698. (popis Dvorske komore)	1702. (popis Dvorske komore)	Izvještaji Kanonskih vizitacija 1730.-1745.	Zemljovidi iz 1730.-ih godina od Sebastijana Freudhofera	Izvještaji upravitelja vlastelinstva Valpovo
Drava	Dravus	Dravum	Dravum	Dravus	Draa
Karašica	Karacziza	Karaschiza/Charaszicza	-	Karaschicza	Karaschiza
Vučica	Vuchiza/Vuchynczy/Vrisicza	Vucziza/Wutschiza	-	Vushicz	Vuschicza
Vuka	Vucka	Vucka/Divusch	-	Vuka	-
Breznica	Bresniza	Bresniza	-	-	-
Skramica	-	Skramicza	-	-	-